

The book cover features a stylized illustration. At the top, dark, gnarled tree branches reach across a sky filled with vibrant, abstract colors of pink, orange, and blue. Below the trees, a small, two-story house with a red roof sits atop a hill. A wooden fence runs along the edge of the hill. In the foreground, a large, dark, textured shape, possibly a rock or a shadow, dominates the lower half of the cover. The overall style is graphic and expressive, with bold lines and a rich color palette.

ROMAN

FILIP NDOCAJ

**VLAGA
E DHEUT**

8114-31
nr 34.

FILIP NDOCAJ

8114-31
S.

VLAGA E DHEUT

Roman

~~45131~~

LIBRARIJA E SHITES.
D. NDOCAJ

8573

SHITEPIA BOTONJESE «NAIM FRASHËRI»

Piktor: KSENOFON DILO

Tirazhi 8000 kopje

Format 78x109/32

Stash: 2204-65

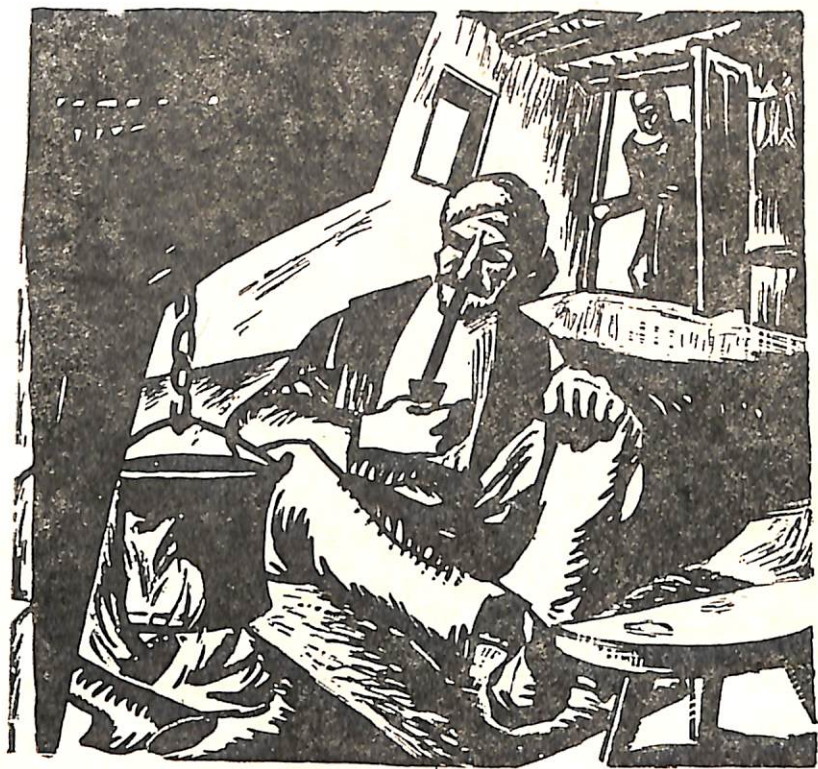
Shtyp NISH Shtypshkronjave «Mihal Duri»
Stabilimenti «8 Nëndori» — Tiranë, 1968

NGA CIKLI:
NIK-BUQAJT E APRIPËS SË KEQE

vëllimi I

«T'u qepemi kodrave e maleve, t'i zbukurojmë
e t'i bëjmë ato pjellore si dhe fushat».

ENVER HOXHA — Raport i mbajtur në
Kongresin V të PPSH

I.

PLAKU I VOTRËS

Dikur, bregu i majtë i rrjedhës së Drinit, nga vendi ku vërshon Goska ose lumi i Fletit dhe deri aty ku derdhet lumi i Gomsiqes, gjithë kjo zonë e malësisë së Pukës, quhej Dukagjini i Vogël. Megjithëse shumë ma e thyeshme se Përtedrinja, kjo anë gjithmonë ka qenë e banueme së tepërmi. Këtë e tregojnë ajo vazhdimësi katundesh, që ndodhen të vendosuna gjatë këtij bregu, edhe aty ku toka asht fare gurishte dhe e rrëpinët sa me u çuditë; e tregojnë dhe rrenoje të vjetra të një kohe që s'asht ruejtë as në kujtesën e pleqve. Në këtë breg Drini, katundi ma i vogël dhe ma i thyeshëm asht Apripa e Keqe, dy orë kambësore pa mbërritë te katundi Firëz, ballë të cilit, në bregun e përtejme të Drinit, vërshon ujët e saj të argjentë Valbona, lumi i Gashit dhe i Krasniqes.

Fill mbas çlirimit, kur ende vendi ishte me armë në dorë tue ndihmue repartet e mbrojtjes për të spastrue malësinë nga bandat e reaksionit, edhe në Apripë të Keqe qe ngritë pushteti popullor. Populli i Poravit, i Gropave të Epra e të Poshttra si dhe i Apripës së Keqe, u mblodhën në logun e kuvendit të Poravit. Të gj-

thë njizani zgjodhën për kryetar këshilli Pjetër Ukën e Ukshin Lulashit të Apripës së Keqe¹⁾. Por, mbasi Apripa e Keqe dhe Gropat ma shumë se katunde janë lagje të Poravit, disave të poravcëve nuk u erdhi mirë që si kryetar nuk u zgjodh një nga katundi i tyre; kështu së paku thanë. Por halli i tyre ishte tjetër. Pjetër Uka, si djali ma i madh i komunistit të parë të asaj zone, dëshmorit të luftës nacionalçlirimtare, si partizan i vjetër dhe komunist dhe ai, punën e fillueme nga i ati e kishte vazhdue e po e vazhdonte me kambëngulje e me një zell të jashtëzakonshëm. Pra, dihej se ai dhe të gjithë Nik-Buqajt, familja e tij, ishin të lidhun ngushtë me partinë, për këtë arsye edhe populli e zgjodhi kryetar pushteti lokal. Këta «të pakënaqunit» ishin nga një familje e Poravit, nipa të «zotnive» të Iballës, pari e asaj malësie, gjithmonë të shitun tek i hueji dhe të mësuem me jetue me fitme e gjakësi, vegël e të huejve kundër popullit. Këta poravas nuk dolën haptas kundër Pjetër Ukës, por, sapo mbaroi mbledhja, ja nisën si me shaka:

— Ju koftë për hajër parësia, more Apripë, se gjithmonë keni qenë... fundëria!

Pjetri ishte ndezë, por një apripas kishte folë në vend të tij:

— Po edhe ju na e dhatë votën, more Porav! E ndigjoni ju, që e mbani veten kryesia e katundit: pushteti i popullit asht i të gjithëve, e na Pjetër Ukën s'e zgjodhëm për bajraktar por veç me i shërbye popullit, mbasi edhe ka dhanë prova që këtë punë e ban ma mirë se cilido nesh.

Njeni prej po asaj familjeje lëshoi atëherë parullën:

— Hë — de? Tash shpëtuem!

E atëherë Pjetri i ishte turrë atij:

— Prit, kadalë, more kumbarë, se ky qe besa, s'asht tjetër porse fillimi!

---

1) Të gjithë emnat e kësaj vepre janë të trilluem, po kështu dhe ngjarjet janë përgjithësim e nuk i referohen këtij apo atij katundi (Autori).

Shuk

Po atëherë shtëpiaku i asaj familje, Masjan Gjura, tue shikue se puna po merrte dallash e biseda po acarohet, ndërhyti:

— Mos u vë veshin fjalëve të teveqelave të mi, more Pjetër Uka! Ty të koftë për hajr e ma për hajr edhe neve se së bashku do ta vazhdojmë, deri ku të mundemi! — e për me ulë fjalët, kishte vazhdue me dhëlpëninë e njeriut të mësuem me këso ndërhygjesh: — Ne deshtëm me thanë se ju Apripa e Keqe, keni boll hallin e bukës e të jetesës, prandej edhe s'ju ka pasë ra në hise parësia juve.

Por Pjetri ja kishte pre shkurt:

— Po e marr vesh, more Masjan Gjura, se ju keni hallin tem, e... faqebardhë qofshi, se sa më doni edhe ju due! Por ven mend çka jam tue të thanë: Ne boll tokë të këqia kemi, por nuk kemi kenë kurrë vegël e të tjerëve! Apripa me fukarallëk ka jetue vërtetë, por askujt s'i ka ba dam. Por, në e paçi se s'jeni mësue me ra në Apripën e Keqe, e në mos u mbajshin kambët nëpër rrëpinat e katundit tonë, mos u mërzhitni për kaq pak... se këshillin do ta ndërtojmë këtu, në mes të katundit tuej... që të mos jua hjekim kryesinë! Jam mësue me ecë unë, e çdo ditë këtu keni për të më pasë... për çfarëdo halli që të keni. Jena mësue hjekakeqë ne, por hapni sytë ju e mos u sillni tepër shpesh nëpër katundin tonë, e sidomos natën, se... ban e ju shket kamba e s'ju ndal gja, por shkoni e bini fill e në Dri, pa ju prekë kamba dhë kurrkund!

Pjetri iu drejtue kështu Masjan Gjures, sepse ato ditë dyshohej se ajo familje strehonte banditë e diversantë, dhe natën i nxirrte va pa va më anën tjetër të Drinit. E tue u nda prej tij e prej të tjerëve, kishte thanë:

— E mbasi më zgjodhët kryetar, po të them ty, Masjan Gjura, e cilitdo që ka veshë me ndigjue: Rueni drithin e mos u bani xhymertë me ata që vijnë e jua zanë derën! Rrogat e ryshvetet kanë marrë fund e pushteti ynë rroga tarafilëku nuk ka, se ligji ynë asht:

kush punon, ha. Dhe unë e kam fjalën sidomos për ata që s'kanë qenë mësue me punue.

S'patën shkue as dy muej nga ajo mbledhje, e një natë të ftoftë janari Masjan Gjura, që zbriste në breg të Drinit me përcjellë dy diversantë, ra në patrullën e mbrojtjes që udhëhiqej nga Pjetër Uka. Ai, vetë i pesti, me dy djemtë e dy diversantët mbetën të vramë, ndërsa po mundoheshin me barkë llastiku me kalue Drinin.

Kanë kalue bukur disa vjet prej aso kohe dhe vendi ynë ka ndryshue kryekëput; njerëzit kanë përqafue të renë.

Edhe në ato skuta të malësisë gënjeshtrove të reaktionit u ka dalë boja. Malësorët kanë lanë grindjet e hasmënitë e vjetra: ata e kuptojnë tani ndryshe burrëninë.

Por në këto skaje të malësisë e reja ka hy me vësh-tirësi. Aripa e Keqe diçka ka ndryshue, por jo sa viset e tjera. Nga dita kur e patën zgjedhë së parit si kryetar këshilli Pjetër Ukën kanë kalue dhetë vjet dhe Pjet-ri çdo vit asht rizgjedhë nga populli i asaj zone. E Pjet-ri ka qenë kurdoherë i gatshëm të çojë në vend çdo porosi të partisë. Ai asht ba copë për të rregullue punët e hallet e katundit dhe asnjherë nuk e ka humbë duri-min tue punue me njerëzit e zonës së tij, megjithëse jo pa mundim. Ai ka pasë të bajë me njerëz, në përgjithësi të paarësim, të lidhun ngushtë me zakone të vjetra e paragjykime prapanike, kurse sot ka të bajë me njerëz që nuk arrijnë gjithmonë të shikojnë kjartë të vërtetën e ndritun të jetës së re. Edhe atij herë-herë i ka mun-gue kjartësia e mësimeve të partisë, ka ra vetë në ga-bime e asht gjetë në udhëkryqe, sepse edhe ai asht i pa-shkollë.

Tani s'ka ma nëpër ato katunde kriminelë, siç qe Masjan Gjura, por ka disa që janë të plogët, indiferen-të, njerëz të mefshtë që po ja nxijnë jetën Pjetër Ukës. Shpesh i duhet me humbë ditë e net që t'ua mbushë mendjen për disa punë e arësytetime që, pra, janë të kjarta si rrezja e diellit. E pra, tashti nuk asht i pakra-

hë. Dikur nuk kishte tjetër që ta ndihmonte veç Zef Deli Avdisë së Poravit, i vetmi shok partie në atë kohë, ndërsa tani bahen nandë komunistë. Tani kanë dhe organizatën bazë të partisë aty në fshat, e Zef Delinë e kanë sekretar organizate. Këta shokë të rinj partie janë të rinj në moshë e në mendime dhe ndihmojnë pa u kursye për të çue ma andej punën, që qysh në ditët e para të çlirimit patën nisë Pjetri me Zefin. Por, megjithëkëtë Pjetrit i duket se lufta kundër së vjetrës po ecën tepër ngadalë. Ai shpesh rri e mendon me vete, i ndrydhun nga një ankth që ja copton zemrën:

...Apripa e Keqe ka mbetë prapë e keqe, si dikur. Po ai katund i vjetër, tepër i vjetëruem, i mbuluem me rrënoje. Po ajo Apripë me të cilën katundet e tjera vazhdojnë të tallen, si gjithmonë, tue e shamë me përçmim: «nji katund... me shtatë shtëpi e shtatë kroje, shtatë kisha e shtatë mullinj!» Çdo gja më vete, çdo gja për vete, si gjithmonë! Po ato shtëpi-kulla që na kishin lanë katragjyshët, po ato vjetërsina! E qysh mund të hynte jeta e re në ato banesa të zeza, dëshmi e së kaluemes edhe ma të zezë? Vetë Pjetri, kullës së vet, të Nik Buqajve, s'i ka ba tjetër ndryshim veç ja ka hapë dritaret aty ku përpara s'kishte pasë veç frenxhia pushke. Po kaq kanë ba edhe Kecanajt e Vuksanajt, ndërsa Currukajt e Biblekajt as kaq s'kanë ba... E ata Markolajt atje poshtë në breg të Drinit vazhdojnë të jetojnë në ato pojatat¹⁾ stërgjyshore, po ashtu si edhe Vorfajt, që ndodhen si shmang katundit, në kthesën që ban mali nga Guri i Hordopit, nji shkamb i gjallë që ndan Poravin e Apripën e Keqe nga katundi Miliska. Po në ato shtatë kroje shkojnë e mbushin bucelat e tyne gratë e çikat e atyne shtatë shtëpive, pa takue kurrë as me shoqet e katundit; po në ata mullinj bluejnë secila shtëpi më vete, siç kanë ba edhe stërgjyshët e tyne, të varrosun pranë rrenojeve të shtatë kishave të vjetra, të «kohës së kaurrit», siç i thonë malësorët kohës para invazionit turk në vendin tonë. Pra, në dukje nuk ka

---

1) Shtëpi banimi verore në kullotat.

ndryshue gja, e Pjetër Uka rri e brehet me vete, ashtu si i ndodh kur zihet me gjyshin e vet, Lulash Prekën, i cili s'ka veçse një ankim:

— Djalo-o, kot e ke që lodhe e i shtje idhnim vedit, se nuk shef gja për së mbarit: Ne s'na len buka me çue krye! S'ke si qet bidat të ri ¹⁾ në katund të vjetër, ndigjo mue!..

E kur Pjetri revoltohet e i thotë se partia vazhdimisht e porosit që edhe malësia e gurit duhet të ndryshojë jetën, të ecë përpara me të tjerët, ta shkundë prapambetjen, plaku tund kokën:

— Po, more, s'â mahi ²⁾ me partinë tonë, se ç'ka e tha edhe e bani! Por, besa, këtu tek ne s'ka çka ban as partia as perëndia. Jemi të patokë, Pjetro, kemi le me hjekë keq veç për një bark bukë. Ai qi ka hall bukën, s'ka qysh të mendojë për ato të tjerat që thue ti me ata shokët e tu!

E këto mendime të plakut Pjetri i ndigjon edhe ndër të tjerë, edhe ndër ata që u ka ra të dalin prej katundit për me punue ngado nëpër atdheun tonë. Ata kanë pa se si jetojnë të tjerët, kanë sjellë në fshat dëshmi të gjalla mbi përparimet që dita-ditës bahen gjithandej nëpër Shqipni, por edhe ata mbas pak kohe i ka mbytë ambientin. Ata janë lodhë tue pa mungesat e panumërta që kanë familjet e tyne e nuk kanë ba pothuej asgja të trandin atë plogështi që kanë gjetë tek njerëzit. Kjo plogështi i ka ba për vete edhe ata... Edhe ata kanë nisë të mendojnë si të parët e tyne dikur: se një kob i zi, një si namë shekullore rondon mbi ato katunde, se aty ka plasë toka e i ka qitë jashtë veç për të heqë zi për kafshatën e gojës...

Kështu Pjetër Uka e ka kuptue se puna e tij dhe e komunistëve të tjerë asht ende e pafuqishme, sepse ata vetë kanë mungesa të mëdha kulture, i preokupon tepër e sotmja urgjente, ajo e familjeve të tyne. Ata të gjithë, si Pjetri, kanë besim te partia. Ky besim i mban

1) Mënyrë e re jetese; shpikje.

2) S'është shaka me...

në jetë, u jep forca gjithnji të reja, që të luftojnë me ngulm. Ja Zef Delia: Nga malësor analfabet, njeri i paarësim, tani asht ba sekretar partie në fshat. Ai ka pasë po ato halle jetese si të gjithë, i asht dashtë edhe atij të luftojë me shpirt nëpër dhambë për të nxjerrë bukën e familjes së tij, pa asnji mashkull tjetër në shtëpi, me ata fëmijë që i kishte prush për tokë¹⁾. Por në pak vjet ai ka krye filloren e uniken, ka ndjekë dy kurse partie e asht ba tjetër njeri. Asht gjithmonë ai Zefi i fjalëve të paka, ai punëtori i palodhun, ai prindi model, por, sa kjartë e shikon çdo problem të fshatit, sa bukur ua shpjegon tani atyne malësorëve të pabesueshëm fjalën e partisë, sa mirë ua parashtron ngjarjet ma të randësishme politike të brendëshme e të jashtme! Me sa durim, me sa kambëngulje!

E tue pasë parasysh Zefin, jetën e tij e të komunistëve të tjerë, edhe kur lufta për të renë e lodhte, tue i nxjerrë pengesa të paparashikueme dhe anmiq të panjoftun, Pjetri merrte guxim e forcohej për beteja të reja. Në këto përpjekje shpesh ai e shikonte veten si në një tabje²⁾ kështjelli, në tabjen e partisë: i vendosun të mos e lëshojë kursesi pozicionin, në përgjim ta hetojë annikun e të hidhet i vendosun për ta asgjasue...

* * *

Lulash Preka, ose «plaku i Nik-Buqajve», siç e njef gjithë malësia këndeje e andej Drinit, ndodhet në vendin e tij të zakonshëm: në katin e sipërm të kullës, në dhomë të miqve, pranë votrës». Nik Buqajt, i madh e i vogël e nderojnë «plakun e votrës». S'mbahet mend qyshkur qëndron aty, mbështetë për oxhak, as atij vetë s'i kujtohet ma! Ai rri aty veç për të pritë e përcjellë miq e dashmirë dhe ka kohë që në punët e tjera të familjes nuk përzihet ma.

Deri në prakun e çlirimit, së paku si emën, ai nji-

---

1) Fare të vegjël.

2) Pozicion qitjeje nga muret rrethuese të një kështjelle.

magjetares¹⁾, që u gërmushej poterexhinjve: «Mbyllnie gojën, he ua mbylltë sh'mertuku!²⁾ A s'e dini që baba-gjyshi ka shkue me ra?!»

Kështu Lulash Preka mundohej ta mbante veten zgjuet, tue ndjekë zanet që vinin nga oborri. I pëlqente sidomos ai zani i kulluet e plot kumbim i Lulë Biceles, nuses ma të re të shtëpisë.

Lula ishte e shoqja e Vokrrit, djalit të parë të Nikës së shkretë, që pat qenë ma i madhi i të pesë djemve të plakut. Eh, të ishte gjallë Nik Lulashi e të shikonte fëmijët e të birit, që kjo lule nuse ja kishte shtue Nik-Buqajve! Gjashtëmbëdhjetë vjeçare ja kishte marrë Vokrrit atë nuse; ja kishte gjetë ai vetë, të bukur si drita. Lulë Bicelja kishte ardhë nuse te Nik-Buqajt mbas çlirimit. Ishte bijë Kokdode dhe ishte rritë bare-shë, tue kullotë grigjen e vet rogave³⁾ të Strames dhe të Pjavrit e ishte ba bardh e kuq si kokrra e mollës. Një ditë e kishin largue prej grigjes dhe i kishin thanë se shpejt do të bahej nuse e një burri të vejë. E kishin dhanë te Vokërr Nika i Nik-Buqajve të Apripës së Keqe. Ajo s'kishte dalë kurrë prej katundit të vet e s'njihte njeri veç njerëzve të shtëpisë e shokëve të katundit. Kishte ulë kokën e veç ishte ndezë flakë në fytyrë. I qe dukë sikur shi në atë çast, nën kambët e saja po hapëj një greminë që po e tërhiqte poshtë, poshtë, në humnera të llahtarshme. Lulës i kujtohej edhe tash se si gjithë atë natë kishte qa e dënësë në gjoksin e nanës, që mundohej ta pajtonte: «Mo' kështu, Lul-é! Mos qaj, kinjëza⁴⁾ e nanës, se ky asht fati i ne femnave: sa të rritemi, duhet të ikim shtëpie e të bahemi të nji njeriut të huej!» Dhe tue e ledhatue ishte mundue ta pajtonte me fatin e ri: «Ma mirë kështu, Lula e nanës! Apripa e Keqe krejt afër asht, e vijmë na e vjen ti, kur të duesh! Nik-Buqajt mandej janë derë e përmën-

-
- 1) Grue që përgjigjej për ushqimin e familjes.
  - 2) Namë për shaka.
  - 3) Suka mali, maja të veshuna me bar.
  - 4) Qengji.

dun për bujarë e të kamun, e s'kanë me të lanë me hjekë keq për kurrqja! E, Vokërr Nika, njimend i ve asht, por asht i ri ende, e me të tash ban jetë! Ma mirë për gruen asht me u ba me një që ja din martesës, ndi-gjo nanën tande!»

Vokrri herën e parë që martue pa iu djersitë ende mustaku, e tash ishte në ma të mirën moshë të burrit. Edhe herën e parë po Lulash Preka e kishte martue, bile përpara se të martonte djalin e pestë të vetin, Ukshin Lulashin. Vokrri pat mbetë jetim dhe Lulashit i dukej se po të martonte Ukshinin përpara tij, do të tregohej ma i kujdesun për djalin se për nipin. Ai s'donte që gojë e këqia të fshatit të gjenin rast me e përgojue. Kështu që martue... nipi përpara axhës sa që, mbas pak vjetësh dolë fjala: «Lulash Preka martoi nipin përpara djalit e tash u ka hy tamahí e... nipi mbush e axha qit — i madhi zot mos na korit!» Kështu thojshin se në pak vjet Vokërr Nika që ba me katër, e Ukshin Lulashi me pesë fëmijë. E katundi thonte edhe: «Lulash Preka e ka qitë cekën me zaptue të shtatë bajrakët e Pukës me gjithë atë pjellë... a thue se i ka keca dhi-shë e mund t'i ushqejë me dushk malit!»

Por ato kohë Lulash Preka s'mërzitej për llafet e botës. Sa ma shumë që shtohet konaku i tij, aq ma shumë e ndjente gazin e jetës. E nuk kishte faj. Kur që martue Lulash Preka, Nik-Buqajt kishin dalë meshkujsh e sytë e të gjithëve ishin veç në te. I kishte përfarue pushka e gjakësive, e grindjeve të kota, ajo e pushtues-ve. E kur konaku po shkimej me të vërtetë, ai e kishte përtëri votrën e të parëve. Pesë djem, si diva mali kish-te pasë Lulash Preka: Nikën, Buqën, Delinë, Galanin dhe Ukshinin... por edhe këta ja kishte heqë pushka njenin mbas tjetrit. E kur djalin e fundit, Ukshinin, ja patën zanë gjermanët dhe e patën çue të lidhun në Shkodër, për ta vdekë me anë torturash në Gestapo, pat ardhë lajmi se dhe grueja e parë e Vokrrit kishte vdekë, atje në kampin e Prishtinës nga një epidemi që kishte ra, e me të kishin vdekë edhe të katër fëmijët e

saj, e veç Vokrri kishte teprue gjallë, nga vuejtjet e idhnimi i bamë kockë e lëkurë... Vokrrin e kishte falë vdekja, si i thonë, se jetëgjati jetëshkurtën nuk bahet, e për këtë arsye, sa u kthye në shtëpi, Lulash Preka bani si bani e ja mori për grue atë Lulë Bicelen e Kokdodës, që ta pajtonte me jetën. E Vokërr Nika tash ishte si ma fatbardhi i malësisë. Kishte prapë katër fëmijë, si katër pullumba: Prekën, Razën, Vatën e atë Shytan Vokrrin, të cilit tashti ajo grue e re po i këndonte, ndërsa e përkundëte në djep. Hé, të bukur za që kishte Lulë Bicelja! Plakut ja freskonte shpirtin, si ajo njomësina e faqeve të fëmijëve kur i ledhatonte:

Nina, nina, po t'përkundi,
Shytan Vokrrin marrta-e gjumi!

Ninë e ninë, djepin me sanë,
ruejna zot, që ma ke dhanë!

Rritma Orë, me babë me nanë!
M'u rritsh, bir, me robt të tanë!

Ninë e ninë, djepin me firë,
ty të marrt' një gjumë i mirë!

Ninë e ninë, e bardha ninë,
eja gjumë, ma merr fëminë!

Ninë e ninë, po lulzon fusha,
ty t'marrt' ngrykë e bardha e buta!

Edhe shpejt ti m'u martosh,
m'u martosh e m'u gëzosh!

Ninë e ninë, po lulzon mali,
t'm'i rrijë çuet Ora ktij djali!

Ninë e ninë, nina n'oborr,
ti m'u rritsh me vllazën boll!

Kush e ka kët zog bylbyli?
E ka Lula, lumi, o, i lumi!

Kush e ka kët bylbyl të ri?
E ka Vokërr Nika n'shpi!

Ninë në mal e ninë në kodër,
m'u bafsh, bir, gjymer' me sofër,

Buka jote u promendt n'Shkodër! 1)
ti m'u plaksh, bir-o, n'kët votër!

M'u rritsh bir-o, për Parti,
sikur Jaha me rini!

Me parti lidhun gjithmonë,
bash si Ukshin Lulashi jonë!

. . . . .

Ajo ninull po e bante Lulash Prekën të harronte se ishte «plaku i votrës». Ai sikur rikthehej në kohën e fëminisë ma të parë, kur lokja e tij me po atë za të ambël e kangatar, pothuej me po atë ninull e vinte në gjumë. Eh, si kishin rrjedhë vietët e tij, si rrjedha e Drinit! Sa burra të fortë të Nik-Buqajve dhe të malësisë i kishte përpi dheu përpara kohe... E ja tani, kjo nuse e re, krejt ashtu si dikur nana e Lulash Prekës, kishte fillue e po ja përmendëte kërthinit të vet, endë në djep, të gjithë të parët e tij, brez pas brezi! E sa bukur ja numronte, sipas ritmit të përkundjes së djepit, nga një nga një, deri te ai i pari i votrës:

— Flej, o Shytan Vokri! Vokërr Nikës, i Nikë Lulashit, i Lulash Prekës...
e plaku prifte mirë veshët, se mos ajo po ja gabonte ndonji.

— ...i Lulash Prekës, i Prekë Sylës...
e Lulash Preka vazhdonte edhe ai, si nëpër dhambë, siç bante dikur, fëmijë:

— ...I Sylë Ndout, i Ndue Sadrisë, i Sadri Smajlit, i Smajl Sadikit, i Sadik Gjekës, i Gjekë Nikës, i Nikë Vatës, i Vatë Cubelit, i Cubel Dashit, i Dash Prekës, i Prekë Lulashit, i Lulash Nikës, i Nikë Buqës së Dushmanit!...

---

1) U përmendët, u numroftë.

Jo... Lulë Bicelja s'ja kishte gabue asnji: ja kishte numrue foshnjes jo veç babën e gjyshin e katragjyshin, por kishte shkue deri në pesëmbëdhjetë breza përpara tij. Ishte kapë deri te ai brezi i parë, te ai Nikë Buqa i Buqë Dushmanit, që kishte dalë këndeje Drinit dhe ishte ngulë në ato rrëmore të bregut të majtë të rrymës së lumit, kur toka e Dushmanit s'i nxinte ma. E nga ato dushkaja shekullore, atyne brijave të vorfëna dheu, kishin çelë ara e livadhe, ai Buqë Dushmani me djalin e vet, Nikë Buqën. Ata ishin ngulë aty e kishin ndërtue konaqet atje nalt, përbri Poravit, mbi ato tokat që ende sot qëndrojnë si rrypinë gjelbërimi ndërmjet pyjeve të bjeshkës dhe dushqeve të vrrinit, që zbresin deri poshtë atje ku fillojnë arat, mbi shkrepat e zinj, dhe ajo ma e zezë se gurët e Bjeshkëve të Zeza!

Lulash Prekës ai numrim breznish i tingëlloi si ma e bukura kangë dhe e përkundi si ninulla foshnjën. Dhe gjumë të lehtë, si mjegull vere mbi maja të bjeshkëve, e pa veten në andërr.

...Ishte fëmijë. Përreth tij — një urdi burrash, të gjithë si rrapat e bjeshkëve, sa që shtëpia vlonte prej tyne. Të gjithë burra armësh: me kobure e jatagana në brez, me pushkët e gjata vu në prehën ose të mbështetuna për cep të krahit — ato pushkët që mbusheshin nga gryka. Ishte koha kur burrat dilnin me sylah të ngjeshun përpara, mbi brezin (shòken) e mesit. Sylahu mbante një depo armësh: dy kobure, dy tri calina²⁾, jatagana³⁾ e thika e hanxharë, qesen e barutit e strajcën plumbave. Ishte koha kur burrat vriteshin «grykë për grykë», për një fjalë goje! Atëhere ndahej «trimnia» në log të burrave, sepse ishte turp i madh pusia e vrasja

1) Punim argjendi me lloje të ndryshme fillesh të palosuna (it. filigrana).

2) Kobure të vogla, pisqolla.

3) Lloj shpatash të shkurtëna me një teñ. (armë turke).

mbrapa krahëve... Pastaj plaku e shikonte veten ma të rritun, rrethue nga një varg xhënazesh: gjithë ato bina burrash të shtrimë aty përpara kullës, e, valë-valë malësorësh që vinin që nga Hoti e Gruda, e prej thellë Rrafshit të Dukagjinit e deri në Apripë, me ua qitë gjamën burrave! Përse mblidheshin gjithë ata burra, që kurrë s'i kishte pa te konaku... e pse gjithë ajo poterë gjamësh, kur vdekja nga vrasja ishte aq e zakonshme, aq e përditshme?! Gjithë rinia ashtu i kishte shkue, një varg gjamësh mortore, tue e ruejtë gjithkushi, si të ishte diçka e rrallë, shumë e vlefshme për fisin, për votrën, që të mos mbyllej me ferrë ajo derë burrash...

— Çohu, bab-o! Çohu, e shtriju, se po merr të zezën! — i tingëlloi Lulash Prekës mu te veshi, dhe u përmend. Hapi sytë e, mbasi s'i erdhi mirë që magjetarja e kishte gjetë ashtu, tue fjetë ndenjün, iu gërmush shumë i mërzitun:

— Po ti, çka orën e ligë lyp kah ¹⁾ nalt, Zogë Maxhunia? A mos u mërzite edhe ti prej fëmijëve, a si?

— Mana jo! — iu përgjegj ajo grue trupmadhe dhe gjithë neje neje, si trup gështenje. — Fëmija, leji zot, janë si ora e shtëpisë, e ne pleqve na e rrisin ymrin! Unë erdha veç me të pa ty, bab-o! Paj m'u ba nakël ²⁾, pse u çove sot prej sofrës pa u pasë ulë ende mirë! Çka pate? Qysh po e ndien veten?!

Por Lulash Preka e humbi durimin:

— Uh — o, daltë dreqi e e shiloftë edhe punën tande! Po ti, a nuk paske punë tjetër-a? — E, mbasi ç'prej disa vjetësh, si ajo si dhe gratë tjera e shikojshin me kujdesin që tregohet për një foshnje, që çdo pakujdesi sado e vogël e rrëmben nga kjo jetë, i mërzitë nga kjo përkujdesje e teprueme, shfreu: — Kthehu mbarë, o Zogë Maxhunia, se pasha shpirtin nuk asht tue më gjetë gja e ligë mue, jo, kur s'më ka gjetë deri tash! Por ju gratë jeni tue u lodhë krejt shkret ³⁾ me mue, se edhe në më ardhhtë e mbramja, s'po jam tue ba dam, por veç

1) Këtu.

2) Përdoret edhe: shybe, vesvese; kupto: u bëra kureshtare.

3) Kot, pa nevojë.

ju liroj vendin e s'u tanoj¹⁾ ma, se... të pastë baba ty, plakut që i ka shkue koha me dekë, si mue...

Por Zogë Maxhunia, që ishte tue përtëri zjarrin e votrës, sapo ja ndigjoi fjalët e fundit, u frikësue pama-së. Si tue drashtë ndonji fatkeqësi që po e kërcënonte, ndërsa prekte herë me shuplakë e herë me trinë të dorës tash gurët e tash prakun e votrës, shkonte tue shqip-tue fjalët rituale të rastit:

— Gurit e drunit e malit të shkretë! Gurit e drunit, gurit e drunit! Shuej,²⁾ bab-o, se boll e tepër na e ka sprovue deka këtë konakun tonë, e ishalla, ty gja e ligë mos të gjetë! Se pasha kët ditë të lume, me të gjetë gja ty bash ferra i vëndohet kësaj derës së Nik-Buqajve, që ka mbetë veç më gra e fëmijë...!

Buzëqeshi plaku dhe u ra mustakëve të thinjun, që i vareshin anash gojës, e gjithë ambëlsi iu suell së resë:

— Mos fol kështu, moj të pastë baba, se asht keq! Ti shyqyr, konakun plot e përplot e ke, e mue, edhe në më ardhhtë deka, paj ardhhtë e mbarë, ej! Unë një herë edhe gjytrymit jeta i duket e lëshue këtë qosh oxhaku, se më ardhhtë mbasqafja³⁾, s'jam kah shkoj zemërplasin, se rahat e mirë po ju la, bash ashtu si ma ka dashtë gjithmonë zemra!

— Na një herë s'jena kah të lamë me shkue, cok,⁴⁾ se të kemë bash shtyllën e konakut! — Dhe tue thanë këto fjalë ja ujdiste mirë mbi supet atë xhurdinë e zezë, që plaku e mbante krahëve dimën verë e tani i kish-tingjitej nalt, aty në dhomën e miqve, me një krah gjeli pastroi mirë e mirë gurët e votrës nga hini. Me mashë e grumbulloi hinin afër zjarrit dhe ujdisi postiqet e cer-gat,⁵⁾ që mbulojshin të dyja anët e dhomës. Pastaj mo-

1) Shqetësoj, tundoj.

2) Pusho, mos fol, hesht!

3) Vdekja e papritun.

4) Shprehje theksuese pohimi, që s'pranon mohim.

5) Si qylym dhome, punue me lesh dhije.

ri fshesën dhe fshini dërrasat e pashtueme të rruginës e, mbasi u sigurue se çdo gja aty ishte në rregull, si tue dashtë ta lidhë me jetën, se plaku asht si fëmia, doli tue thanë:

— Pasha shpirtin e Ukshin Lulashit, që më ka shkumbue zemrën, mos' me të pasë ty, ky konaku ynë nuk mbahet në kambë asnji sahat e asnji dekik! —

Këto fjalë plaku i kuptoi ndryshe. Atij këto fjalë ja shtuen dhe ja përforcuen atë dyshim që po e brente tash sa kohë: Nik-Buqajt vërtetë kishin ngelë pothuej veç një tufë grash e fëmijësh. Meshkujt që kishin mbetë pa u largue nga votra e të parëve nuk mund të queshin asnjëni «shtylla e konakut»! Ndoshta e kishte mirë Zogë Maxhunia: kishte mbetë vetëm ai, ai gjithmonë, edhe pse ishte plakë e motnue. Po si kishte mbetë? Plakut i dukej vetja si ai lisi që aq e aq rrufë e kanë gjuejtë vazhdimisht, ja kanë djegë degat ma të mira dhe ka ngelë cung i zi e zguer¹⁾ i thamë deri te rranjë. Por ka mbetë ende në kambë, tue shikue atje poshtë, te ato rranjë të daluna nga toka si damarë plaku, ku kanë shpërthye filiza e filiza të njomë, vilakë²⁾ që ngjiten llastar kah qielli e që kanë për ta mbulue, si të forcohen dhe të rriten dhe pak. . .

Nji ndjenjë kënaqësie ja ndriti fytyrën. Vuni xhezmen e, sa po bahej kafja, mbushi llullën me duhan. Tani për të kafja ishte ba si ushqimi kryesor, prandej e shikonte xhezmen të mos i derdhej pika. Si vloi kafja, largoi xhezmen nga zjarri, e la mbi gurët e votrës të kullonte pakëz, pastaj e shprazi në atë filxhanin e madh «kopell»³⁾ dhe nisi ta pinte me hurba⁴⁾ të ngadalshme. Pinte dhe çdo hurbë e shoqëronte me heqje të gjata duhani nga ajo pipëza e hollë prej druni të qershisë, që shërbente si kamish i llullës së gurit. Kur mbaroi duhanin, shkundi mbi prak të votrës pluhurin e llullës dhe kamishin e gjatë e futi mbas shpine, qafë jelekut (ndër-

1) Zgavër, bosh;

2) Filiz i rritun, llastar;

3) Filxhan kafeje porcelani të vjetër pa vegjë;

4) Gllënka; thohet dhe: fyta.

mjet jelekut dhe xhamadanit). Mandej, si lau filxhanin në kusinë e vogël teneqeje, të cilën e mbante përherë aty pranë vetes, në votër, e fshiu mirë e mirë me rubë. E me kujdesin ma të madh uli filxhanin mbi tabakanë e rrumbullakët prej tunxhi, radhë me flixhanat e tjerë. S'e mbante mend qyshkur i kishte ata filxhana dhe s'i ishte thye asnji. Në mes të tabakasë vuni kutinë e kafes dhe të sheqerit e mandej gjithë tabakanë, ose «takamin e kafes» siç e quente ai, e mbylli në kamaren, që e kishte mbi kokë. Pastaj, si fshiu mirë e mirë duert me shaminë e brezit, ujdisi qeleshen majë kokës, e shtrëngoi mirë me shaminë e veshëve, që e mbështolli si çallmë dhe u grrit.

— Ndiemo', ora e fisit! — tha ma shumë si ofshamë se si lutje, sepse mezi u drejtue mirë në kambë. Ishte mpi dhe, si u shkruftue gjymtyrësh tue u mbështetë për ballanik të oxhakut, doli te dera e jashtme e kullës, në sofat të shkallëve të jashtme.

Dielli kishte nisë me ra. Poshtë, nën hijen e manit, ku pak përpara ishte shtrur sofa, tash tri nuse po flinin pranë djepeve të foshnjeve të tyne. Veç plaka Cube Sokolja, e shoqja e Buqës së shkretë qëndronte e mbështetur për trunq të manit dhe dukej si vetë ora e shtëpisë. Me një thupër të gjatë ajo po i largonte pulat, që vjedhtas vinin me çukatë¹⁾ kokrrat e manave që binin së nalti. Cubja kishte frikë se mos ato pula po ja zgjonin nuset, dhe s'u fliste fare atyne katër djajve që kishin hypë në man. Ata sikur kishin hy në garë me njani tjetrin se cili do të mbërrinte degat ma të nalta e cili do të kapte kokrrat ma të pjekuna. Lulash Preka kënaqej tue i ndiekë me sy ashtu kah kalonin degë më degë, si zogj mali. Por shi në këtë çast, nga shtëpia e giave²⁾ doli Zogë Maxhunja që, tue pa gjithë atë shregullim në oborr, iu drejtue gjithë mërzi Cube Sokoles:

— Shumë durimin ta paska falë dreqi i mallkuem,

1) Me kapë me sqep, me nxitim.

2) Shtëpi bagëtishë të imta, dhi ose dele.

moj Cube! Po ti sa rri tue përzanë pulat, pse s'u gër-
mushe pakëz atyne të djemnuemve atje nalt që, ç'se
bani zhegu mbetën në degat e manit? — E tue ulë za-
nin të mos zgjonte nuset, me dhambët e shtrënguem
iu kërcënue fëmijëve: — A ndiet, more? Ulnju poshtë,
he shejzez, a thue se s'hangrët gjithë sa ju nxu barku
bukë e gjithë të mirat! Ulnju more, po ju tham... —
e Zogë Maxhunia prifte sytë me dallue ndonjenin
prej tyne. Por fëmijët kishin zanë vend rahat-rahata,
ulun në bigëza degash dhe fshiheshin kaq bukur mes
rremave, saqë Zogë Maxhunia s'u shikonte tjetër veç-
se kambët.

Cube Sokolja qeshej me vete. Ajo mërzitej vetëm
kur s'i kishte pranë, se për ata fëmijë ajo bahej ma
foshnjë se foshnjët. Ndaj i ndërhyri magjtores:

— Le, o-bu! se s'janë kah të bajnë gjia! Fëmija,
ku ka synin, ka shpirtin... e ty Zogë Maxhunia, mos të
dhimben, he vra-e guri, se mani për fëmijët asht e
paj edhe për pulat e zogjt' e malit... se ti e di mirë që
konaku ynë kurrë raki manash s'ka pjekë!

Nga podi i shkallëve të kullës, Lulash Preka i da-
llonte mirë të katërt. Ai bante buzën në gaz tash që fë-
mija i banin me shenjë të mos ua fliste emnat. Por, kur
njeni prej tyne, tue dashtë të fshihej ma mirë, hypi në
degët e holla të majës së manit e qe tue u rrëzue, pla-
ku u frikësue dhe i gërthiti:

— Lulash, more, o Lulash! Ulu, more, se po then
qafën!

Lulash Mëhilli i vogël, tue u përkundë si mbi ndo-
nji shilarës mbi ato dega të holla që mezi e mbanin, i
gjegji plakut:

— Paj, po na more ndore ti, o Lulash Preka, po
ulemi të katërt menjëherë, përndryshe, pa u largue nja-
jo Zogë Maxhunia, s'e kena mendue me u ulë prej ku
jemi, as tesh, as kurrë!

Zoga që vërente Cuben, që po kënaqej tue ndigjue
fjalët e vogëlushit, ju drejtue:

— Mana e drejta, moj Cube, s'je kah ban mirë as-

pak me atë nip tandin! Si ke nisë me e lazdrue¹⁾ ti, ai s'ka me dalë gja, ka me u ba e zeza e vetëvetes!

Cube Sokolja, që atë nip e ruente ma shumë se dritën e syve, as përgjegje s'u dha fjalëve të së kuna-tës, por tue shikue andej kah kishte folë Lulashi i vogël, thirri plot frikë:

— Ulu, moj nanë, të pastë nanëgjyshja ty! Ulu, se po the' qafën, pritna-e zot, rrezikun! Ulu pastu cica, se s'la kend me të prekë me lul të dorës²⁾, bash n'i pastë shtatë zemra!

Porse vocrraku, që kishte gjetë atë mënyrë të re dëfrimi, kënaqej tue u përkundë mbi ato degë të holla, pa mendue gjatë. Ai nuk i jepte randësi as thirrjes së gjyshes Cube, as kërcënimit që i bante me dorë gjyshi i babës, por iu përgjegj Cubes:

— Mana cicé, po s'na mori më ndore babagjyshi, nuk jemi kah zdrypim, jo! — e si ndonji i rritun, iu suell plakut: — O Lulash Preka, a ke besë morë!?

Buzëqeshi plaku dhe i ndenji gati:

— Qysh lyp besë burri tutësh³⁾ të njaj baxhë plakë, o Lulash Mëhilli?!

Plakut ja kishte anda të fliste me atë stërnip që po ja ripërtërinte emnin dhe tregohej ma i zgjuet e ma i shkathët se fëmijët e tjerë. Prandej dhe i fliste kështu, si nji të rrituni. Plakut iu ba zemra mal kur ndigjoi përgjigjen e fëmijës:

— Pasha të shmarrabenë⁴⁾, o ti plaku i Nik-Buqajve, nuk fole mirë, burrë! Qaj-o Zogë Maxhunja baxhie s'asht, por ma sojnikja grue; veç kur të shtje në dorë, pasha tokë e qiell, të rref që t'i shkon hujet, e ne ende burra s'jemi që mos me e lanë të na prekë me dorë! Po ti folë... a ke besë?

Plasi gazi i grave në oborr, e plaku tha:

— Ulnju more, se po! Jeni në nesën teme! — e iu

1) Po e rrit me ledhe.

2) As me bula (maje) të gishtave.

3) Nga tutët, nga frika.

4) Betim tallje.

drejtue magjetores: — Oj Zogë, shko e këqyr punët tua, se boll m'i 'merove këta bylbylat e mi! ¹⁾

Magjetorja u largue gjithë tue turfillue me vete. Grania e Nik-Buqajve e dinin se në sy të plakut asnje-na s'mund t'i prekte fëmijët, sepse i mbetej hatri keq. Prandaj edhe Zogë Maxhunia i la fëmijët, u fut në haurin e kullës ku Lulë Bicelja kishte hy të pushonte e të vinte në gjumë kërthinin e vet, dhe i tha:

— Dil pak, Lulë! Fshije oborrin prej manash, se tash po na mbulojnë mizat e s'i gjejmë çajre vetes! E merr edhe një grusht kokrra e ndilli këto orë-pré pulash, se po m'ua qesin gjumin nuseve, që shyqyr që u fjetën fëmija. Të pushojnë ndopak të shkretat, se sot nadje shkuen për dru pa ba ferk sabahu ²⁾ e besa, do të jenë këputë! — Dhe mbasi Lula shikonte në djep a kish-te fjetë kërthini i saj, Zoga shtoi: — Dil, të paça me nafakë, se shytanin tand e ka bekue ora e bardhë që e ka falë, e nuk i del gjumi edhe dy sahat, bash topat e Nemces ³⁾ me ja shprazë tu veshi!

Zogë Maxhunia zbriti kah prozhmi për një krah dega të njoma dushku, që i duheshin t'ua jepte kecave të vegjël, që i kishte mbyllë në shtëpi të gjave. Lulë Bicelja doli me fshesë në dorë të fshinte oborrin. Në këtë kohë edhe fëmijët, si ata ketrat e pyllit rrëshqitën përposhtë trupit të manit dhe me vrap ngjitën shkallët e shkuen e rrethuen plakun, tue iu kapë për gjunjësh si këlysh të vegjël. Plaku i ledhatoi flokësh dhe u prini përposh shkallëve e tok me ta u nis për te «fangu ⁴⁾ i çardakut». Shpeshherë, kur moti ishte i mirë, plaku e kalonte ndonji orë të ditës me fëmijët në atë patalok. Këtu dikur kishte qenë trolli i parë i shtëpisë-çardak ⁵⁾ të Nik-Buqajve. Prej këndej, si nga një vrojtore, shikimi shtrihej jo vetëm mbi të gjithë bashtinën e Nik-

1) Me i tmerrue.

2) Pa ague drita.

3) Austria.

4) Sheshi, trualli.

5) Shtëpi e moçme, me mure dërrasash lisi të preme me sopatë, para se të ndërtoheshin shtëpijat me mur.

Buqajve, por edhe mbi të gjithë atë rrethinë, këndeje e andej luginës së Drinit.

Ndërsa po largohej me fëmijët, që ja pengonin ecjen, plaku vërejti se ajo nuse që po fshinte oborrin ishte Lulë Bicelja, nana e Vatës së vogël, i cili, tek zbriste nga mani, kishte shkye dhe përgjakë njenën kambëz të brekëve të reja prej bezeje. Vata i vogël atë ditë po i njeshej për gjunjë ma shumë se herët e tjera e nga kjo, plaku e kuptoi se Lula po e shikonte të birin sikur donte ta përpinte të gjallë. Atëherë, ai iu suell Lulës dhe i tha t'ja ulte nga dhoma atë stolin me mbështetëse e t'ja shpinte aty, nën hije të rrapit, te fangu. Ky rrap qinar i shtrinte krahët mbi një hon, që hapej te rranjët e tija. Asnjherë rrezet e diellit s'e kishin prekë këtë hon, që zbriste ma shumë se njëqind pash thikë tëposhtë, i premë në një shkamb të zi që ishte si bazamenti gjigand i atij podi, ku dikur ndodhej shtëpia prej druni e Nik-Buqajve të parë. Prandej, qysh nga ato kohë të lashta shkambi quhej nga gjithë katundi e rrethet «kershi i zi» ose «thepi i Nik-Buqajve».

Lula nxitoi të fshinte oborrin, ujdisi shaminë e kokës dhe vrapoi në kullë të merrte stolin e plakut. Ajo arriti te rrapi tamam në kohën kur sosi edhe plaku me fëmijët, vendosi stolin fare pranë trungut të rrapit dhe plaku menjherë u ul, se ajo grimë rrugë e kishte lodhë. Por, ndërsa po rregullohej, gjysmë i shtrimë mbi atë karrige primitive, vërejti se prapë Lula po e shikonte ashpër Vatën e vogël. E s'ju durue pa i folë:

— Amanet, Lulo, mos e këqyr ashtu djalin, si je tue e shikue tash një copë herë! Ti Vatën e ke ma të mirin djalë e asht keq me e shikue aq me huj, se s'duhet! Mandej, s'të ka hije idhnimi ty, moj lulja e babës, se ti s'di me mbajtë inat, qe besa e burrave!

Por Lula s'u përmbajt:

— Po këqyr si i paska ba krahët, gjak unji!

Buzëqeshi plaku e tha:

— Mos u mërzit për kaqe gja, bre sojnikë, se fëmija asht si ai filizi i ri: cungoje rremash, e nesër shpër-

then njomëzakë të rinj! Por, me shka ma merr mendja mue, ti hallin e ke se të asht shkye!

E Lula e ndezun inati:

— Po s'ka një javë që ja preva të reja, këmishë, e të paana ¹⁾ e në shtëpinë tonë fëmija janë ba, lej zot, bash si gurët e zallit... Ne, me pasë edhe nga një top beze në javë, nuk na del gja!

Por plaku s'ela të fliste ma gjatë, se ja preu:

Mo, bre nuse, se për një kut beze që të paska cue dam që ky Vatë Vokrri, s'po asht tue u fikë konaku i Nik-Buçajve! I flas unë Pjetër Ukës të m'i japë beze, he vra-e zot, se nuk janë cohë maxharre, por beze pambuku, të shkreta!

Lula s'pat çka të bante tjetër, por u largue gjithë e ndezun në fytyrë. Të katër fëmijët u ulën përdhe, tue u lidhë kambëve të plakut ashtu si lidhet bima e shermashekut ²⁾ nëpër trupin e një lisit të motnuem. Veç aty, pranë plakut, ata katër fëmijë e dinin veten të paprekshëm nga shpullat ose urdhnat e premë të nanave.

Kështu, sa iku Lula, plaku i shikoi gjithë ambëlsi e u tha:

— Anima, maçukajt ³⁾ e mi, as në oborr as në degat e manit nuk duen me ju lanë nanat tueja-a! Hall i madh ju ka gjetë edhe ju!

Por Lulashi i vogël iu drejtue plakut me emën, gjithë i kapun pas një mendimi që po e mundonte:

— Amanet-a, Lulash Preka, a ma thue një të drejtë?

— Paj... në koftë ⁴⁾ fjalë m'u thanë, po he Lulash Mëhilli, e pse jo? — iu përgjegj plaku tue ja lëmue atë kaçurrelin e zi që i zbriste mbi ballin e gjanë. Fëmija atëherë mori guxim dhe tha:

— A ka qysh i shpëtohet rrafjes? — e fytyra e tij ishte e ngrysun; sikur një hall i madh po e mundonte, e zani i tingëllonte si me një ton të ashpër.

1) Të mbathuna.

2) Urth, bimë parazitare gjithmonë e gjelbër.

3) Shprehje ledhatuese, u thuhet fëmijëve të shëndoshë; buçko.

4) Në koftë.

Plaku e kuptoi hallin e fëmijës e, me seriozitet të tepruem i tha:

— Po hedì, ka! Rritu sa ma parë, e atëherë s'guxo' kush me të prekë me dorë!

Po Lulashi i vogël të vetën se të vetën:

— Po ty, Lulash Preka, a të kanë pasë rrafë edhe ty, kështu si ne, kur ishe sa ne?!

E plaku iu përgjegj fill:

— Po more, bile edhe ma shpesh e ma fort se ju! Se atëherë nuk kishim shkolla, si keni ju sot, e gjithë dita e lume na kalonte këtu te shtëpia, nëpër kambë të grave!

Ndërhyni Vata i Vokërr Nikës, që nuk kishte qejf të vazhdohej kjo bisedë, e iu drejtue kushërinit:

— E pse çon dam fjalët, o Lulash Mëhilli? Ti kot mërzite, qe besa! Derisa të jetë gjallë Cube Sokolja, s'guxon kush me të prekë ty, se e prek anëza! ¹⁾

Zefi i Marash Palit, që ishte ma i vogli i të katërve, iu suell plakut e, tue e tërheqë për gjunjësh, i tha:

— O babagjysh, o babagjysh!, a s'na thue nji përrallë?...

Por kushërini i tij, Cub Loshi, ja preu:

— Pusho, more ti! Betërr! ²⁾ A difto' përralla Lulash Preka? Ti, në lypsh përralla, shko tu mixha Ibish, se ai di prej tyne sa ujët e Drinit!

Atëherë Vata iu suell të dyve, i zëmëruem:

— Tyt, ³⁾ more teveqel, qysh e mërzitët babagjyshin! Po a diftohen përrallat këtu, more beterra? Po a s'e ditkeni, se këtu asht logu i kuvendit të burrave? — Ai u fliste si i madh, sepse vërtetë në atë fang, te ai truell i vjetër banimi të parë të Nik-Buqajve, mbliidheshin dikur pleqt e fisit, kur kishin me nda pleqni.

Plaku pohoi me lëvizje koke, tue pëlqye kështu fjalët e Vatës. Por, mbasi ai ma i vogli po e shikonte shumë i mërzitun, sepse ngeli pa përgjigje, i tha:

1) Arrëza, grenxa.

2) Njeriu tuaf, i çuditshmi.

3) Pashirmë që u drejtohet qenve për me i shporrë.

— Po ti, more Zef Marashi, a s'i paske boll ato përrallat që t'i tregon shkollari i Vaut¹⁾, që dashke edhe të miat?

Buzëqeshi Zefi i vogël, e tha:

— Jo, babagjysh, ne mësuesi na mëson... Ai s'na difton përralla!

Plaku gjithë buzagaz shikoi Zef Marashin e vogël dhe i tha:

— Drejt fole, o Zef Marashi... unë deshta me u mahitë²⁾ Veç edhe Vata s'e ka keq që të thotë se këtu, në log të kuvendit e ditën për diell nuk diftohen përrallat, Zef djali! — pastaj plaku shtrini krahët si degë rrapit mbi ato koka të vogla dhe u tha: — Në daçi, po ju diftoj disa store të vjetra që kanë ndodhë dikur, në kohët e para, kur unë ishe ende i ri!

Fëmijët nuk folën por, si shenjë kënaqësie e pritjeje, u shtrënguan fare pranë plakut, kush tue u mbështetë për atë që kishte pranë e kush tue mbështetë krahët mbi gjunjët e thatë të plakut. E Lulash Preka nisi t'u tregonte fëmijëve se c'i kishte ngja atij në ato kohët e vjetra, që edhe atij i dukeshin si tepër të vjetra! U tregoi sa e sa herë kishte qitë pushkë për me mbrojtë mikun, gjanë e mallin dhe fytyrën, si kishte qëndrue si burrat dhe atëherë kur e kishin rrethue keqas hasmit e konakut ose të atdheut. E fëmijët e ndiqnin me kurreshtje të madhe bisedën e tij të gjatë...

Por fjalët e plakut u ndërprejnë nga ushtima e dushkajës. U dëgjuen langojt e Smajl Sadrisë, që kishin vu përpara një lepur dhe e sillnin kah bashtina e Nik-Buqajve. Tani fëmija nuk ja vinin veshin aq shumë fjalëve të plakut, se vemendjen e kishin andej nga lefja e langojve. Ishin langoj të çuditshëm: ja sillnin gjahun Smajlit te gryka e çiftes, sa që habitej kushdo që i shikonte. Prandaj tashti fëmijët u ngritën në gjunjë me veshët e mprefun në përgjim, si katër lepurushë të ve-

---

1) Vau i Firëzes, ku shkonin fëmijët e Apripës para se të hapej shkolla e Poravit.

2) Deshta të tallem, të baj shaka.

gjël. Bile Lulashit të vogël, që ishte ma zjarrmori i të katërve, s'iu durue pa thirrë me sa za që kishte:

— O, prite lepurin more Smajl Sadria, se ta cop-tuen langojt!

E, mbas kësaj thirrjeje, të katërt si qenë u ngritën njiherësh në kambë. Ata, me duert e vogla bashkue si strehë mbi ballë lëshonin shikimin andej këndeje nëpër dushkajë, megjithëse nuk shikonin gja. Por s'vonoi e nji krismë arme gjahu ushtoi, si të qe zbrazë fare afër fëmijëve. Fill mbas kësaj u ndigjue kajitja gazmore e langojve, ashtu si e kanë zakon e bajnë kur gëzohen tu pa lepurin e rrëzuem nga gjahtari dhe rrinë tue e rrotullue me turinj e tue e lëvizë me putrat e kambëve të para, për ta kuptue a asht ende gjallë a jo. Atëherë Lulashi i vogël, tue formue me dy duert si nji megafon përpara gojës, thirri edhe nji herë gjithë gëzim:

— O, të lumtë pushka, more Smajl Sadria, uh-aaa!

Larg, nga drejtimi prej kah kishte ardhë krisma e armës, u ndigjue përgjigja e gjahtarit:

— O, lum kofsh, more Lulash Mëhilli, e, hajde e merre, se bash për ty e vrava!

Atëherë fëmijët sikur u dalldisën. Tue tërheqë njeni-tjetrin e tue nxjerrë ulërima gëzimi, s'e priti i pari të mbramin, por të gjithë u sulën me vrap mbas Lulashit të vogël, që u prini. E ulërimat e tyne donin të imitonin langojt, dhe, sa çel e mbyll sytë ata u zhdukën në dushkajë.

Plaku i ndoqi me sy derisa s'i pa ma, ndërsa murronte me vete:

— Eh, langojt e babagyshit! Ruejni, ora e fisit, këta sokola mali! Pritua zo', rrezikun!

E ndiqte me kënaqësi ulërimat e tyne nëpër dushkajë, ndërsa mendonte: «Eh, tepër që s'dalin malit me i zanë lepujt me dorë, si janë tue u rritë këta sot! Tepër që s'u dalin krahët me fluturue si shqipet e malit!»; plakut i kujtohej fëminia e tij, mbyllun mbrenda katër mureve të asaj kullës së zezë, ku s'guxonte dikur të hynte as rrezja e diellit...

Fëmijët nuk u kthyen ma.

Plaku buzëqeshi me vete: tepër kishin pasë durim t'ja ndigjonin fjalët, të qëndronin aq gjatë ashtu në gjunjët e vegjël gjithë vemendje, ndërsa ishin mësue të mos u zinte trupi vend asnjherë, mëngjes e darkë. Si këtë mbasdite, ai i merrte shpesh pranë vetes. Donte t'ua hiqte kambësh nuseve e grave të tjera të shtëpisë ata katër djaj që u baheshin havale, ndërsa ato ishin tue ba punët e shtëpisë. Por i mblidhte edhe që t'ua nguliste mirë në kokë se cilët ishin ata, filizat e pinjojt e cilit trung fisi; t'u tregonte cili ishte oxhaku i tyne, që të rriteshin të denjë për Nik-Buqajt... Ai kështu donte t'ua seliste fëmijëve atë mburrjen e emnit që trashëgonin, sdrën e familjes, që i dukej se nuk e shikonte te asneni ndër baballarët e tyne. Të pasun ata nuk kishin qenë kurrë, se tokë ma të këqia se ato të Apripës së Keqe s'i gjen askund, e vetë vendi asht ngushticë malesh e fort pak e shikon dielli. Por Nik-Buqajt kishin qenë gjithmonë punëtorë; ata e kishin nxjerrë me luftë kafshatën e gojës. Gati gjithë vitin shumica banonin te pojatat atje nalt në hijen e bresh-tës, ndër disa bune të gjata e të ulëta. Jetonin atje tok me grigjët e tufat e lopëve, që u jepnin bylmetin dhe plehun, me të cilin mbanin ato tokë të vorfëna, gurishte. Qysh asokohe thuhej: «Nik-Buqajt e nxjerrin bukën prej gurit»!

Kulla e tyne, qysh nga koha që e kishin ndërtue, ishte djegë katër herë, por ajo edhe sot qëndronte në kambë se në kambë! Atë e kishte djegë ushtria e Turq gutit¹⁾, në kohë të Hyrrietit; mandej e kishte di që Serbi, në kohën e luftës Ballkanike, e mandej prë ma kishte djegë Zogu me anën e tarafit të tij, në kr kryengritjes së Pukës. Së mbrami as Gjermanudryshue lerit s'e kishte kursye, bile e kishte gjuejtë rë e kresh-gës, por kulla në kambë se në kambë! e ndryshue e

1) Shefqet Turgut Pasha, që në këto malësate kalue zhegun dajak Pasha», mbasi ushtroi terror të tmer
malësie. Jekurit.

«Mana veçse na asht pastrue hagrepësh e minjsh, se gja s'e ka gjetë këtë kullën tonë!» — e kishte zakon e thoshte Lulash Preka sa herë numronte me një farë mburrje ato katër djegjet e njipasnjishme, që kishte pësue konaku i tij. Ai fliste për këto si për gjana krejt të natyrshme, si me shpërfillje. Atë e kishte mësue jeta me njëfarë nënshtrimi ndaj çdo të papritune, që vjen e ta gjen konakun kur ti ma pak e pret, bile kur je mirë e shëndoshë te kulla jote. Prandej, për djegjet e kullës, ai thonte si me shaka: «Ne, Nik-Buqajt, kurrë s'i kemi pri së keqes, kemi shikue punën e jetesën, sepse burrnia ma e madhe në këto anë ka qenë kurdoherë me jetue gjallë, pa t'u marrë fytyra! Por, kur na kanë ngucë, nuk ja kemi pritue sherrit! Se me jetue, jeton edhe urithi nën tokë, por jetë urithi ban!» E përfundonte: «Kur nuk e zhgatërroi gjermani, si duket kjo kullë e ka menden mos me ra brendë kurrë! Aq qe rrozbitë¹⁾ kësaj herës së fundit, sa ishim dy mendjesh: a me e qitë në tokë e me ndërtime një të re, apo me e meremetue! Kot bile që e mbuluem dhe i qitëm dysHEME e tavane të reja, se plaka e re nuk bahet, sado që të lyhet e të shkrryhet. Mali ynë kur ka boll e boll e pyjet tona kanë dru për gjithë Shqipninë, jo ma për katër trena që na duhen neve! Kur të jesh i zoti i punës, s'i mërzitësh neshtrashave²⁾ të jetës, sido që ta sjellë fati. Krahë punë shyqyr malësia ka boll e boll.!»

Kur zinte në gojë krahët e punës, këto kohët e fundit, si pa u kujtue, plaku sillte nëpër mend herë njenin e herë tjetrin nga ata që nuk jetonin ma. Eh, po të mos i kishte rrëzue pushka e hasmit apo e pushtuesbile! Por të gjithë të vendit, do të ishin gjallë, e të fortë ky rrap, nën degat e të cililit po pushonte, një nga një i kishme përcjellë ai vetë te vorri i të parëve, i kishte mbulue mesit të shtëpisë, për të mos i pa ma kurrë! E ai trau i aty në odën e zjarmit, mbi të cilin

1) U vjetërue, u ba me ra brendë; u shkallmue.
2) Peripeci.

mbështetej podi i katit të sipërm, ai tra gjithmonë i nximë nga tymi e bloza, megjithëse ishte zavendësue katër herë, ai tra tash mbante tridhetë e pesë bira të nxjerruna me turrjelë, rreshtue nga pesë e nga pesë, që të mos harrohej se aq meshkujve të vdekun të atij konaku i duhej ndezë qiriu rreth e rreth sofrës në darkën e të Shuemve¹⁾. Këta ishin meshkujt e vdekun të Nik-Buqajve vetëm ç'prej kohës kur Lulash Preka u ba «shpijaku» i Nik-Buqajve. E të gjithë rrëzue nga pushka! Po të breznive të maparshme... e kush i numronte ma?! Ata që s'kishin durue t'u hynte i hueji e t'ua nxinte faqen e t'ua merrte nderin, por ishin vra për lirinë; e ndonjeni këndohej ende në kangët me çifteli? E kush i numronte ma, ata? Ishte kjo e para herë që Nik-Buqajt e kanë mirë me qeverinë, bile janë të lidhun me te me lidhje gjaku, për jetë e për vdekje. Gjatë luftës qenë baza ma e sigurtë e partizanëve, dhanë dëshmorët e parë të atyne anëve. E mbas luftës u banë ata të parët zadhanës të partisë për të gjithë atë rrethinë.

Po pse tashti që nipin e kishte kryetar këshilli e familja e tij nderohej prej vendasve e të largtëve, pse Lulash Prekës nuk i qeshte buza e zemra ashtu si donte, ashtu si duhej t'i qeshte? A thue mos mjerohej, se tepër shtrejt e kishte pague lirinë konaku i tyne? Jo, jo! Apo pse lufta ja kishte sjellë shkatërrimin si të gjasë gjallë, si dhe të asaj ekonomisë familjare që e patën vu me aq shumë mundime? Jo bre, ata ishin djegë e pjekë kaq herë e s'e kishin marrë në dorë! Malësori s'e ban veten për plaçkë... Plaku i Nik-Buqajve s'mërzitej për asgja tjetër, po vetëm se malësia e tij, çdo vit që shkonte e po ndryshonte në themel. Malësori s'ishte ma ai i pari!

Dikur, të thonte mendja se s'del gja me e ndryshue malësinin, ma se mund të ndërronin faqen gurët e kresh-tës së Kunorës së bjeshkës! Por malësori kishte ndryshue e po ndryshonte çdo ditë e ma shumë. Ja, edhe herë të tjera, përpara çlirimit, Lulash Preka e kishte kalue zhegun

---

1) Zakon i vjetër për të nderuar të vdekurit.

e ditës nën hije të atij rrapë, por kurrë s'e kishte pa vetën aq të vetmuem. Se si i dukej gjithë ajo heshtje që e rrethonte: «Ruejna, zot! Si në vorr!» — thonte me vete, — sepse dikur s'kalonte ditë pa u ndigjue nga shpati përkundruell thirrja e ndonji udhëtari, kumbare ose shoku të katundit: «O, Lulash Preka, uh-a!». . . Ndër-sa tashti Lulash Prekën e mernte malli me ndie një vikamë çobejsh, se ma ato kangët «tërthorçe» ose «majë krahit» çdo vit e ma rrallë po i ndigjonte, sepse kishin dalë gjithfarë kangësh të reja.

Ai vërente shtëpinë e vet: të gjithë punonin të gjithë ishin shëndoshë e mirë, të mëkambun e të nderuem si asnjherë tjetër dhe jetonin shumë ma mirë se përpara. Por plakut nuk i pëlqente kur i shikonte të hallakaton kahmos mbas fitimit, si ata qytetarët e dikurshëm! Plaku ende mendonte si dikur, kur thuhej se ma mirë fukara e me namuz, se sa i pasun por tahmaqar. Malësori ishte kënaqë gjithmonë me pak: bukë e krypë e zemër, e gjithë të mirat! Jo, tani nuk e mendonin kështu këta malësorët e rinj, me të cilët grindej ahere që i shikonte tue u ba copë me jetue sa ma mirë. . .

Mirë se në vitet e para të çlirimit vendi kishte nevojë për krahë të shumtë pune dhe malësia duhej të shkonte pa vonesë aty ku e donte partia për rindërtimin e vendit, për ndërtimin e jetës së re mbi gërmadhat e luftës. . . Po Lulash Prekës i dukej se kjo ikje nga malësia ishte tue vazhdue së tepërmi. Ai mërzitej sa herë që ndigjonte se krahët ma të mirë për punë vazhdonin të largoheshin nga katundi, të gjenin një çfarëdo pune. . . e sidomos të rinjtë, të cilëve sikur u ziente toka nën këmbë. E ankohej me Pjetrin:

— Po pse s'u thue more, këtyne beterrave, që ikin prej katundit e u tret fara kush e di se kah, se larg votret e katundit, larg familjes e larg fisit s'ka si lumnon malësori, edhe në gjetët punë e fitim e rahatit?!

Pjetri përpiqej t'i tregonte se çdo gja bahej e mendueme mirë, bahej me plan të studjuem mirë; do të shkonin krahë pune nga ato familje ku nuk do të mbe-

tej keq bujqësia e blegtoria për ta. Ai mundahej t'ja skjaronte plakut, se rinia nuk mund të mbahej lindje-vdekje lidhun për carani e votrës, ngujue brenda kufinjve të fshatit, sepse malësia s'ishte ma e shmangun jete, si dikur, por ishte pjesë e gjallë e popullit, që ishte ba zot i fateve të veta... Por plakut fjalët e Pjetrit i dukeshin të hueja, nuk ja mbushnin mendjen. Ai nuk i fliste ma me gjuhën e tij; me atë arësyetimin e shtruem, me nge, si ishte mësue Lulash Preka të shtrohej në kuvend burrash. Ai e shikonte se nipi mërzitej shpejt e një e: «Kot shkoj dam fjalët me ty, bab-o, se ti je me kohën e Ball-Hutës!»

Por ngandonjihërë plakun nuk duronte e ja priste:

— Po ti, që bahe copë për katund, pse s'shikjon nji herë shtëpinë tonë, more teveqeli i shëndoshë?! A të duket punë e pleqnueme mirë që të mbesë gjithë kjo bashtinë e Nik-Buqajve veç në krahët e dy bujqëve e dy fëmijëve?! Pse të na ngelin tokët pa punue, kurse përpara që ishim ma pak rob se jemi nuk na ngelte pëllambë toke pa u mbjellë?! Ti, pse nuk shikjon Zef Delinë, që e kemi të parë partie? Ai kall i vetëm, e s'le pëllambë toke pa mbjellë e bile tash që ju rritën fëmija po çel edhe të reja... se ai ka fytyrë e s'do me u koritë faqe katundit e me u hi në hise të racionit shtëpive të patokë!

Pjetri, kur dëgjonte plakun tue zanë në goje hallet e familjes, kur ai niste mbi tokët e Nik-Buqajve e s'e mbaronte kurrë, ndizej e nuk kishte durim të arësye-tonte. Ai e humbte pusullën dhe i shfrynte:

— Mirë thotë Zef Delia, e kështu them edhe unë: Ne na porositi partia, që pllambë toke të mos na ngelë pa mjellë! Por ti, bab-o, nuk shikon përtej tokëve to-na, e këtu s'e ke mirë! Ti kujton se gjithë halli asht se njerëzit tanë lanë katundin e punojnë larg shtëpisë, e këtu s'e ke drejt! Krahë pune ka mjaft katundi për aq tokë që kemi, e mjaft krahë kemi dhe na Nik-Buqajt. Por faji asht, se na që jemi këtu nuk po punojmë ashtu si e lyp koha jonë. Secili e mendon si ti, secili nuk shi-

kon por arën e vet e për tjetrin s'i bahet vonë. Derisa të mos bashkohemi si katundet e fushës e bukur disa të katunde të malësisë, kështu e ma keq do ta pësojmë...

Plaku nuk e çonte ma andej, nga frika se mos Pjetër Uka ja mbyllte gojën me: «Ti, babo, këtu buzë votre s'ke si ta kuptosh jetën e re. Socializmi nuk thotë: secili për vetë!» Ai dronte se mos Pjetri fliste ashtu nga se ai vetë pak fort merrej me bujqësi, i ngarkuem si ishte me hallet e katundit e telashet që i qiste mbajtja e atij konaku të Nik-Buqajve, ku ishin aq shumë gojë për t'u ushqye... E nuk pyeste as: pse nuk po i ngrinin kooperativat në këto anë malësie, mbasi kjo qenka e mira e vendit, apo ndoshta sepse tash që nuk kishte krahë pune me bollek nuk po qenkan në gjendje të ngrinin kooperativë?! Nuk e pyeste edhe sepse dronte se mos e mërziste me pyetjet e veta, e pse jo, nuk e çonte gjatë me ta edhe sepse ndoshta as ata nuk e dinin, ashtu hollë-hollë, si do të shpëtonte malësia nga gjendja në të cilën kishte mbetë. Malet kishin qenë foleja e partizanëve e liria kishte ague ndër male... e këtë e dinte partia, e s'kishte si t'i braktiste kursesi të bijtë e shqipeve...

Por ndejë te votra, erru e zbardhu, s'i kishin mbetë por veç mendimet që s'e lenin rahat. As ai vetë s'donte të mendonte, por s'i kish mbetë tjetër, megjithëse kur përpiquej të tregohej i kujdesun për fatin e Nik-Buqajve, për gjendjen ekonomike të familjes së vet, asnjëri s'ja vinte veshin, por buzëqeshnin ose e shikonin si tue u çuditë përse mërzitej për punë që kishte kush kujdesej për ta.

Lulash Preka, që kishte jetue veç për kamjen e konakut të vet, e kishte të vështirë ta kuptonte se ku do të përfundonte malësia e malësorët me gjithë ato ndryshime që nuk pajtoheshin me pikëpamjet e tij, të cilat deri dje s'ja kishte luejtë gja!

Shpesh ai mendonte të thërriste Zef Delinë që ta pyeste mbi të gjitha ato që nuk mund të bisedonte me Pjetër Ukën, por stepej sepse i dukej sikur do të posh-

tënonte nipin. Por një ditë rasti e qiti që Zef Delia erdhi të takojë Pjetrin e, mbasi ky kishte ra në mulli për të blue, u ndal aty ta priste. Në sobë s'ishte asnjë nga të Nik-Buqajve e plaku, mbasi e nderoi me duhan e kafe, shtroi muhabet me të. Se si fjala qiti fjalën e plaku iu drejtue:

— O ti, Zef Deli Avdia, që të kena të parë partie këtu në katundin tonë, a ma thue një të drejtë? Po bash ashtu me zemër në dorë e në këshillë, si me kenë tue dekë!? — dhe ja nguli sytë, si të donte me ble a duhej t'ja hapte zemrën atij, apo dhe ky ishte si Pjetri, që pritonte t'ja vinte veshin pyetjeve dhe ankimeve të plakut.

Por Zefi, tue e pa ashtu në ankth, i foli me një buzëqeshje aq të përzemërt, saqë e bani për vete plakun:

— Ti fol, more plaku i Nik-Buqajve, se në disha gja, pse jo! Fol, burrë i malësisë, se bile s'asht kah na ndie kush e ti i yni je, e të paçim sa malet!

U mat plaku para se t'ja fillonte, e Zefit nuk i pëlqeu kjo gja, e iu drejtue rishtas plakut:

— Fol burrë, se pasha idealin e partisë, me ty s'kena të mshefta, bash me i pasë, se kur të shof ty, më duket krejt si me folë me një shok partie, me atë Ukshin Lulashin tand, që na i vorfënoi radhët!

Atëhere plaku u hap:

— Edhe unë po flas, se ka bukur do kohë që ma do zemra me u shprazë¹⁾ me ty... se ky Pjetër Uka ynë ja priton me u shtye gjatë-gjatë me mue! E ndosh-ta, edhe nuk ka faj, se unë kam nisë e flas si tepër, o Zef Delia! Mue nuk më ka mbetë tjetër, porse fjala... e ju të partisë fjalët i keni të pakta!

Zef Delia, me atë mpreftësinë e malësorit, që e kupton fluturimthi se ku rref fjala e tjetrit, i ndenji gati plakut:

— Fjalë me vend po thue, o Lulash Preka, fjalë mendtari, si ke kenë gjithmonë e si je. Ashtu si thue ti asht: Partia s'do fjalë por do punë, se fjalët e shumta

1) Me folë përfundimisht e për çdo gja.

janë fukarallëk e veç sjellin grindje të kota! Por edhe pse je plakë edhe ti i yni je, e Pjetër Uka aspak mirë s'po veproka tue mos të sqarue mbi çdo gja që don me dijtë. Fol pra, ku e ke fjalën?!

Atëherë Lulash Preka i tha fill:

— E kam fjalën te halli ynë, i kësaj malësisë sonë që, me sa mbërrij me pa unë, ka mbetë në zall, si mo' zo' ma keq! e si e shef dhe ti vetë, në paç sy me pa!

Desh t'i ndërhynte Zefi por, tue pa se plaku luate me mashë në hinin e votrës e po orvatej si e si t'ja fillonte, e la. Kush e di se ç'kishte t'i fliste ai plak i motnuem! Përvoja e jetës e kishte mësue Zefin se njeriu që pyetet për një këshillë, duhet të presë, ta ndigjojë me durim atë tjetrin, e vetëm në fund t'i japë përgjigje. Priti pra, pa i ndërhye, derisa plaku vazhdoi:

— E kam fjalën për katundet tona që, me çka po shof andej, e kanë lanë rrugën e drejtë e nuk po mund të pleqnoj as — se — si, ku të zitë do të përfundojnë! Nuk po ua venë mendjen tokëve e bujqësisë, ju asht ba hasëm puna e tokës, e të gjithë sytë i kanë te racioni që na jep shteti. E veç punëtorë rrugash, pyjesh e mianierash e kahmos për me e fitue bukën gjithsesi, por jo me bujqësi. Për këtë kam nisë shpesh me i folë Pjetrit, me ba dert me të¹⁾, por ai s'po ma ven veshin. Ai priton me shtrua muhabet me mue, se i asht mbushë mendja se unë kam vetëm kujdesin e Nik-Buqajve të mi! Po të pyes tash ty, si të parë partie që të kena: a asht mirë kështu?! Mund të më thuesh edhe ti si Pjetri ynë, se s'asht mirë të ankohem bash unë, babë dëshmori e që, falë i kofsha partisë, po jetoj si ma i miri, se më asht lidhë pensioni i Ukës dhe Nik-Buqajt e tjerë gjitha të mirat... Po tokët tona, që kanë fillue të dalin vlaget, a nuk lypin gjygj përpara zotit?! A fola mirë deri këtu?!

E mbasi Lulash Preka heshti si tue dashtë të mirrte frymë, Zefi i ndenji gati:

---

1) Me qa hallin.

— Po more, lypin gjygjë edhe para robit tokët tona, o Lulash Preka, po folë, se bash po më pëlqen me të ndie! Bash si me kenë në mbledhje partie po më duket!

Plaku atëhere mori zemër e vazhdoi:

— Pjetri ynë thotë se gjithë e zeza jonë asht se kemi pak tokë buke e se edhe këto që kemi, janë tokë të lehta, tokë të pafryt! Atij i asht mbushë mendja se veç blegtoria asht për ne. Ai bile thotë se pa kooperativë s'ka si hyn tek ne jeta e re! E më sulmon me fjalë e fjalë, sa ujët e Drinit... Por, a unë s'e kuptoj ku do me dalë ai me këto fjalë, a ai s'di me m'i thanë qysh duhet... e mue më ka futë në dyshime që mos me e pyet, burrë i malësisë!! Shpesh bile them me vedi: A kaq fatzez paskemi qëllue ne malësia, që edhe sot që kemi pushtetin tonë, të mos bahemi kurrë të zotët e vendit, të nxjerrim bukën tonë, por të mbesim si qyqana, pa na u hjekë thesi shpinet, tue e lypë kahmos kokrrën e drithit dymbëdhjetë muejt e vjetit? Folë, bre burrë, se për këtë hall jam tue dertue me ty, e në e paça gabim, më thuej se më kenkan shterrë trutë e po e mbyll gojën e s'po të mërzis ma as ty as kend tjetër!

Zef Delia atëhere u afrue kah plaku. Ai i shtrini një cigare që ja kishte mbështjellë, ja ndezi e, mbasi e ndezi edhe të vetën, ju përgjegj ngeshëm:

— Qe besa e burrave, o plaku i Nik-Buqajve, këtë hallin që paske ti, e ka gozhdë në krye edhe që ky që po flet me ty, e, edhe partia jonë! Pjetër Uka ka gabue që s'ta ka vu veshin ty, e do t'i flas për këtë, se partia na mëson me hapë veshët mirë e me ndigjue çka don populli, se çka don populli ban edhe partia! Ti po thue se tokët tona janë tue shkue dam, e unë po të them ma shumë: Mos të qenkëshin gratë tona sojnikë. qe besa, shumica e tokëve të kësaj malësie qenë tue u ba rrgalle¹⁾ e rmore²⁾ mali e ma keq! Por mos kujto se partia

1) Tokë që i ka ikë dheu nga erozioni.

2) Karmë, llyzhdër, rgjâ, tokë e shkarë.

nuk mendon edhe për ne. Pjetri mirë e ka, kur të thotë se pa u ba kooperativë s'kemi si e vemë për fije bujqësinë, sepse këto tokat tona bukën e motmotit nuk na e kanë dhanë kurrë; por do t'i vijë koha edhe malësisë sonë se, mirë thue ti, buka e gojës asht kryesorja! — Zefi pushoi pak e tue u përul kah plaku e tue i prekë gjunjët si shenjë respekti, vazhdoi: — Ti më the se pse të mos veprojmë edhe na si fusha; por kështu si jemi na, kanë qenë edhe bujqit e fushës, edhe ma zi bile! Ata kishin tokë boll, e të mira krejt, por i punonin për begun, e agën, për zotnitë e çifligarët, e djersa e tyne shkonte kot, e hante i pamunduemi. E partia i vu randësi një herë fushës, se gjithmonë fusha ka kenë hambar e veç tash së voni nisën me u krijue kooperativa malore, sigurisht ndër malësi që kishin tokë e një farë bujqësie e kishin të vume për fije...

Plaku s'u përmbajt:

— Mirë de, e dalë së mirit¹⁾! Po për ne u dashka pritë edhe ma?!

Zefi atëherë vazhdoi tue i matë mirë fjalët:

— Prit, kadalë, Lulash Preka, se këtu po due me dalë! Një herë e pikësëparit duhet ta dish, se edhe ndër fushat, megjithëse u krijuen kooperativat, nuk u fitue davaja me aq. Jo, o Lulash Preka ynë, iu desht punë e madhe partisë me i mësue njerëzit me këtë jetë të re, që s'e kishin provue përpara. Toka mund të jetë valige²⁾ sa të thuesh, e rrafshi bash si tepsi, e, edhe shteti mund t'i ndihmojë kooperativës me pare e farë e maqina e çka po don, por, po nuk u ba njeriu i zoti për të gjitha këto, veç të shkon mundi e harxhi dam. Dhe për me u mësue njeriu me jetën e re, u desht mjaft kohë në fushë e ka me u dashtë disa kohë edhe këtu në këtë malësinë tonë. Jeta e re don njerëz të rinj! E këtë asht tue ba partia ndër ne, këtë na e ka ngarkue neve komunistave, si mue e Pjetrit tuej... Prandaj edhe gjith-

---

1) Ma mirë se ç'lypet.

2) Tokë me vlagë.

andej po hapen shkolla, që t'ua zdrisin mendjen njerëzve, që të shofin ku janë e ku duhet të jenë.

Por plakut nuk i pëlqeu ky arësytimi i fundit, e ja priti tue ja ndërpre fjalën Zef Delisë:

— Punë boshe, o Zef Delia! Me u ngrehë qeve në parmendë s'duhet shkollë djal-o, por duhen krahë të shëndoshë! Mëhilli e Loshi ynë, që për bujq s'i kanë shokët në malësi, mezi dinë me shkruie emnin. Për bujqësi mjafton zelli...

Kësaj here e ndërpreu Zefi plakun:

— Fjalë me vend: duhet zell, e zellin e punës ta jep shkolla! Ti krenohe për bujqit e Nik-Buqajve, por këta kanë shkollën e jetës edhe në mos paçin arësim, kanë sedrën e punëtorit, si pak e kush e ka në këtë katin tonë. Njeriu që ka sedër, s'rri kot edhe me e lidhë... Por ven'u mend këtyne fjalëve të mia: Çuni e Leka juej, që kryen veç filloren, sa t'u forcohet ashti, tash ua kalojnë Mëhillit e Loshit, bile ma shumë se e mendoj unë sot!

E plaku të vetën se të vetën:

— Po more, ishalla bahen ashtu si thue ti, e ty të lumtë goja se, besa, djelm t ma të mirë njata dy janë në hisen tonë. Por po drue shkolla e tepërt asht tue e ba dembel malësorin, po ja largon tokës e bujqësisë!

Por Zefi i ndenji gati:

— Ashtu të duket ty, o Lulash Preka, e jo vetëm ty. Kam ndie dhe pleq të tjerë tue folë kështu si ti, po s'e ke mirë as ti as ata. Ti i shikon sot malësorët që po bahen nëpunësa shteti, teknik pyjesh, inxhinierë, mjekë e çmos. Po kjo asht jeta e re, o plaku i Nik-Buqajve! Kështu thotë partia jonë: malësori të marrë në dorë qeveri e zyra të malësisë, të bahet kuadro i aftë me i shërbye popullit në çdo sektor! Por edhe për bujqësi e blegtori duhet shkolla, e sa ma e naltë bile, sepse shkolla të çel sytë gjithsesi dhe e shtyn njeriun të punojë që të jetojë sa ma mirë, të punojë që të mos kënaqet veç me bukë e cik ¹⁾... si asht kënaqë malësori ynë deri dje,

---

1) Bukë thatë.

që ishte bash si bagëtia e si do dreqi po duen me mbetë shumë dembela të katundeve tona!.. E po kthej te ku e kishim fjalën: A ta ha mendja ty, o Lulash Preka, se mund e bajmë kooperativën me njëfarë takamit që nuk kujdesen as për arat e veta e që s'janë mësue me punë?

Plaku mbeti keq. Ai e kuptonte se Zefi kishte folë drejt dhe fjalët e tij ishin të gjitha të vërteta, e duhej t'i ipte arësye. Por nuk fliste. E ç't'i thoshte Zef Delisë? T'i tregonte edhe atij qysh po i pëlciste zemra tue pa tokët e veta që po dilnin vlage? T'i fliste se ai ngushtohet ashtu, sepse ishte plakë e rrënue e se donte ta shikonte me sytë e vet jetën e re dhe në atë malësi, se kur të vdiste ai... E murmuroi:

— Mirë, more Zef — partia, ... po unë jam plak?

Zefi dhe kësaj here ja bleu mendimin e ja ndërpreu:

— S'ke faj, Lulash Preka! Njeriu sa ma në moshë që po u shtyeke, po e humbka durimin. E po të kuptoj, ti ke ngut me pa çdo gjë të rahatue, se do me e lanë këtë malësinë tonë të kthyeme gjithësesi për së mbari! Je motnue, e ke hak të mendosh kështu. Por punët e mira duhen shetue e mendue mirë e mirë, se pema pa u pjekë nuk këputet, se s'duhet gjë! Shpesh edhe unë ngutem, bahem copë me njerëzit e katundit kur fjala e partisë nuk kuptohet si duhet, e për nguti timen kam hangër edhe vërejtje nga partia... Por unë një gjë e di: partia mendon edhe për ne e ajo asht tue punue për fatbardhësinë tonë. Ky besim më mba gjallë e më mëson të kem shpresë e të mos ngushtohem asnjherë, megjithëse vjetët kalojnë edhe për mue! E, edhe ti Lulash Preka, qëndro he burrë e mos e lësho kështu, se s'të ka lëshue kurrë zemra!

Këto fjalë ja freskuen zemrën plakut. Atij iu duk sikur Ukshini nuk kishte vdekë, sikur ai vetë kishte ardhë aty pranë votrës e po fliste me të... E kishte mbetë tue shikue atë burrë e i bahej zemra mal tue e ndigjue, se shikonte sa e kishte ndryshue partia atë Zef

Deli Avdinë, që përpara as dy fjalë s'i lidhte dot në log të kuvendit, por rrinte e veç ndigjonte të tjerët, si i pagojë, si ai që dron se gabon. E tashti ai fliste e fliste:

— Koha ecë, o Lulash Preka, e s'di sodja çka sjell e nesra! Sidomos kjo koha jonë, që po ecën shpesh edhe ma turr se mendja jonë, ma shpejt edhe se dëshirat e andrrat tona. Çka dje na u dukte e pamundun ose shumë e vështirë me u krye, sot vetë jeta na e mëson ta kryejmë shpejt e mirë, me lehtësinë ma të madhe. Po pse? Sepse sot njerëzit i napin dorën njani tjetrit e s'elanë shokun me mbetë mbas të tjerëve. Por ai që don me kenë veç për vete..., atë e ka hangër furra, e pastë veten në qafë... e këtu asht gjithë e zeza jonë!

Mbas këtij bisedimi me Zef Delinë, plaku i Nik-Buqajve nu u kap ma me fjalë me Pjetër Ukën.

* * *

Pesë djelm kishte pasë Lulash Preka, e tashti s'kishte asnji. Nji tufë nipash e stërnipash ua kishin zanë vendin atyne, bile disa prej nipave ishin plakë e rrënue edhe ata, kurse ai, gjyshi, stërgjyshi e ktragjyshi i tyne nuk po vendoste të vdiste. Po ç'faj kishte ai, që vdekja e kishte harrue?! Dhambët i kishte të gjithë, të preftë brisk e bardh si bora. Stomaku i bluente si ajo mokrra e re e, veçse gjunjët hove-hove nuk e ndigjonin ma! Prandaj edhe nuk largohej nga kulla ma larg se deri te hija e atij rrapit shekullor. Ishte farë jetike ai soji i Nik-Buqajve. Gjyshi i Lulash Prekës kishte kapë njiqind e tridhetë vjetat; nji dajë i tij, atje në Kelmend, që mbante në mend deri luftën e turkut me moskovin, jetonte ende, e si dukej po ja kalonte gjyshit të Lulash Prekës.

«Nuk jetohet me zor, jo! Jeta asht e kandshme, por kur vjen koha me vdekë të gjithë duhet ta kryejmë edhe atë borxh! Por ja që as vdekjen s'e paska në dorë njeriu» — mendonte shpesh plaku. E ndërsa shkante tue

përkujtue të gjitha ato që kishte pa e vuejt në jetë, gjithë ato fatkeqësi, përsëriste me vete: «Mos na sprovo, Zot! Çka ardh të me gjetë ma të voglin e Nik-Buqajve, ma ço Zot, mue mbi krye!» Ai kishte përcjellë boll e tepër nga gjaku i tij, s'donte me pa ma vdekje në konakun e vet!

Pesë diva bjeshke u patën ba pesë djemtë e tij. I kishte rritë me kujdesin ma të madh, si ai që dridhet se mos po i shuhet konaku e të pestë i kishte martue shumë të rinj... Por, megjithëse ishte ba copë me ua prap sue sherrin dhe vrasjen, të pestë i ishin zhdukë një nga një në ma të mirën kohë, kur ishin ba si ajo molla plot me kokrra. E si për çudi i kishin shkue simbas rendit të lindjes: Nika i pari, e mandej me rend: Buqa, Delia, Galani e Uka. Ja kishin lanë djemtë e djemtë e djemve, që tashti edhe ata po largoheshin nëpër botë; kurse ai, aty se aty, me gra e nuse, me fëmijë e foshnja djepi... Aty, te hija e rrapit, i bahej se hija e lehtë e atyne pesë djemve vinte e takohet me të, ata herë dukeshin e herë zhdukeshin: si ujë e Drinit atje poshtë, që në pesë leqe, tue gjarpënue ndërmyet sukave e brinjave, herë dukej e herë zhdukej kur shikoje nga ai pod çardaku, nga kershi i zi i Nik-Buqajve!

Qepallat po ja randonte gjumi i pleqnisë. Në ato rreze të tërthorta të diellit gjinkallat sikur ishin dalldisë. Ziente rrapit nga kanga e tyne shurdhuese, që sikur e përkundte plakun e mbështetun për atë trung të motnuem. Ajo gumëzhitje monotone e lodhi, e mendimi se Nik-Buqajt po degdiseshin e votra e të parëve po shpërndahej, nisi dhe iu zbe. E atë e zu gjumi.

Gjumi i plakut asht si ato ethet e verës që të pushojnë trupin e të shkundin mirë e mirë, porsa çel e mbyll sytë ikin e të lëshojnë. Kështu edhe Lulash Preka nuk fjeti shumë. Sapo i doli gjumi, i dha trupit dhe u drejtue që të ngrinte mbi shpatulla xhurdinë që i kishte shkitë mënjanë, ndërsa shikonte hijet e lisit mbi truall i frikësuem se mos kishte fjetë tepër. Hija e rrapit asht e randë për gjumë, si hija e arrës, ajo ftof

të riun e jo ma plakun e mbetun. Që të sigurohej edhe ma mirë, shikoi sahatin që e mbante me gystekun e argjendë në xhepin e sipërm të mintanit 1). Nuk kishte ba as dhetë minuta gjumë. Shyqyr, nuk ishte gja e madhe! U qetësue, se për aq gja do t'i prishej gjumi i natës... Por fill e kapi një ankth i ri: Nuk po i kujtohej kurrsesi se çka ishte tue mendue përpara se ta zinte gjumi. Nxori nga xhoka zhabën e duhanit, një si qese lëkure ku me duhan mbante edhe gur e unur, e, mbasi e mbushi llullën, shkrepri me kujdes më gurë e unur derisa mori eshka. Me kujdes të madh i fryni mirë e mirë eshkës dhe e vuni mbi duhan të llullës. Pastaj zu të thithë me kënaqësi të madhe tymin e duhanit, që i dukej sikur po ja këthjellonte mendjen. Mandej futi në qese gurin e unurin, e mbylli zhabën e duhanit dhe e futi në shokë të mesit, për të cilën ishte e lidhun zhaba me një tojë lëkure. Shtrini kambët e tue u mbështetë me shpinë për trung, ndërsa thithë nga kamishi i llullës, u qetësue. Po për çka ishte tue mendue përpara se ta zinte gjumi? Për kë? Hë, po... Ai po mendonte ata pesë djemtë e tij, që njani mbas tjetrit kishin ikë e ja kishin lanë atij barrën e familjes përgjithmonë. E ndërsa ditët e tjera i fanitej herë njani e herë tjetri, kur zihej në gojë emni i tyne ose kur i rikujtohej ndonji skenë nga e kaluëmja, këtë mbasditje po i dilnin para syve të gjithë sa kishin vdekë nga barku i tij:

...Nikë Lulashi, djali i madh, bariu i dhenve. E kishin vra ata «trimat e Zogjut» kohën e «operacionit» kundër malësive të Pukës. Tek i kishte pa se po ja qitnin rrethimin kullës, kah përroni që ndante bashtinën e Nik-Buqajve me shpatin që shkonte për në Firëz, ua kishte vu pushkën. Kishte vra e plagosë aq shumë prej tyne, sa që, kur e shtinë në dorë të plagosun për vdekje, kishin ba në trup të tij çka s'do ta kishte ba as turku: Ashtu të lamë në gjak e pa mend pa gojë. e kishin varë mu në mes të katundit e ja kishin djegë kullën me ç'ndodhej

---

1) Jelek me mangë.

mbrendë. E ky, Nika, kishte lanë tre djem: Vokërr Nikën, Ibish Nikën dhe Losh Nikën...

...I dyti, Buqë Lulashi, qe dhanë mbas bujqësisë. Ai qe i pari që u martue. Shumë i ri mori Cube Sokolen nga Nikajt e Shalës. I doli grueja me u çuditë: Punonte krah për krah me Buqën, në arë, në prashitje dhe në vaditje. U çudit katundi tue i pa burrë e grue gjithkund bashkë, si një pendë qe të vumë në një kular! E askujt s'u shkonte ndër mend se do të ndaheshin ndonjiherë, por vdekja i ndau tepër shpejt. Nji ditë vere burrë e grue ishin tue vaditë misrat, kur ujët e vadës, që e kishin kthye kah tokët e veta sipas rendit që kishin, u ndërpre. Shpesh vadën e ndërpresin gjaja: lopët apo dhitë, e nga kjo arësye, me shatat në cep të krahut, ishin nisë të dy tue ndjekë vadën drejt e kah jazi, i vadës, fare pranë staneve të bjeshkës. Aty kishin gjetë nji katundar që po ua vidhte vadën, sepse po e drejtonte ujin kah arat e tija. Fjala qet fjalën e ishin zanë keqas. Kur Nika për ta shporrë kishte vu dorën në brez të hiqte rrakelen për ta frikësue — atë revolverin me dallap, që Lulash Preka tani e mbante të varun në mur, mbi kamaren e takamit të kafes — tjetri kishte shti në të përpara tij. Kur i shoqi po rrëzohej mbi vadë me armë në dorë, Cubja ja kishte nxjerrë armën nga dora dhe e kishte vra gjakësin, pa dhënë shpirt ende Buqa i shkretë... Buqa kishte lanë Mëhilli Buqen e Sadri Buqën...

...Mandej vinte Deli Lulashi, i treti djalë, bariu i dhive të tufës së Nik-Buqajve. Gruen ja patën zanë në Iballë e i doli shëndetligë. Pat me këtë grue në fillim nji vajzë, Mrinë, që tash ishte e martueme në shosh e nji djalë, Palin. Ky djalë i pashëndet dhe si i stërkequn¹⁾ ja kishte heqë Delisë sevdanë e konakut e të shtëpisë. Ai kishte nisë të zihej me kë takohej rrugës, niste grindje për kurrqjasend. Në nji grindje të këtillë kishte vra nji bari delesh, për çeshtje kullo-

---

1) I drobitun.

te. Mbas pak kohe edhe Delinë e kishin vra, sigurisht ata të bariut të deleve, për me marrë gjakun. Por kur Nik-Buqajt i çuan një shok t'i pyesnin a i dilnin për zot gjakut, ata dhanë përgjigje se «faj as hile s'u kishin Nik-Buqajve» për atë vrasje. Kështu që Delinë e kishin vra «me moh» dhe shkoi «gjak-huptë», si thuhej në këto raste...

... Galan Lulashi, lopçari i Nik-Buqajve, i katërti djalë i Lulashit, e kishte mbyllë me faqe të zezë. Ai e kishte gjetë keq gruen e vet e e kishte vra në vend, bashkë me shnderuesin... Prej turpit ai kishte ikë prej fisit e s'i ishte ndigjue ma emni qysh nga ajo ditë, as për të mirë e as për të keq. Edhe tani, mbas kaq vjetësh, Lulash Preka, sa herë që kujtonte Galanin, ofshante si për një të vdekun me turp dhe, si për të largue kujtimin e tij, çonte mendjen fill te Uka, ma i vogli i pesë djemve të tij. Ky Uka kishte shkue jetë të nderueme dhe e kishte mbyllë si ata trimat e Jutbinës, që i këndojnë kangët e kreshnikëve. Kishte luftue kundër ballistave dhe gjermanëve pa ua nda poteren asnjherë sa që, kur mbërrinë ta shtinin në dorë, ja banë copë trupin me gjithfarë torturash... Ukën e pat martue me atë Zogë Maxhunën, nga e cila pat tre djem e një vajzë: Pjetër Ukën, shpijakun e soçëm të Nik-Buqajve, Pulë Ukën të martueme në Rajë, Keç Ukën, që tani ishte minator në Rubik dhe Çun Ukën, ende djalë te shtëpia...

Ndërsa kujtonte djemtë e vet, plaku, sikur të bante bilancin e hyrje-daljeve të shtëpisë së vet, numronte me gishtat e dorës së majtë e pastaj të së djathtës për të gjetë sa meshkuj ishin ba deri tani nga barku i tij. Nga barku i Nikës deri tash ishin tetë meshkuj, nga ai i Buqës gjashtë, pra baheshin katërmëdhjetë; nga Pali i Delisë, sepse Delia s'la veçse atë djalë, ishin ba edhe gjashtë meshkuj të tjerë. Shto mandej tre të tjerë që la Ukshin Lulashi e baheshin gjithsejt njëzet e tre meshkuj, një urdi!...

Ej, po ç'ishte kjo e keqe që rrinte tue i numrue ashtu si ndonji bari teveqel, që ka frikë se po i zhduken delet ndër sy?! E ç'i duhej atij të numron-te kurse nga ata njizet e tre meshkuj pak e kush që ishte i zoti i punës ndodhej te shtëpia? A thue nga ata fëmijë, kur të mbyllte sytë e të vdiste dhe ai, a thue do të tepronte ndonjeni së paku sa me mbajtë gjallë oxhakun e vjetër të Nik-Buqajve?! A thue do të qëndronte ndonji në atë bashtinë të vjetër sa me mbajtë gjallë emnin e Nik-Buqajve, apo koha do ta fshinte nga kujtesa e njerëzve si ban ujët e malit që merr me vete tokën e lanun djerr dhe e rrëxon teposhtë e në valët e Drinit?! Jo, ai ndoshta po mërzi-tej kot me ato mendime, se ja, ata «rinia e Nik-Buqajve» siç i thirrte Pjetër Uka atë Prekën e Vokërr Nikës, Tuçin e Lekën, djemtë e Pal Delisë e atë Çunin, ma të mbramin fëmijë të Ukë Lulashit, që qe foshnje kur babën e tij ja mbytën me tortura në Gestapon e Shkodrës... ndoshta këta nuk do ta lëshonin kurrë trollin e të parëve! Eh, sikur të ishte i gjallë Uka i shkretë. Ai ishte «shpijaku» që s'i gjindej shoku në të gjithë malësinë... se Pjetër Uka, që ja kishte zanë vendin, s'i dukej gja plakut, s'ishte as hija e t'et!...

Si tue dalë prej një vegimi të trishtueshëm, plaku i votrës u shkund. Ç'ishte kjo gozhdë që i ishte ngulë në trutë? Veç për të vdekunit mendonte atë ditë!... Mos ishte kjo një «shenjë» se ato hije vinin me i thanë se i kishte ardhë koha të shkonte edhe ai në shoqëninë e tyne të përjetshme? Ai arësytonte me vete, me bestytnitë e vjetra: «Thuhet se të vdekunit, kur të duen pranë, vijnë shpesh e shpesh e të shikojnë, të faniten si hije e të afrohen, të afrohen, derisa vjen çasti që të lëshojnë frymën e dheut, afshin e vorrit e të marrin me vete.»

Plaku rrudhi vetullat dhe instinktivisht, si tue dashtë të kapej shtrëngueshëm me jetën, suell mendjen tek ata të katër, ata djajtë e vegjël, që i pat pak

përpara aty të lidhun për gjunjët e tij... Së paku ata të katër do të ngulnin aty veç tue mendue katragjyshin e tyne... E, si tue dashtë të largonte mërzinë e thellë që e kishte pushtue, megjithëse këto vitet e fundit s'i ndiente shije ma as duhanit, thithi në kamish të llullës. Por duhani i llullës ishte djegë dhe goja iu mbush me hinin që kishte llulla. Pështyni i mërzitun, ndërsa turfëllonte me vete:

— Uh, plaku i marrë, plaku i shterrun! Se mos do të jetosh edhe njiqind vjet të tjera!? Ty deri nipat kanë nisë e po të plaken... Çohu, more qyqan, e shko e ze njatë qosh votret, e vetmja e mirë që të ka mbetë! Lene jetën, të eci si të dojë, se kot lodhe me shestimet e tuaja!

Por, ndërsa po bisedonte kështu me vete, i doli para fytyra e qeshun e Lulë Biceles, grues së re të Vokërr Nikës, edhe plakut i ndriti gazi ndër buzë. Ajo nuse ja largonte çdo mërzi, sa herë që hapte gojën e i fliste, me atë za të ambël si mjaltë hojesh. Lula i tha:

— A je kah munde me dalë deri tu kulla, bab-o? Buzëqeshi plaku e i tha:

— Po he, vrae zot! Qysh s'po mujkam? Po... hajr qoftë, mos ka dalë kush kah na-a?

E nusja ja ktheu:

— Po babë, dy miq të largët. Ishin ba bashkë me Marash Palin tonë rrugës së bjeshkës e kanë dredhue kah kulla jonë veç me u pa me ty. Unë i lashë te kulla, me Marashin.

Plaku u ngrit mendueshëm. Lula desh t'i jepte krahun e ta ndihmonte, por ai u drejtue vetë. Si djallë i ri i dha gjoksit përpara e u nis nga kulla, vetëm, pa shkop, tue porositë nusen:

— Merrma qe këtë stol e qitma te kulla, Lula e babës, se prej këtu e te kulla jam i zoti me shkue edhe pa ndihmën e askujt, he sojnikë, se nuk më ka ngri mbeta ¹⁾ endë!

---

1) Moshë ma e shtyme e pleqnisë, përmbi 80 vjeç.

E u jepte kambëve përpara me kujdes, që të mos e lëshonin. Në sytë e Lulës s'donte kurrsesi të tregohet se ishte mplakë aq, sa mos me mujtë me ecë pa ndihmën e tjetërkujt!

E ankohej me vete: «Po ku do të jetë Pjetër Uka, që e ka për dishirë shtëpia ta ketë brendë? Si i mbeti kryet mbas katundit e nuk shikon të mbarën e shtëpisë së vet?.. Ka dalë burri me sabah të ditës e ka hupë si spata pa bisht!...»

* * *

Gjithë mëngjesi i kishte shkue Pjetër Ukës te zyra e këshillit me një telash, që i kishte dalë me Poravin për çeshtjen e një rruge të katundit. Vorfajt e Apripës, që si tokë buke kishin disa ara shumë të thyeshme e pjerrina, kishin nisë me rrethue një pjesë të prozimit të tyne që e kishin mbi katund dhe atë verë kishin nisë me çelë tokë të re. Për këtë punë ata ishin këshillue si me Pjetër Ukën si dhe me Zef Delinë, sekretarin e partisë dhe kishin gjetë përkrahjen e tyne të plotë. Vorfajt ishin ngushtë për bukë në ato ara ku jo parmenda e qeve po as shati nuk kishte si përdorej; ata e mbillnin farën e misrit kokërr për kokërr në gropa, që i çelnin me kujdes e i plehonin si «oxhakë» pjeprash ose shalqish. I madh e i vogël nga ajo shtëpi djersinin pranverë — vjeshtë për të nxjerrë e shumta katër muej bukë. Ata bimë për bimë ujitnin arat e tyne ashtu si ujitet fidani i duhanit në javët e para, bile ma me kujdes, sepse një ujitje e tepërt ja nxirrte tabanin shkambor tokës. Prandaj, Zef Delia bile pat organizue ndihma nga Poravi, që të shkonin me i ndihmue Vorfajt për hapjen e arave të reja në krye të katundit. E bile nisiativën e kësaj familje e kishte frymëzue vetë Zefi, tue punue me katund një artikull të «Zërit të Popullit». Flitej në atë artikull për sukseset e kooperativave të ndryshme

bujqësore të vendit tonë në punën e kujdesun për zgjanimin e sipërfaqeve të mbjelluna, sidomos për çelje tokash të reja, e Zefi i kishte propozue popullit të mendonin edhe ata e t'i viheshin me kujdes kësaj pune, si e vetmja mënyrë që do t'i shpëtonte nga blerja e racionit dhe nga shpenzimet e mëdha me u furnizue me drithë. Ai u kishte thanë bile se kjo duhej shtruar si fushatë patriotike, sepse ishte turp që fshatarësia të vazhdonte të varej e t'i bahej peshë depove të grumbullimit të shtetit.

Katundi kishte shkue t'i ndihmonte Vorfajt me atë gatishmërinë që e dallon malësorin tonë kur asht çeshtja t'i ndihmojë shokut që asht keq, tue mendue se Vorfajt një arë po çilnin, dava një dynymi o dishka ma shumë... Por kur Vorfajt kishin pa se ai prozhem ishte tokë tulinë dhe ja vliente ta shfrytëzonin atë faqe mali sa ma shumë të mundeshin, dembelave të katundit kjo s'u kishte ardhë mirë e ishin largue tue thanë se s'ishte punë ajo e Vorfajve, që donin me e kthye krejt prozhmin në tokë buke. Kishin marrë shkas nga rrethimi i tokës së re, me u largue nga Vorfajt e bile me nisë të ankohen kundër tyne se me atë tokë e me atë rethim ja kishin prishë rrugën katundit, tue vu gardhin shi aty ku den baba den binte shtegu për në pojatat e Poravit. Bile kishin nisë presionin kundrejt Vorfajve të shkretë, që edhe shtegun e ri ja kishin çelë katundit kund nja njiqind pashë ma nalt se kalonte i pari, që të mos ziheshin me njeri. Por smirëzeztë e katundit, ata që nuk donin të ndiqnin shembullin e Vorfajve ngase ja pritonin punës, kishin ngrefë padi në Komitet Ekzekutiv të Këshillit Popullor të Rrethit e mbasi edhe shokët e komitetit kishin aprovue dhe lavdërue punën e Vorfajve, ata i ishin drejtue gjyqit. Ata ankoheshin se u ishte mbyllë shtegu dhe se në këtë padrejtësi kishin gisht dhe Pjetër Uka, kryetar këshilli dhe Zef Delia, sekretar partie i katundit, që në vend të mbronin interesin e përgjithshëm, i mbanin krah interesit të një familjeje.

Gjashtë orë ishin përpjekë atë mëngjes t'ua mbushnin mendjen «të pakënaqunve» të hiqnin dorë nga gjyqi, që jo vetëm po i shnderonte ata, por po ja nxinte faqen gjithë katundit. Zef Delia. Pjetri, komunistët e tjerë, bile dhe disa pleq të Gropave ç'nuk kishin provue t'ua mbushin mendjen Poravit se e kishin gabim, por ishte si me mifë n'ujë! Kur fjalët ishin acarue sa me kalue nga kokëfortësia në kërcënime, Pjetri kishte shpërnda mbledhjen tue ju drejtue katundarëve të mbledhun: «Po guxoi kush të pengojë punën e Vorfajve, ose të prekë gardhin e tokave të reja, që janë tue çelë, derisa të dalë vendimi i gjyqit, pasha idealin e partisë, e pasha gjakun e Ukshin Lulashit, do ta gjejë e zeza prej meje, se ai që ja pengon punën shokut s'ka emën tjetër, porse anmik i popullit e duhet fshi nga faqja e dheut!» e «të pakënaqunit» ishin shpërnda tue murmurue.

Por fill mbasi ishin largue katundarët, Zefi kishte ndalë komunistët për mbledhje partie. Ishin dashtë plot katër orë të tjera me e bindë Pjetër Ukën se nuk e kishte drejtue mbledhjen e popullit ashtu si thotë partia, se kishte shkelë demokratizmin e saj, se ishte përpjekë me imponue me kërcënime vullnetin e tij e, qoftë edhe tue pasë arsye, nuk kishte kontrollue veten, porse ishte ba kokëfortë si pala kundërshtare. Atëherë Pjetër Uka kishte pa se njimend e kishte shkelë lirinë e diskutimeve, se kishte veprue me gjaknxehhtësi njësoj si të pasqeruemit e i ishte dashtë të bajë autokritikë e bile të mendojë se si me e ndreqë këtë gabim..

II.

KRYEFAMILJARI

Lulash Preka u drejtue me andje nga kulla, sepse ardhja e nji miku në sofër ishte gëzim i madh për të. «Mikun ta dërgon vetë ora e fisit për me ta nderue votrën! Miku të çel shtëpinë, sepse të hap bisedën, e gazin, e kangën; ai ta gëzon sofrën»

Kështu thoshte Lulash Preka, kur i vinin miq në konak dhe atë natë kështu mendonte, kur hyni e u fal me ata dy të merturas që gjeti aty buzë votrës.

Marash Pali kishte qenë tue u kthye nga Fushë-Arrësi, ku dy ditë përpara kishte shkue të shifej me babën e vet, Pal Delinë, që punonte tash sa vjet si teknik i premjes së drunjve në pyjet e zonës së Fushë-Arrësit. Rrugës, Marashi kishte takue këta dy miq dhe, mbasi tok me ta kishte ra në Apripë të Keqe, i kishte kthye te konaku i vet. Plaku nuk i pyeti se cilët ishin e as përse ishin tue udhëtue, sepse miku nuk pyetet kurrë. Ai veç u qiti kafe e duhan e mandej i grishi të «shliroheshin»¹⁾ dhe të zinin vend, se nuk do t'i lejonte të largoheshin atë natë nga shtëpia e Nik-Buqajve pa bujtë aty. Ai bani sikur s'i ndëgjoi ankimet e tyne se

---

1) Të hiqnin armët, të zbatnin opangat etj.

ishin vonue e nxitonin të arrinin së paku Rajën atë natë, që të nesërmen me të zbardhë dita, të niseshin për në Mertur. I detyroi pra të liroheshin nga armët e të rahatoheshin në krye të vendit. Ata zunë vend kambëkryq kundruell tij e, mbasi pinë dhe një kafe të dytë, ndërruen duhan me plakun. Lulash Preka, mbasi bani duhan nga kutia e mikut, iu suell:

— Po ma bani qejfin që ndejtët sonte, se vetëm bisha e malit e njeriu i lig endet natën për terr. E ju, pasha natën e vorrit, s'po asht tue u ndjekë turku që me dalë konakut tem kështu në muzg të ditës, a thue se u asht vu mbrapa urdia për gjurmë! — por kur kuptoi se ata të dy s'kishin qejf për muhabet, plakut edhe ma shumë iu shtue dëshira të dinte se cilët ishin, dhe s'u përmbajt dot e i pyeti:

— Po prej cilës shtëpi të Merturit u kemi, more? Si i njof unë merturasit. i di për burra e bukur trima, po folni burra, çfarë hallit keni që rrini ashtu zymt, se pasha kët zjarr votre, një hall e paskeni sonte!

U përgjegji ma i moshuemi i të dyve:

— Send s'kemi, o plaku i Nik-Buqajve, veçse asht kohë pune e pret shtëpia, e ara, e prashitja, e vada e çmosi!¹⁾

Mbasi miku nuk foli ma gjatë dhe heshti, plaku, që çuditej pse miku s'i tregoi emnin e shtëpisë nga ishte, iu drejtue tjetrit:

— Ashtu asht, qe besa e burrave, stinë pune asht kjo! Po çka e mira u paska vu për udhë në këtë kohë?

Miku tjetër u përgjegj shkurt, tue tregue një fytyrë të shqetësuese:

— Gjithë e zeza për ne, o Lulash Preka! Na jemi të Pec-Markajt e s'qemë tue u mërzitë për kurrqja tjetër po, si do të ketë ardhë fjala, na ka gjetë rreziku që mos e gjetë malësorin e jo ma shtëpinë tonë: na u pat vra miku te dera nga diversantët, e... — fjala iu pre në

---

1) Gjithshka, çdo gja.

gojë të merturasit, si të donte të thoshte se s'duhej sqarim tjetër ma.

As Lulash Preka s'e çoi ma gjatë, por heshti. Plakut s'i jepej të vazhdonte bisedën, mbasi e dinte çeshtjen. Pec-Markajve u ishte vra nga diversantët pikërisht në oborrin e kullës një kumbar i tyne që, dimnit që shkoi, nëpër cegëm të dhëtorit kishte nxitue të dilte e t'i lajmëronte të merrnin masa mbrojtjeje kundër anmiqve të popullit. Kur ky fatzi kumbarë u kishte thirrë: «O, shtrëngonju burra, se ju kanë rrethue diversantët!», banditët e kishin përmbysë. Pec-Markajt, në gjumë të parë, s'e kishin pasë ndigjue piskamën për me dalë nga kulla e me qindrue për mikun. Vetëm kur ishte ndezë lufta midis pushkatarëve të katundit dhe banditëve, ata ishin shtrëngue në armë e kishin dalë me pa çka po ndodhte. Kishin gjetë te kambët e shkallëve të kullës kumbaren e tyne të lamë në gjak e të pajetë, dhe pak gja ma larg të katër diversantët e vramë nga pushkatarët e katundit. E kështu Pec-Markajve u kishte ngelë turpi tek dera, sepse s'kishin mujtë me i vra vetë diversantët për t'i marrë njihërit edhe gjakun mikut... Andaj edhe tani rrinin ashtu të pafjalë, si të vramë orësh...

Ndërsa ishte kjo gjendje e vështirë për Lulash Prekën, ja ke ja behu Pjetër Uka dhe ajo atmosferë e padurueshme ndryshoi menjëherë. Sapo u fal me miqtë, ai ngriti shtëpinë në kambë, si e si t'i nderonte sa ma mirë. U shtroi raki e meze e mbas pak minutash ja nisi muhabetit me ta, bash si t'i kishte vëllazën.

...Pjetër Uka ishte ma i madhi i fëmijëve që kishite lanë Ukë Lulashi. Mbas vdekjes së Ukës ai e kishte zanë vendin e shtëpiakut ose të «kryefamiljarit» të Nik-Buqajve, siç thirret tani tek ne çdo zot shtëpie dhe në malësi. Pjetër Uka këtë vend nuk do ta kishte zanë kurrësesi, po të ishte ndodhë në konak kohën e vdekjes së Ukës Vokërr Nika, të cilit, mbas Ukës i takonte të bahej shpiaku i Nik-Buqajve. Por Vokërrri asokohe ishte i internuem në kampin e Prishtinës dhe kur, mbas çli-

rimit, u kthye, nuk u ndigjoi me asnjë mënyrë ta merrte përsipër drejtimin e shtëpisë. Vokrri ishte rrenue aq shumë, sa me të thanë mendja se nuk ishte ma as për vete: ishte shkri burri e nuk kishte mbetë as gjysma. Prandej, kur Lulash Preka e ftoi t'ja zinte kambën Ukës, ai u përgjegj ftoftë: «Më ka marrë malli për ajrin e pastër të malësisë sonë! Due të shpihem nëpër rogat e bjeshkëve tona, se boll kam ndenjë ngujue në ato baraka ku të zihej fryma! Më lini të përtërij grigjën se, kur më kujtoheshin bardhoket tona kullosave, qaja si fëmija në një qoshe barake!» Ai në krye të javës mori shkop e strajcë, bashkoi ato pak dele që muji me i bashkue e nisi punën. E jeta e bariut të dhenve i pëlqeu Vokërr Nikës, që aq u përtëri dhe në shëndet dhe në forcë, sa që më krye të vitit lypi e u martue me atë Lulë Bicelen, që po të pyetshe Lulash Prekën doli nusja ma e bukur dhe u ba grueja ma sojnikë që kishte shti në konak ndonjiherë familja e Nik-Buqajve.

Në këtë mënyrë pra, Pjetër Uka zu vendin e kryefamiljarit, sepse në prak të çlirimit vetëm ai u ndodh në shtëpi dhe mblodhi familjen e shpërndame andej e këndeje nëpër miq e kumbarë nga frika se mos shfaroseshin të gjithë nga reaksioni, që i pat vu në sy. Kur e zunë gjermanët Ukshin Lulashin, babën e tij, Pjetri nuk u ndodh te shtëpia. Ai bante pjesë në çetën e Jahë Salihit, në batalionin «Perlat Rexhepi»; batalioni mbeti i rrethuem nga ballista e gjermanë e që në rrezik të shfarosej i tani. Kur Pjetri e pa se Jaha mbet, çau rrethimin e gjermanëve e u hapi udhë shokëve të tjerë. Kjo ndodhi në afërsi të fshatit Degë të Krasniqes dhe ato ditë Pjetër Uka s'do t'i harrojë, derisa t'i bjerë dheu fytyrës. Pat qenë dimën i madh atë vit dhe Pjetrit, tue kaptue qafat e maleve për me dalë kah Peja, i ngrinë dy shokë nga gjumi i borës, sepse kishin ditë e net që udhëtonin gjithmonë nëpër borë, pa fjetë e pothuej pa ngranë...

Pra, në fund të fundit, ai edhe e meritonte të ishte «shpijaku» i Nik-Buqajve, edhe kryetar i këshillit të

fshatit, sepse jo vetëm që ishte trim, por edhe i arësyeshëm, ishte njeri që i peshonte fjala ndër të tjerët. Por Pjetër Uka kishte një të keqe, që nuk arrinte ta kuptonte e ta ndreqte: i qe mbushë mendja se tashti që shteti i takonte popullit, Nik-Buqajt s'kishin pse të shqetësoheshin ma për të sigurue bukën e gojës. Ai dukej sikur nuk e shikonte se jo vetëm duhej t'i mobilizonte të tjerët e t'i shtronte në punë të bujqësisë për ta ba bukën vetë, por edhe ai vetë duhej të ulte shpinën e të punonte bashkë me ata të shtëpisë. E Lulash Preka çuditej se si ai goxha burrë nuk po e kuptonte se e kishte gabim tue bredhë gjithë motin poshtë e nalt asaj ane të malësisë, veç tue folë e tue folë! A thue mos nuk e kuptonte se po s'punove vetë e po s'e nxore vetë bukën e gojës, do t'i bahesh barrë tjetërkujt? E plakut i vinte plasja sidomos kur shikonte se Pjetri bahej copë që t'ua mbushte mendjen të tjerëve, se malësia po i bahej barrë shtetit, e të gjithë sytë te racioni i drithit i kishin... Fjalë me vend, të gjitha! Po ai vetë pastaj?...

Në ato kohët e para edhe kishte arësye Pjetër Uka të bridhte katundeve tue dhanë udhëzime, andej e këndej. Fill mbas çlirimit ai si komunist duhej të bante çmos të forconte pushtetin popullor në ato vise malësie, ku kleri reaksionar dhe tradhëtarët e vendit kishin lanë veglat e tyne. Ato vitet e para zona e asaj malësie përshkohej shpesh nga banda kriminelësh e banditësh, që bashkëpunonin me diversantët e që, me anën e pares, të frikësimit ose të terrorit, donin të përmbysnin çka partia me populin po ndërtonte. Pjetër Uka ato vite e kishte për detyrë të mos zinte vend një herë, por të luftonte me fjalë e me pushkë kundër anmiqve të popullit. Atëherë edhe fjala i kishte hije atij, sepse sa herë që binte ndër prita të anmiqve, s'ua ndante pushkën. Dy herë e patën plagosë e bile një herë për vdekje, sa që s'ja mori mendja kujt se po shpëtonte. Por ai, sapo shërohej, prapë në ndjekje të tyne shkante. Ishte ba si ai gjahtari sypatrembun, që nuk di ç'asht lodhja e fri-

ka... Po ç'kishte tashti që nuk i ngryste tri net rresht te shtëpia e vet? Kishin kalue kaq e kaq vite që kur ato brigje të Drinit kishin ra në qetësi, s'dëgjohej ma kris-më pushke vrastore, edhe ai ma i humbuni shikonte se pushteti i ri ishte pushteti popullor e se partia çdo ditë po sillte të mira mbas të mirash; por Pjetër Uka ai se ai. Kur plaku i votrës i vërente: «More, veni mendjen tokëve e punëve të bujqësisë se, si kena zanë me u shtue na, s'del gja që na ban hall për bukë!», Pjetri ja kthente: «Le, o Lulash Preka, se sot s'vdes kush për bukë se kena partinë e pushtetin tonë, që s'na lanë me hjekë keq për kurr gjaja!» Kishte disa muej që bahej copë me shty katundin të çelin toka të reja, bile ishte tue u prishë me katundin për me u dalë zot Vorfajve, por s'i bahej vonë se tokët e veta po i shkonin dam!...

Prandej plaku Lulash Preka kishte disa vjet që e shikonte Pjetrin si një të pazotin. Tani kishte vendosë të mos i fliste ma, as kur fjalët e punët e Pjetrit nuk ja mbushnin mendjen kurrsesi.

Mbasi s'donte me u ba shkaktar grindjesh, kur Pjetri niste me ja kundërshtue mendimin e mos me i ardhë arësytetimeve të tija, ai, ose çohëj e zbriste atje poshtë në dhomë të zjarrit, ose ja linte tehun mbarë¹⁾ e nuk çelte gojë as për të mirë as për të keq, as bardhë as zi. Veç një gja e mërziste pamasë: pse kur kishte ndonji çeshtje të familjes nuk e pyeste ma, nuk ja merrte mendimin, kurse ata të rijtë, që pra ndiqnin shkollat e Tiranës, për gjanë ma të vogël e pyetshin dhe lypshin pëlqimin e tij. Ata bile qëndronin kokulun përpara tij, e ndigjonin orë e orë të tana fjalën e tij pa tregue as mërzitje e as pritesë, gjithë kureshtje e respekt. Bile ndonjeni ja merrte edhe shënim fjalët, si për t'i pasë kujtim prej tij. Kjo sjellje e tyne e bante plakun të mendonte: ndoshta këta të rinj, kur të ktheheshin te shtëpia, me dijen që do të zotnonin, do t'ja mbyllnin gojën Pjetër Ukës, që në shkollë të natës

---

1) Ja linte të tijën, nuk ja kundërshtonte mendimin.

s'kishte mësue ma shumë se me shkruar emnin e vet, me lexuar gazetën e me bërë pak hesap.

Por prapë, kur të rrijtë ziheshin me Pjetër Ukën e vërenin, se ai nuk e lexonte sa duhej shtypin e partisë, se kështu nuk do të ecte me kohën, por do të mbetej mbrapa shokëve e sa e sa të tjera, plakut i vinte keq e, tue mbajtë anën e Pjetrit, ua mbyllte gojën tue u thënë: «Shueni more, u batë ju tash me i kthye fjalën shpijakut tuej, ju, përqyrranat e orës së ligë!¹⁾ Baniu sa thoni i gishtit të kambës së tij e mandej folni për partinë me të! Në moshën tuej ky burrë e mbronte partinë e popullin me pushkë për faqe e ju s'ua dini as të ramen atyne punëve!...» Sepse Lulash Prekës këta të rinjtë i dukeshin edhe si të huej, si mysafirë në shtëpinë e vet. Ata kush e di a do të pranonin ma me u kthye te shtëpia, te ai katund i vogël, ku edhe s'do të kishin se çka me ba...», sepse, mendonte plaku, nuk asht ma për katund ai që nuk punon bujqësinë apo blegtorinë. Ata kush e di se nga do t'i flakte puna e nëpunësisë ose profesionit të tyne, larg nga ajo Apripë e Keqe, ku kishin lindë... E ndoshta edhe ata bylbylat e babagjyshit, ndoshta bile edhe ato ferishtet e djepit, kur të baheshin të zotët e vetes, kush e di nga do t'i shpërdante era e fortë e jetës... E i dukej plakut se barku i Nik-Buqajve, barku i tij, ja kishte nisë të troshavet²⁾, bash si ajo stena³⁾ e motnueme, së cilës i ka hy krymbi brejtës e dita ditës shkon tue u bërë pluhun.

* * *

Dy merturasit u nisën të nesërmen fill, pa dalë mirë drita. I shoqnoi Pjetër Uka. Ai u tha robve si përherë: «Duhet të bie në Va të Firëzës për disa punë, që u kanë dalë atyne andej!» e nuk shpjegoi ma gjatë e as-kush s'e pyeti. Por atë mëngjes ai ngjeshi për brez një

1) Qyrravecët.

2) Të thërmohet.

3) Rypa dërrase në mur.

parabel gjerman me rrypin e fishekëve. Plaku, që dyshonte se mos ishte armatosë për të nderue miqtë, që po përcillte, i tha si me ironi.

— Po për çka, qoftë e hajrit, qenke mbërthye kësh-tu në armë? — dhe e shikoi ftohtas.

Pjetër Uka e kuptoi ku vriste fjala e plakut, e u përgjegj i mërzitun:

— Diku janë ngatërrue shoq me shoq për punë të kufinit të një toke, e më kanë thirrë me ua nda davanë!

Por Lulash Preka po të vetën:

— E ti dashke me armën e brezit me ua shti në mend se janë trimat e dheut e... se u tute atyne! ¹⁾ Po ty, a s'të mjaftueka fjala-a?

Pjetri u përgjegj me rrëmbim:

— Me pasë mend në krye, ata s'ishin coptue më dru me njeni tjetrin bash për këtë punë, si janë coptue, beterrat e dheut! Prandej edhe e mora armën, sepse ai që asht budallë e s'ha arësye, diku edhe harron që ka pushtet e mund t'i lozë mendja me vu dorë më këdo!

Plaku nuk e çoi ma gjatë, e Pjetri me dy miqtë u vu për udhë.

Poshtë, në dhomën e zjarrmit ku mbanin edhe lopët, mbi një zjarr drushë lisi Zogë Maxhunja kishte vu dy çerepët, që ishin skuqë e ba gacë. Mbi shpinën e këtyne Cube Sokolja u poq fëmijëve të shkollës kulaçë të hollë misërnike, që të vegjëlit i hangrën me qumësht, më një qoshe të dhomës së errët e gjithë tym. Mbasandaj secili mori edhe nga një tjetër kulaç ma të trashë, me copën e djathit e nga një kokërr qepë, që i futën ndër strajcat e librave dhe të katërt u nisën për në shkollë, në drejtim nga ishte largue Pjetër Uka. Mbas pak kohe, kur bukët ishin tue u pjekë, Lulë Bicelja nxori sofrën e madhe nën man dhe përgatiti vendin me shtroje. Ishte tue fry terigu ²⁾ i mëngjesit dhe faqet e saja ishin ma kuq se molla, kur ajo u bani za burrave të vinin me zanë vend në sofër. Mbasi plaku kishte

1) Ua ke frikë.

2) Erë e lehtë.

zbritë poshtë për t'i përcjellë miqtë merturas, ajo s'ua shtroi sofrën në dhomë të zjarrmit se s'linin mizat, e plak u donte me hangër në fresk. Lulash Preka e dy bujqit e Nik-Buqajve, që atë ditë do të prashitnin arat e misrit, u ulën me Cuben e gratë që ishin aty. Edhe këtë zakon të ri e kishte sjellë Pjetri që, me arësye nuk duronte ma që gratë të uleshin në sofër mbas burrave me tepricat e sofrës së parë. Nji herë Nik-Buqajve kjo i duk gja e shëmtueme e as praktike, sepse ata ishin shumë. Por Pjetri bani një sofër të madhe e kjo i nxinte. Tani ishin mësue të hanin të gjithë së bashku; veç Lulash Prekës që, megjithëse e ndjente veten të gëzuar kur e shikonte se familja e tij ishte ba shyqyr sofër e madhe, prap ajo zhurmë s'i pëlqente, se ishte mësue m'u shtrive vetëm me burra.

Zoga solli nji tigan plot me vezë të fërgueme, edhe nji kupë të madhe me të ngjyem e nji tjetër me kos të butë¹⁾, ndërsa Lula solli bukën e ngroftë, që sapo e kishte heqë nga çerepi e me nji thupër të hollë e kishte shkundë e pastrue nga hini. Plaku e puthi bukën, tue e mbështetë për teh të sofrës, e ndau dyshë e mandej u coptoi të gjithëve nga nji pjesë dhe ua shpërndau në sofër. Ndau copat edhe atyne që ende s'kishin ardhë dhe, mbasi detyroi edhe Zogën e Lulen të zinin vend, qëndroi pak tue shikue andej kah rruga e kronit. Në këtë kohë erdhën prej asaj rruge Çuni dhe Leka, të dy me nga nji bucelë në cep të krahit. Këta i ulën bucelat pranë Zogë Maxhunes, që mbushi me ujë nji tas të madh llamarine dhe e uli pranë vetes ta kishte gati për ke t'ja lypte. E mbasi dhe Çuni me Lekën zunë vend në sofër, plaku i pyeti gjithë i mërzitun:

— Po Preka me Tuçin, ç'u banë?!

U përgjegj Çuni pa u vu randësi fjalëve:

— Tash po vijnë, o babagysh, janë tue ba pastrimin e mëngjesit!

Plakut nuk i pëlqente që të rinjtë e shtëpisë së tij humbnin gjithë atë kohë me la sytë. As ajo vajtje e

---

1) Krem djathi e kos i ambël.

ardhje e tyne në krue, me bucelat ngarkue, s'i pëlqente. Qysh se mbahej mend, bucelat i kishin mbushë vetëm gratë ose vajzat... Prandaj turfëlloi:

— Po pse, more? A zhugën a kromën a çka të zitetë keni ju të rinjtë, që mëngjes për mëngjes bini te kroni? E më fërkohi me sapun, si nuse të javës së parë të martesës! Deri dje meshkujt e shtëpisë sonë çdo mëngjes dilnin te ajo vija e mullinit, këtu afër, me një grusht ujë syve mjaftoheshin sa të largonin gjumin... e silleshin në punë për së mbarit. Mashkullit s'duhet t'i vijë era sapun, por era mashkull, duhet të mbajë erë burri e jo grueje! A thue shkollat që batë, jua hoqën kaq shumë burrinë a? Ju, në vend me marrë mend e dije, keni fitue disa zakone bash për çudë! — e tue shikue se të tjerët po pritnin që të fillonte ai për me nisë me hangër, bani kryq me nxitim. Mandej fill, për të mos i dhanë rast të rinjve ta kritikonin për këtë punë, se kur ishte Pjetër Uka, s'bante kryq për të mos i dhanë shkak grindjes midis atij e rinisë më njanë e grave e pleqve më tjetrën, u tha të gjithëve:

— Nisja, more, e ju baftë mirë, se Tuçi e Preka rrugën e dinë e tek ka edhe për ta, boll e boll! — shtrini dorën e mori një kafshatë; e pas tij dhe të tjerët nisën të hanin. Por pa nisë kafshatën e dytë, si shikoi rreth e rrotull, iu suell Zogës:

— Po Marash Pali ç'na u ba? A kaq fort e paska pasë marrë malli për grue që sot nadje s'po di me u ulë këtu me ne për prishje? ¹⁾

Zogës nuk i erdhi mirë që plaku po fliste ashtu, ndër sy të grave, të djemve e të vajzave e ndërhyini:

— More Lulash Preka, a e di qysh je kah më duke? Bash si ajo klluka, që i ka të gjithë zogjtë nën krahë, e qet e i thërret kur shikon se po i afrohet gjitha ²⁾, e tutet se mos po i turret e ja rrëmben ndonjënin! Ti mos u ngushto, he burrë, se gja s'po t'i gjen

---

1) E para ngrënje e malësorëve.

2) Shpend grabitqar.

Nik-Buqajt që, qysh ja kanë nisë me u shtue, më thotë mendja, janë kah zaptojnë dheun!

Por plaku kishte hall tjetër: Ishte dita e prashitjes, por s'shikonte veç se katër shata. Më parë vinin shokët e katundit e u ndihmonin edhe kur në shtëpi s'mungonin krahët e punës, kurse tashti që s'kishin mbetë veç se katër që merreshin me bujqësi, nuk po shikonte asnji nga fqinjët. Prandej iu përgjegj Zogës gjithë turfullim:

— Mirë e ke, moj Zogë Maxhunia, por gjithë këta berbjekthë¹⁾ duen bukë e ushqim me u rritë, e po s'u punue toka, as qielli nuk të jep! Po ndenje fjetë, s'ke si i lyp as zotit bereqet, se ai i lumi të ka dhanë krahët me punue! Qysh rri burri në ma të mirën kohë në krevat deri në këtë kohë?

Mëhill Buqa tha:

— Mos u ngushto, o Lulash Preka, se kah cilat²⁾ tash po vijnë edhe shokët e na japin dorë. Sa për me ja nisë, tek jemi boll na të katër, që na ke në sofër. Marash Pali ka ecë dje gjithë ditën e lume e s'po na gjen gja edhe në u vonoftë pak! I riu fle ma tepër se plaku, kjo dihet...

Por Lulë Bicelja ndërhyri:

— S'jeni kah flisni drejt, jo! Marash Pali asht zgjue sot nadje ma i pari, se për punë ai s'ja lëshon rrugën një ma të mirit!

Atëherë plaku iu drejtue grues së re:

— Po e pse s'vjen këtu atëherë? Të na thotë së paku qysh e la Pal Delinë e si i kishte hallet... e të na dëftojë ç'pat që u vonue një muej rrugash veç me pa babën e vet, kur e dinte se kjo asht stina e punës dhe e mundit?!.. Po çka dreqin asht kah ban atje nalt-ej?!

— Paj asht kah përrallet³⁾ me Masjanin e vogël, që nuk i shkoqet qafe; kaq e shtrëngon me ata krahët

---

1) Fëmijë të vegjël.

2) Rreth orës 10 para dite.

3) Dëfrehet.

e vegjël, që veç me e pa e të shkrin synin e zemrën! — u përgjegj Lula. Por mbasi plaku rrudhte vetullat i mërzitun, shtoi:

— Nusja e tij shkoi në mulli me blue, e djalin ja la atij, mbasi ne të tjerat ishim zanë. S'kish qysh e linte fëminë vetëm, se ja nis vajit e na i zgjon foshnjat e tjera!

Plaku s'foli ma. Ai vazhdoi të hante. Ma vonë Losh Nika me Mëhill Bugën e Çun Uka me Lekë Palin u ngritën nga sofrë, morën shatat e ranë ndër ara të katër. Mbaroi së ngrani edhe plaku, por nuk u çue prej sofrë. Ai ndenji sa hangrën të gjithë, mblodhi thërmijat e bukës, i bani shuk e i futi në gojë tue thanë:

— Fale, zot, bereqetin! Mos na e ba, zot, të mangut... — sepse plaku mendonte se edhe një thërrime buke të shkelej me kambë, ishte keq e thonte: «Kush e përbuz bereqetin, atij s'i bahet kokrra në arë!»

Mandej të gjithë u ngritën. Zoga çoi sofrën e Lula i ra me fshesë vendit e i shtroi plakat një batanie afër manit ku ai zu vend e ndezi duhan.

Në këtë kohë erdhi nga mullini Marë Gjeloshja e Dardhës, e shoqja e Marashit dhe i tha Zogës:

Nano-o, drithët â kah bluhet krejt. Kush po bie me e marrë se, qe besa, përpjetë s'ja shof gjasën me e bajtë!

Zoga iu gërmush:

— Po ti pse re ndopak, nusjo! Pse s'i the Marashit tand?

— Paj ishte kah flinte e m'u dhimt veç me e çue, e edhe të tjerët ishin në gjumë... e s'bana gja të madhe, por qysh me Masjanin nuk po muj me bajtë në përpjete!

Cube Sokolja, që po mbështillte një cigare në kuti të veten, tha:

— Mana, nusjo, kot që paske ra se barra e shpinës nuk asht për gra e jo ma për ato që kanë fëmijë për gjiu! Mirë e ka Pjetër Uka që ju flet sa herë ju sheh të ngarkueme!

Atëhere plaku tha:

— Shko, Mar-o, e ma ul Marashin se për deri te mullini ynë, që nuk asht as dyqind hapa larg kulle, s'bahet kiameti kushdo me shkue!

Por në këto fjalë erdhën Tuçi e Preka; mbasi ndigjuen për se po bahej fjalë, Tuçi tha:

— Po bijmë na të dy me marrë miellin! — e u nisën kah mullini.

— Ashtu, he, ju pastë lokja, sokolat e Cubes! — tha Cubja, ndërsa i përcillte me sy, gjithë e kënaqun. Por plaku luejti kokën e vërejti:

— Po, more, këta rinia disa sifate i kanë bash të mira! Me ndigjue këta, na malësorët jemi sall burra të ligj, që kemi lanë gratë tona me bajtë në shpinë gjeth, dru e çmos. E nuk e kanë keq, qe, besa, por mos me u ngarkue këtu në malësinë tonë pa rrugë qerri e diku edhe pa rrugë hajvani, s'di si ishte ba puna!

— Folë mirë, Lulash Preka, — ndërhyri Cubja. Mana mirë e dalë së miri e ka rinia që ndjek këshillat e partisë, që thotë të mos lejohet grueja të ngarkohet bash si hajvani e burrat të mos e thejnë kurrizin kurrë! Me u pyetë unë, disa burrave qi s'po duen me e dijte se edhe grueja asht rob insani, kishe me ua pre samarin bash si të magjarit!

Kështu tha Cube Sokolja e sa qenë aty qeshën, e qeshi edhe Lulash Preka, bile vërejti:

— Paj, moj Cube, s'e ke keq! Por edhe burrat që po thue ti, kur kanë mashën, pse me djegë dorën!? — e kjo bisedë mbaroi se erdh Marash Pali e iu suell plakut:

— A më deshte, babë?

E plaku e pyeti:

— Po ulu, more, se deshta me dijte qysh e le Pal Delinë.

— Shëndoshë e si a ma mirë, bash si kokrra e mollës! Të falet me shëndet shumë e shumë, ty e kuj të pyesë për të! — u përgjegj Marashi e përfundoi gjithë buzagaz: — Mana e kam lanë bash si djalë të ri,

mos me e njoftë sa në qejf ishte! Bile më dha disa amanete për ty...

Plaku, qe fjalët e burrave s'donte t'i fliste ku ndodheshin gra e fëmijë, ja ndërpreu Marashit:

— Ndihmomë të çohem, djal-o e ngjitemi te votra e bisedojmë! — e iu drejtue grave:

— Banie gati bukën edhe për këtë burrë e për ata dy atje sa të kthehen prej mullinit! — dhe tue u mbështetë në krah të Marashit, u ngjit shkallëve të jashtme të kullës e shkoi e zu vend te votra. Sapo u ul ai dhe Marashi përballë tij, plaku i tha:

— Po a kaq shumë punë paska ai Pal Delia sa që me harrue se këndeje pari ka konak e fëmijë? Qysh rri burri kaq shumë pa ardhë te shtëpia, a thue se e kanë lidhë me zinxhirë? Paj bash rob i shitun me kenë, një natë deri në dritë ishte dashtë me ardhë në mose, se Fushë-Arrësi nuk asht në Jemen as në Anadoll, por te dera e shpisë!

Marashi atëherë ja nisi gjithë i mvrejtun:

— I thashë edhe unë, bash si je kah thue ti, por çka di unë, tata nuk vjen ma se nuk mund e shofë këtë konak qysh atëherë kur na u dogj e shkreta nanë! Mandej, me sa pashë unë, kishte punë me përgjegjësi! Nuk rrëzohet dru pylli, për pa kenë tatë Pali im aty, me ua damkosë landën! Ja kanë vu rrogën të mirë veç e pse ua din landëve gati ma mirë se inxhinierat! I dallon me sy cili duhet pre për dërrasa e cili për trenë. Drejtorja e shfrytëzimit të pyjeve, që e ka selinë aty në Fushë-Arrës, e ka si krahin e djathtë dhe e mban gjithmonë afër! Pa ja vendue vulën landës tata im, nuk guxon kush me e prekë!

Por këtë entuziazëm ja ndërpreu djalit plaku, që vërejtj me ironi:

— Mirë, more, mirë që po i punueka vula edhe Pal Delisë... me drujt' e malit. Unë, djal-o, s'po jam tue marrë vesh me këto të soçmet; po ti pse u hutove kaq shumë?

Atherë Marashi e pa veten ngushtë. Nisi të shikojë

nga porta e jashtme e kullës prej nga ndigjohej vigma e thirrjeve të bujqve, që nxitshin njeni-tjetrin me punue sa ma shpejt. Kishin ardhë falanikët¹⁾ e vargu i shataxhinjve në arën e madhe ishte prej dymbëdhete vetësh. Ndaj Marashi përfitoi e tha:

— Paskan ardhë shokët me na ndihmue... bash mirë ja paskan ba!

Por plaku u kthye tek e vetja:

— Ata paçin faqen e bardhë, more, e borxh ua kemi... po ti nuk më the pse u vonove kaq shumë te ai tat Pali yt!

Marashi u gëlltit sikur s'dinte si e nga t'ja niste, e ma në fund u përgjegj:

— Paj... punova edhe unë me të! Kam mësue shumë gjana që nuk i dijshe! E...

Por plaku s'e la të vazhdonte në atë drejtim:

— Po ty lushjo-o;²⁾ ç't'u deshtën punët e pyjeve? Ti je çobani i dhive e...

Kësaj here qe Marashi që ndërhyri menjherë:

— Ato orëpreme dhish s'janë kah më shkojnë mbarë... e, për atë pakicë që kemi, asht dam për mue me shkue ditën me to. Unë e kam qitë xekën me shkue e me punue atje me tat Palin tem!

Plaku ngeli keq. Delli i ballit iu ngrit e filloi t'i rrihte... Një si furi e vjetër instiktive nisi ta kapë, ndërsa po kuptonte se deri ai Marash Pali, çobani i dhive, kishte fitue të drejtën të bante si të donte, pa pyetë njeri, në kokë të tij. E, pra, para se të nisej tek i ati që të takohej me të, ai s'mendonte tjetër por vetëm qysh e qysh ta shtonte tufën e dhive, si baba i tij dikur, si gjyshi i tij. Tani edhe ai po largohej e do t'i lente aty gruen e fëmijët, që i donte aq shumë... Po ç'ishte kjo namë që u kishte ra Nik-Buqajve? U kishte hy tamahi i fitimit e po shpërndareshin nëpër botë si zogjtë e malit!.. Oh, jo! Edhe zogjtë e malit e

1) Argatë pa pagesë, që shkojnë te njeni-tjetri me prashitë e me ndihmue shoqënisht.

2) Shprehje ledhatuese, që u drejtohet të vegjëlve nga të mëdhenjtë.

kishin çerdhen e vet, cakun e tyne e kishin edhe zogjtë shtegtarë që kalojnë male e dete e në pranverë rish-tas kthehen te çerdhja e vjetër... Ndërsa këta Nik-Buqajt e rinj po largoheshin shtëpie për mos me u kthye ma! Ikshin si vjedhtas, kohë pas kohe, a thue se votra e të parëve u ishte ba hasëm! Ndaj iu suell Ma-rashit:

— Po a edhe ti-a? Po çka ke mendue me ba ti atje?

— Me punue! — tha Marashi tue gacëllue sytë në një mënyrë që kurrë s'ja kishe pa atij çobani të dhive.

— Po a e ke pyetë vedin mirë? Puna e pyjeve asht mjaft e randë e ti s'je mësue... — deshi të ndër-hynte plaku. Por Marashi e ndërpreu:

— Nji herë do të rri me tat Palin që më ka cak-tue me nji skuadër rrëzimi. Por, ma vonë, tash kaloj ndër sharra, ku do të punoj në gatrrat... — e kushdi çfarë do të shtonte por nuk foli ma, sepse plaku po e shikonte me përçmim. Atëhere Marashi vazhdoi i ze-mëruem: — O Lulash Preka ynë! Këtu në oxhakun to-në gojë shtohen çdo vjet, por toka s'po i ushqen ma! Kanë dalë vlaget tokët tona sepse nuk po kemi pleh me i vu për fije, e kjo toka jonë pa pleh s'ta ban kok-rrën e drithit! Pra, or babagjyshi ynë, pse po më shi-kon kështu si ndonji orëpreme? Kur toka s'të jep bukë, duhet me dalë e me fitue kahmos; a fola mirë? Pyjet e minierat janë shpëtimi i rrethit tonë, pa to na do të ishim si përpara, të shumtën e motit pa bukë në so-fër, bile ma keq!

U mat plaku e mbas pak u përgjegj:

— Bash mirë fole, djal-o! Mirë e dalë së miri! Se a nji punë: kur toka s'ka zot, natyrisht që s'jep... e bile edhe të qet jashtë! Po .. e kur e paske mender me u largue?

— Sa të vijë Smajl Sadria me mushkun! — tha Marashi me vrull. — Do të marr pak mbulesa për ve-te e edhe ato almiset e tatës që, kur i tepron koha, ka

qejf me punue ndonji send! Po e marr me vete Smajlin jo veç që të kthejë mushkun, por edhe të shikojë se si punohet atje ndër sharrat. Ndoshta edhe atij, tue pa të tjerët, i hyn zelli i punës!

Por Lulash Preka nuk ja vente veshin ma. Ai nxori një ofshamë të thellë e, tue shikue kah porta e hapun, si tue folë me një të huej, se ashtu i dukej tani Marashi, tha si me vete:

— S'ke faj as ti as kërkush, bab-o, peshku qelbet prej kroje! Nuk keni faj ju, jo-o, kur konaku i Nik-Buqajve ka ngelë në këtë plak të mbetun, që mezi luen vendit, e... në atë Pjetër Ukën, që asht ba diell me nxehtë dynjanë! Hé, mo' zot ma keq! Ka ardhë koha me qitë e me e lanë këtë vend edhe unë plaku... bile me mbyllë sytë përgjithmonë, e mos me pa ma! — e fjala i mbeti ndër buzët e thame, që zunë e po i dridheshin. Marashi e shikonte i trishtuem dhe ndiqte me ankth frymëmarrjen e randë të plakut. Por Lulash Preka, sa suell sytë kah ai, e mori veten e i tha:

— Shko, djal-o, shko e ha bukë e banu gati për ku do me shkue... Shko, të pastë tatë Pali yt! — e filloi të shpupurishë zjarrin tue bashkue unat si të donte me i thanë se s'kishte ma fjalë me të. Marashi u ngrit e zbriti poshtë. Plaku deshi me përtëri zjarrin por iu muer fryma e gjithë kollë u ngrit të dilte pak. I dukej se në atë dhomë po i zihej fryma. Tue u mbështetë për muri shikoi nga dritarja vargun e shatxhinjve dhe murmuriti me vete: «Shkret edhe puna juej! Tash vjen dita që ndoshta edhe ju do të lodheni me këtë rrgalle toke e do të ikni nga këto brinja e rrmore...» Mandej doli nga dhoma e u drejtue kah porta e jashtme e kullës.

Në çardakun e ngushtë, në krye të shkallëve, kishin zanë vend Tuçi me Prekën. Kishin nga një turrë librash e fletorësh e po mësonin, gjithë vemendje. Plaku ndenji një copë herë ashtu tue i shikue ndërsa mendonte: »Qe rinia! si thotë Pjetri im; qe këta që do ta marrin në dorë konakun e Nik-Buqajve e do ta

ndrisin!» Po si të përfundonin mësimet a thue do të ktheheshin ndopak? Eh, sa e sa bij malesh i ndal sot qyteti i madh! Ndoshta edhe këta të dy do të përfundonin si ai Ndue Sadria, vëllai i Smajlit, që ishte oficer dhe banonte në Durrës. Aty u martue tash disa vjet me një durrsake, e u ba me familje e fëmijë; tue banue në breg të detit, ndoshta as që i binte ma në mend për Nik Buqajt, se ma për Apripën e Keqe jo e jo! E pra ishte djali i dytë i atij Sadri Buqës së Buq Lulashit, të Lulash Prekës, që e pati vra serbi e as eshtnat e tij s'dihej se ku i kishte lanë!... Sigurisht që edhe këta të dy, që vinin me kalue veç dy muej pushimesh verore te shtëpia, tashti kishin nisë me e mbajtë veten për të huej në atë konak. Edhe ato pak ditë i kalonin ashtu të vequem nga të tjerët, ditë e natë zhytë e mbytë në ato libra... e mezi ç'prisnin me u kthye në Tiranë! Bile plaku trembej se mës këta ua ndërroinin mendjen edhe të rinjve të tjerë të shtëpisë, të cilët s'u ndaheshin. Ja kishte frikën sidomos Tuçit, që rrinte shpesh e shpesh me Çunin, djalin ma të vogël të Ukshin Lulashit. Çuni ishte shpresa e plakut për mëkambjen e familjes, që i dukej atij se po shprishej...

Si i shikoi gjatë, i zhytun në këto mendime, plaku u suell të dyve:

— Po ju teksa erdhët prej shkollave e mejherë librat! Po pse, ju pastë babagjyshi ju, pse s'çlodhi pak!? Si s'u mërzhitët ma me ata bekim librash? S'dij se si nuk ju bahen sytë ujë!

U përgjegj Preka tue buzëqeshë:

— Edhe ne tue pushue jemi, o babagjysh, por veç po i përsërisim mësimet e vjetme se çka mësohet, edhe mund të harrohet...

Por plaku që s'kuptonte se si ishte ajo shkolla e atyne dy stërnipave, i pyeti me kureshtje:

— Po qysh e keni hallin ju të dy, që s'po i mbaroni kurrë këto bekim shkollash? Shokët tuej shkuen në Shkodër e mbas dy vjetësh u kthyen në malësi e janë mësuesa shkollë e bile kanë hy në rrogë të shtetit

menjherë! Po ju të dy, a kaq të lanun kenkeni, more babë, që me mbetë si ma të mbramët e shokëve?

Qeshi Tuçi, e u përgjegj sipas mënyrës së plakut:
— Mos u mërzit, o Lulash Preka ynë, se na Nik-Buqajt nuk jemi konak që me dalë të mbramët e shokëve; ne të parët kemi qenë kurdoherë e edhe do të jemi! Veç na kemi zgjedhë zanate, që duen shkolla të gjata e prandej duhet të mësojmë diçka ma gjatë se të tjerët!

Por plaku, që tash disa vjet kishtë nisë të dyshonte se mos të rinjtë nuk po ja tregonin të vërtetën, shfreu:

— Mirë ti, që je tue mësue për mjek mjekësie, po ky Prek Volçri? Po a kaq shumë vjet u dashkan me mësue edhe për tregëti a? Ma përpara na kishim atje në Va të Firëzës një dugajxhi që as emnin e vet nuk dinte me e shkruie! E, pra, ai mbante dyqan e han, e bile në krye të dhetë vjetve që ndej në këto anat tona, shkoi në Shkodër e çeli një magaze të madhe sa me nga kali vrap, aq u pasunue!

Preka tha:

— Po ai ishte privat, more babagyshi ynë! Nuk i duhej gja shkolla atij, i mjaftonte dredhia! Ai do të ketë dijtë me vjedhë me çmim e me masë e me pashë, me rrejtë malësorët e shkretë analfabetë sa ma mirë që dinte, e me i zhdeshtë sa ma shumë! Kurse ne mësojmë si e si të bahemi të aftë t'i shërbejmë popullit ma mirë e ma! Se ne kemi tregëti shtetnore, a më kupton, o Lulash Preka?

Qeshi plaku si me një foshnje:

— Po, more, po të kuptoj edhe mirë! — por fill mbas kësaj iu gërmush:

— Po qysh bahet shteti tregëtar, more betër? Shtetin tonë e bajnë burrat e dheut, ata që s'kanë pritue më dhanë gjakun e ç'kishin ma për zemër për lirinë e këtij populli, kurse tregëtari s'ka as nder as burrni, s'ka fjalë as nder! Sa i njoft unë tregëtarët, të gjithë janë luga e ferrit, hajdutë e të paturp! E ti po më

thue se sot tregëtia asht tjetër; por zanati... zanati, po, ai asht, bab-o! Ke me pasë punë me shitblemje, e do të kesh pare nëpër duer e fitime... Na malësorët s'jena mësue me pare, jo! Unë kam pa burrat e dheut tue u marrë në qafë e tue u fikë e turpnue, vetëm pse kishin pare nëpër duer... e jo ma ti, që je ende pa u ba...

Por Preka, që e humbi durimin, e ndërpreu:

— Po sot s'ka tregëti si dje, more babagysh! Unë, bir i këtyne anave, do të vij t'u shes malësorëve mallin e shtetit, pa mashtruar askendin, bile do të mundohem t'ua sjell këtu, te shtëpia, të gjitha ato që u nevojiten, e me çmimin si shiten kudo në vendin tonë, sepse...

Plaku, i mërzitun se e ndërpreu ai kalama, iu gërmush:

— Hajt, jepi! Nisja edhe ti si ai Pjetër Uka: «sot çdo gja ka vleftë, rruga e maqinës asht tue ardhë në katund e edhe prodhimet tona që na shkojshin dam, do t'i shesim me hesap, si në zemër të Tiranës!...» I kuptoj edhe unë këto, se ende s'më janë shterë trutë, jo! Atë që shifet, s'duhet shumë me e kuptue! — pastaj tue e shikue si me mëshirim, e pyeti. — Po edhe sa kohë t'u deshkan tjetër... me u ba tregëtar?!

— Edhe një motmot shkollë dhe e përfundoj! — tha Preka.

Plaku ja preu shkurt:

— Mirë e me faqe të zezë!... — e iu suell tjetrit: — Po ty, Tuç Pali, edhe sa vjet të duhen me i dhanë fund shkollës sate?

Tuçi, që ishte tue u mërzitë nga fjalët e plakut, i ra shkurt:

— Për dy vjet e dal ndihmësmjek. Mandej më duhen edhe pesë të tjera që të bahem doktor mjek! Pra edhe shtatë gjithsejt!

Atëherë plaku, me shpërfillje të theksueme iu drejtue Tuçit:

— E mora vesh, edhe ti qenke... ma bukur s'ka! T'u dashkan edhe shtatë vjet me hy edhe ti në rrogë të

shtetit! Ti do t'i shërbesh shëndetit të popullit, ndërsa baba yt pyjeve, e po ashtu dhe Marashi, yt vëlla, po niset edhe ai... Të gjithëve sikur ju ka hy dreqi e s'ju mban ma ky vendi ynë! Po pse, bab-o, po pse? Kaq shpejt u mërzitët me shtëpinë tuej, pa kuptue ende mirë se çka asht jeta?!

Tuçi u përgjegj gjithë buzagaz:

— Jo, babagjysh! Ne s'na detyron kush të mos kthehemi këtu, kurdo që të mbarojmë shkollat! Bile partia ka dhanë drejtim që çdo djalë që dërgohet nga një rreth, të studjojë në Tiranë, në shkollat e nalta, sa të mbarojë, duhet të kthejë te rrethi, që e ka dërgue në shkollë, sepse duhet t'i shërbejë njerëzve të tij, vendit nga ka dalë!

Plaku mbeti. Atij iu kujtuen fjalët që ja pat thanë dikur Zef Delia e qeshi me vete. Sa bukur kishte arësytue edhe ai çunak, sa kjartë e shikonte të ardhmen! E mendonte me vete: «Çudi me këtë parti, që i ban edhe fëmijët të urtë e mendtarë e të gojës, si pleq pleqnish. Si i mëson me ecë të sigurtë në jetën e tyne, pa asnjë dyshim, por me bindje të plotë në fjalën që ajo u thotë!» E, si tue i ardhë fryma, i çelun në fytyrë, e tue harrue deri largimin e Marashit që i qe dukë pabesi, iu drejtue atyne të dyve:

— He, sokolat e mi, lum ne për partinë tonë, që po ju jep krahë me fluturue. E, unë që ju kisha hjekë ju prej numrit të malësorëve, se ma për të Nik-Buqaj nuk ju kisha në numër tash sa kohë, qyshse patët shkue së parit në Tiranë!.. Bash po ma bani qejfin, mbasi kështu kenka puna juej. Hani pra, he ju priftë e mbara e e mira, ju që po u mendokeni kaq shumë për të mirën e kësaj malësie... — por papritmas gazi iu pre. Atij sikur diçka e turbullt iu kujtue e, tue u kthye kah Tuç Pali, i foli me nervozizëm: — Mirë se puna juej kenka për së mbarit, po ti, Tuç Pali, çka dreqin ke me Çunin që s'i ndahesh një herë, e je... tue e hutue mbas shestimeve të tua?! Hiqju, more djalit e mos m'ja ngatërro mendjen me ato libra që i jep e

me ato fjalë që i thue, se punëtorit të tokës s'kanë ç' duhen mësimet e mëdha e dija e tepërt, se tash i vjen randë edhe atij puna e buqarit e i duket katundi i vogël, si po ju duket ju! — e tue ofsha thellë me pikëllim të madh, plaku përfundoi: — Mo', zot, ma keq për ne! Kurrë s'ka pasë ky konak kaq shtim, e kurrë nuk kemi pasë kaq shumë të larguem prej votrës së të parëve!

Tue shqiptue këto fjalë, plaku u kthye prapa e hyni në dhomë. Të dy të rinjtë shikuen njeni-tjetrin ndër sy, si të donin të thonin: «Ky plaku ynë po këto fjalë ka, po ky hall e mundon!» dhe fill u kthyen kah librat e s'u ndien ma.

E njimend plaku, që zuni vend buzë votrës dhe po përgatiste kafën, po me ato mendime ishte. Më gjithëse e kuptonte mirë se kohët kishin ndryshue dhe bashkë me kohët edhe mendimet e njerëzve, atij prapsepapë nuk i mbushej mendja se pse malësorët e sotshëm banin si banin dhe kërkonin punën e shtetit, hynin në rrogë! Tuçi i thonte se të gjithë njerëzit nuk mund të baheshin bujq e blegtorë e se dikush duhej të hynte dhe në punë të shtetit... Por plakut nuk i mbushej mendja pse të mos ua lenin punët e shtetit, nëpunësitë, vetëm qytetarëve, që s'kanë as tokë e as bagëti, sepse «qytetari ose tregun ose nëpunësitë i ka pasë denbabaden»!

Kot mendohej Tuçi t'ja shpjegonte, se tashti çdo gja ishte e popullit, pra kudo njerëzit e popullit duhej të kishin në dorë administratën, ekonominë, industrinë etj.; plaku po të tijën kishte: «Ju, që vazhdoni shkolla dhe doni me dalë me rrogë tue pasë tokën, po e braktisni katundin vetëm pse lypni rahatënë! Punë burri asht parmenda, shati e grigjët e tufat; të tjerat nuk janë për njerëzimin e maleve! Por secilit i ka hy tama-hi e orvatet qysh e qysh të fitojë një zanat sa ma të lehtë e që të marrë sa ma shumë të holla! Vetëm këtyne u bahet ujk katundi e shkojnë e hupin në skaj të dheut, se të tjerët, si Loshi e Mëhilli, Leka e Tuçi janë tamam malësorë: ulin kryqet e s'u ndahen tokave e

arave e bashtinës së Nik-Buqajve... , sepse nuk e kanë frikë punën. Puna që s'e lodh trupin, s'a punë, jo!»

Ndër këto mendime e gjetën plakun Marash Pali e Smajl Sadria, kur u ngjitën në dhomën e tij, që të faleshin me të përpara se të viheshin për udhë. Plaku u bani nga një kafe. Mandej porositi Marashin t'i çonte falmeshëndet Pal Delisë që të mos e linte pa ardhë te shtëpia sa ma parë, së paku sa për dy tri net të vetme... në donte ta shifte dhe një herë gjallë plakun, Lulash Prekën, që ishte mërzitë pa e pa tash sa kohë, e që ishte rrënue e motnue aq sa s'dinte a e kapte edhe një herë dimnin! Atëherë, si ndodhte zakonisht, Marashi e Smajli e siguruan se kurrë ma mirë me shëndet s'e kishin pa e se ai do të jetonte dhe bukur disa kohë. E i thanë dhe shumë fjalë të mira që ja banë qejfin plakut, sepse në raste të këtilla plaku bahet si fëmija i vogël. Kur ata të dy banë me u çue e me u vu për udhë, Marashi i lëshoi plakut në dorë një njimijëlekëshe ¹⁾, tue i thanë:

— Qe, këto i ké prej tatë Palit tem, sa për duhan e kafe!

Plaku ngeli ashtu në kambë, me atë kartmonedhë në dorë. Ai e sillte dhe e shikonte herë më një anë e herë më tjetrën anë, sikur s'kishte pa kurrë pare me sy. Për një çast mendoj se me ato pare donin ta merrnin me të mirë si fëmijën hujli ²⁾ të cilit, për t'ja mbyllë gojën, i falin diçka të mirë. Ndaj dhe mbeti keq. A t'i kthente a t'i mbante? Por ma në fund e futi në xhep të jelekut, ku mbante sahatin, dhe, ndërsa kopsitej me kujdesin ma të madh, i foli Marashit:

— I kujtueshëm si gjithmonë ai tatë Pali yt, he ti e paç edhe për shumë kohë, se, megjithëse larg votrës, ka mbetë taman Nik-Buqaj! Por ti... m'ju fal me shëndet Pal Delisë e m'i thuej të mos e rrejë mendja e të kujtojë se po më merr me të mirë me këtë njimijële-

---

1) Lekë të vjetra.

2) Me huqe, të llastuem.

këshe, si atë fëminë e vogël, se pasha tokë e qiell, në mos ardh të me më pa, as hajrin s'ja due ma!

Të dy të rinjtë u falën te praku i kullës me plakun, që i porositi:

— Hajt, nisnju tash e dalshi faqebardhë kahdo vafshi. Grahnjau kambëve e mos vonohi andej e këndej, që me u zanë terri... se nata s'ka ispatë ¹⁾ e ajo, si e ka bojën, ka edhe nafakën! Shkoni, babë, e ju priftë e mbara e e mira!

* * *

Te Vau i Firëzes Pjetër Uka u nda me dy miqtë merturas. Mbasi i hypi në trap dhe i pa kur prekën bregun tjetër të Drinit e u nisën brinjës së Rajës, u kthye e u ngjit në katund. Ishte ende herët. Në oborr të kishës, ku ishte caktue mbledhja, nuk ishte njeri i gjallë. Vetëm dy dyert e banesës së priftit, atje në katin e sipërm, ishin çelë në dy kanata. Aty tani ishte selia e Kryesisë së Këshillit Popullor të katundit dhe një sallë e vogël leximi, ndërsa poshtë ishte dyqani dhe depot e konsumit. Kisha e Sh'Mëshillit, që vinte ma e madhe se gjithë qela ose ish-banesa e priftit, ishte e mbyllun me një dry të madh përjashta dhe e gozhdue me me dy dërrasa në formën e iksit, që i kishin mbërthye sipër dy kanatave të mëdhenj të derës. Si dryni si dërrasat tregonin se kisha kishte kohë që qëndronte ashtu e mbyllun. Pjetri lëshoi sytë djathtas, nga vorret e katundit, ku bari ishte harlisë aq sa kishte vende ku humbnin në të deri kryqet e nalta prej druni, gjithë gdhendje e me zogj prej druni mbi krahët e tyne. Pjetri mendoi: «Sa bar lanë me shkue dam!» Por tue rrotullue sytë majtas e djathtas e përpjetë nga katundi, shndritë nga dielli i parë i atij mëngjesi pa asnji vranësi, mbeti si i mahnitun nga gjithë ai gjelbërim. Livadhe, ara misri e elbi e gruni ndërpriteshin veç nga perde gjarpnuese e të pandërpreme pjergullash rrushi dhe nga radhë pemësh frutore: arra, kumbulla të zeza, thana dhe qershia që

---

1) Nata s'ka dëshmitarë; nuk i dihet natës.

kuqëlonin për bukuri. Nji shkallëzim gjelbërimi, nji kënaqësi e vërtetë për sytë e tij mësue me pa ara rrgalle e të shkruambueme për gjelbërim. E mendonte me vete: «Kaq afër nesh e kaq ndryshim nga ne! Gjithë puna e vadës, e tokës së pasun e të plehnueme mirë se... fierzakët nuk janë të dalluem si punëtorë, bile punojnë shumë ma pak se apripasit!»

U drejtue nga zyra e këshillit e mori me ngjitë shkallët e jashtme, të vjetërueme e prej druni, kur nga poshtë i bëzajtën:

— Dredho këtu poshtë, o Pjetër Uka, se s'ke njeri nalt! Ec, se xhezmen e kam në zjarm e ta pijmë ka nji kafe! — ishte përgjegjësi i dyqanit, Ramë Alia, që po e ftonte. Pjetri dredhoi, hyni në dyqan e u fal me Ramën, që i lëshoi karrigen e vet, mbas banakut të shitjes, si nji miku të ngushtë e që e kishte klient të përditshëm, sepse Nik-Buqajt për çdo gja aty furnizoheshin.

Ndërsa Rama po kujdesej për kafen, Pjetri i lëshoi sy atij dyqani cipë më cipë me mall. S'i mungonte gja atij dyqani, veçse, tue nisë nga sirtarët e manufakturës, pëlhurnave e stofnave, e jorganave, e rrobave të gatshme e deri te enët shtëpiake e dengat e miellit, orizit, sheqerit e kafes, çdo gja ishte njimënji, në nji çrregullim të plotë. Ky çrregullim e arrinte kulmin te tryeza e Ramës, ku tok me librin e llogarive, ai kishte stivë e stivë: pako cigaresh, letrash duhani, shkrepsesh, rrotulla pejsh, paketa brisqesh rroje, sapuna, shishe parfumi, gjilpana e çdo lloj cikrrimesh, që i duheshin orë e çast për kërkesat që ishin të vazhdueshme. Shitësi ishte nji iballas rreth të dyzetave, i shkurtën, barkalec, me atë fytyrë të kuqe, që sikur po i pëlçiste nga shëndeti. Sytë e tij bojë qielli ishin vazhdimisht në lëvizje. Kjo i kishte mbetë nga se, tue mos pranue të merrte shitës ose ndihmës, i vetëm, kishte frikë mos e vidhte kush gjatë shitjes. Për këtë arsye e kishte rrethue vendin e mallit me nji banak të naltë deri në gjoks të burrit e mallin e mbante nja dy pash larg banakut, që të mos arrinte kush ta zinte me dorë edhe po të hypte mbi banak.

«S'kam si ja baj!» thoshte. «Këtu asht Va e kalon gjithkushi, vijnë njerëz nga përtedrinja, që s'i njof as s'i dij e bahet dyqani panair! Sa për këtë anën tonë unë kishe me e lanë mallin edhe përmes të oborrit, se nuk po ma prek kush as sa maja e gjilpanës!»

Kështu thoshte, se pastaj vepronte krejt ndryshe: edhe kur i duhej të largohej për një ditë a dy nga Firëza, thërriste ose babën ose vëllaun e madh të rrinin aty, se me e lanë dyqanin pa njeri asnji ditë nuk e linte. «Jam amanetqar i mallit të shtetit» — thoshte — «nuk jam në mall tim! I shërbej popullit e nxjerr bukën e gojës me këtë punë e duhet ta mbaj!»... Megjithëse kush e ndigjonte, luente kryet e thoshte: «Po ky beterr bukën e nxjerr prej tokës së vet në Iballë e, sa për ato të tjerat, t'ja thotë ndonji teveqeli se, mos me nxjerrë ditën dhetë fish ma mirë se te shtëpia, nuk vjen me ndenjë këtu as një sahat!» Këto fjalë i kishte ndigjue shpesh edhe Pjetër Uka, kur vinte në këtë katund për me ba harxh, por nuk ja kishte vu mendjen dhe aq. Ai e dinte se malësori e ka zakon me folë keq për atë që ja mbledh ato pak pare që i bien në dorë, qoftë edhe kur me to merr mallin, mbasi asht mësue që dugajxhia apo tregëtari ta gënjejë e ta zhveshë — se kështu i ndodhte në të kaluemen.

Por ajo fytyra e Ramës, tepër e kuqe, si bojë bakri, e ai trup si trup grueje, gjithë rrumbullaksi, nuk i pëlqente. Sidomos nuk i pëlqente ajo pritja gjithë buzëqeshje dhe hoka ¹⁾ që i bante atij, dhe shërbimi i gatshëm dhe i kujdesun në tepri. I rrinte gati e sa vinte, mbante për të mënjanë çfarëdo artikulli të dobishëm, e jo sepse donte me ba xhiro, por për me i shti në dorë një mall që: «kush e di si ja kanë vu çmimin gabim, se në Shkodër kushton dhe një të tretën ma shtrenjtë... ta kam rrujtë ty, se e dij se ie marakli e të kam myshterinë ma të mirë!»... Kjo sjellie servile e kujdesimi i veçantë për të e kishin shty shpesh Pietër Ukën ta kontrollonte peshën, metrazhin apo edhe çmimin e

---

1) Shakara.

mallnave që blente tek ai dyqan, porse kurrë s'e kish-te gjetë në gabim... E pra sikur e ndjente se Ramë Alia nuk ishte mall i mirë! Dyshimi i Pjetrit për këtë njeri ishte shtue sidomos kur, para disa muejsh, i patën propozue ta banin përgjegjës dyqani në Iballë, e ai, megjithëse në katund të vetin e në xhiro ma të madhe, nuk kishte pranue kurrsesi të shkonte. «Jam mësue këtu» — kishte thanë, — «e, .. me tandin ha e pi e treg mos ban, mirë thotë i urti, se i yti don me ta hjekë vj amin e synit! Ti kujton se ta do të mirën, e ai të do fikën e faqen e zezë!»

Andaj, sapo hyni në dyqan, Pjetër Uka iu afrue Ramës tue e vërejtë me një farë mërzie që mezi e përmbante. Por dyqanxhiu, si thamë, i doli para, u fal me Pjetrin si të mos e kish pa tash sa kohë. Ai i hapi rrugë mbas banakut dhe i bani vend aty në tryezën e tij, ku kishte zakon e nuk lejonte të futej asnjëri. E i tha pa e shikue në sy:

— Rri pak, Pjetër Uka, se due me të ba një kafe që s'ja ke pi shogen as në Tiranë as në Shkodër!..

Të gjitha këto mendime që i silleshin nëpër tru Pjetrit, ja largoi Mirush Gjoni, kryetari i këshillit të katundit, që hyni tue iu drejtue.

— Mirë se na erdhe, o Pjetër Uka, se unë, ma ze bcsë, boll në kasavet për ty ishe, se me këtë farë dite që ka falë sabahu sot, s'ma merрте mendja se do të vijshe ndopak! Por ti ja paske ba si burrat! — e, tue u mbështetë mbi banak, i hodhi kutinë e duhanit, ndërsa i tha Ramës: — Mbasi e bane zemrën gur me kafet, na i mbush tre fërnëtë prej meje!

Atëherë Rama, si ua vu përpara kafet, mbushi tri gota fernet e iu suell kryetarit të Firëzes:

— Mbasi më ka ardhë në dyqan ky burrë i Apripës, që e kemi sa për njëqind, sa të jetë këtu tek unë, mana s'paguen ti, Mirush Gjoni, se, qe besa e burrave, jashtë orarit të shitjes këtu asht shtëpia ime!

— Hajde, për të mirë e pifshim gjithmonë bashkë, more Ramë, se s'po ta prishi qejfin as unë, bile zoti ta

shtoftë inatin! — tha Mirush Gjoni dhe pinë të tre pa e shty muhabetin ma andej.

Fytyra e atij përgjegjësi dyqani kishte diçka aq neveritëse atë ditë, saqë Pjetri s'po mund ta duronte shikimin e tij prej sybardhi, që sikur të fuste një të ftoftë dyshimi! E Pjetri tani rrinte tue sjellë me mend se si kishin ndryshue sjelljet e Ramë Alisë prej kur e njipte: në fillim urë i bahej gjithkujt, servil deri me njeriun ma të parandësishëm të fshatit, deri me pleqtë gjysmë të shushatun nga pleqnia; pastaj «mik» me ata që ma shumë kishin ndikim në fshat e në rreth, kurse tash vonë ishte fare i painteruesem për çka thuhej e flitej në katund. Ishte ba njeri i jetës së veçueme, i lidhun vetëm me fitimin e me ata tre katër vetë që mund t'ja banin vorrin kujtdo! — siç kishte thanë një herë edhe për Pjetër Ukën. Tue pi atë kafe me fernet, Pjetrit i kujtohej se si ky dyqanxhi dikur zgjohej pa feksë agimi, për me ja ndezë zjarrin aty prapa dyqanit priftit të famullisë që, megjithëse i izoluem nga katundi, jetonte ende në katund. Prifti jo vetëm që pinte kafen e mëngjesit me Ramën, por shpesh edhe drekën e darkën e hante me të, sigurisht «mbas orarit të shitjes». «Unë jam musliman e s'kam gja me të, por asht plak e më dhimset, se asht njeri me zotin e dron hijen e vet! Shyqyr që e kam! Ju shkoni e rahatohi ndër shtëpitë tueja, me robtë tuej, e unë këtu jam vetëm. Erru e zbardhu pa njeri pranë, bahe me luejtë mendjet, vallahi!» u thoshte fierzakëve të rëndomtë, kurse të tjerëve, që i dinte të lidhun me partinë, u thoshte: «Mirë që jam unë këtu e s'e la me kurdisë gja: i asht mbushë mendja se cili jam, veç se kam armë e më tutet ma shumë se dreqit!» Atë ditë që u hetuen diversantët e bandës së fundit që u pa në zonën e Vaut të Firëzes — Pjetrit i kujtohej fare mirë ajo ditë, sepse i drejtonte vetë veprimet e ndjekjes — prifti nuk u gjet në dhomë të vet. Ai kishte shkue dy ditë përpara në Rajë, mb'atë anë të Drinit, kurse Ramë Alinë e gjetën në gjumë. Por Pjetër Ukës i kishte mbe-

të një dyshim që s'ja largonte gjë, se ky Ram Alia nuk ishte fare i lamë dhe i papërziem me këtë çeshtje: së parit, sepse dera e banesës së tij nga prapa dyqanit u gjend e pambyllun me dry, si e kishte zakon dhe e mbyllte çdo natë kur ulej të flinte, e, së dyti, sepse, ndërsa shtihet se kishte pi së tepërmi e ishte gjysmë i dehun, kur ai diktoi më një qoshe të dhomës pesë gota vene të futuna një më një, Rama bari çmos t'ja mbushte mendjen se ishin aty tash sa kohë. I tha se nga përtesa, për me i la, kishte përdorë në raste të ndryshme gota të reja. Ai sigurisht kishte pritë atë natë diversantët, kishte pi me ta e ndoshta edhe u kishte dhanë bukë e ushqime, sepse gjurmë të shumta u gjetën në arën mbas dyqanit, gjurmë që shkonin kah Vau, por Pjetri kishte ba sikur nuk dyshonte për ndershmërinë e Ramës.

Pjetri nuk ishte shfaqë as edhe kur katundi i Firëzes e kishte lajmëruë se prifti u gjend një ditë i vdekun në dhomën e tij... nga pleqnia, megjithëse pak ditë përpara e kishte takue e ishte shëndoshë si molla. Nuk tregoi asnjë çudi kur mori vesh se atë mëngjes kishte pi kafe si zakonisht me Ramën që helmohet tamam si me i pasë vdekë vëllau ose baba! Ai vetëm tha: «Ma mirë kështu se, po të mos e merrte zoti në prehën të vet, do ta kishim largue ne... të shoqnuem!»

E tashti po ai Ramë gajasej tue tregue barceleta të kripuna, gjithë skena të pacipa, që Pjetrit ja dyn-dën vnerin. Pjetri nuk fliste, porse e shikonte me vërejtje atë kryetar teveqel që ja mbante ison. Njimend se Mirush Gjoni ishte i ri me moshë dhe në atë çast nuk po e ndigjonte askush, por vetë sjellja tepër e ulët që kishte tue shoqnie Ramën në muhabet, nuk po i pëlqente. Bile çuditej si Mirushi, që disa muej përpara s'e shikonte me sy Ramën dhe bile i kishte thanë se duhej ndërhy të largohej nga katundi, sepse flitej keq për të, tani kënaqej me të si me një mik të pandamë. Bile e duronte edhe që Rama të bante shaka për çështjet e tija familjare!

Pjetri tani po mendonte se si duhej ta kontrollonte së afërmi Ramë Alinë dhe jetën e tij në atë katund e njerëzit me të cilët kishte lidhje, kur ky i afroi shishen e fërnetit që t'ja mbushte edhe një herë:

— Edhe një po ta mbush!

Por Pjetri ja ngriti grykën e shishes, tue i thanë:
— Jo, unë s'due ma!

Atëherë Mirushi ja mori shishen Ramës e iu drejtue Pjetrit:

— Po, ti prej meje po e merr edhe një gotë, bash zeher me qenë, sepse me dy kambë ke ardhë e s'ka lezet! — e deshi s'deshi ja mbushi atij, vetes e Ramës.

— Për të mirë e pifshim, more, po unë s'erdha këtu për qejf po për punë. Nuk asht as stina e qejfeve dhe e shetitjeve, se asht vala e punës!

Pjetri e piu të dytën gotë vetëm pse Mirushi, tue ja mbushë, i luejti synin dyqanxhiut, e Rama, tue ulë gotën e zbrazun, tha:

— Qe, besa, edhe ka një po e pimë e mandej bafti i zotit! Nuk e di pse sot nadje asht tue ma pasë anda fërnetin kaq shumë!

Pjetri nuk foli, porse diktoi se si Mirushi si dhe Rama sikur po e shtynin në pije, megjithëse dihej se Pjetri nuk ishte i dhanë pas pijes, bile i kishte inat pijanikët. Por Pjetri kësaj here u shti budallë dhe, tue kullue dhe ai gotën e dytë, tha:

— Ramë, na e mbush edhe ka një, kësaj here prej meje! Qenka me të vërtetë fërnet i mirë, qyshse edhe mue po më shijon!

Me gëzim Rama i mbushi gotat tue thanë:

— Asht fërnet Korçe, i zi e i trashë, bash si lang dudash ¹⁾!

Pjetri që vërejti dhe një shenjë kënaqësie që shndërruen në mes tyne Mirushi dhe Rama, nisi të pijë gotën e tretë ngadalë-ngadalë dhe e preu bisedën tue u shti se alkooli kishte nisë me i ra në krye. Por ni-

---

1) Mana të zinj.

sën ata dy të flisnin për të. Dukej sikur nisën një bisedë të kurditur qysh ma parë.

Rama tha:

— Boll dam për ty, o kryetari ynë, me trazue që këtë burrë prej Apripe e këtu veç për budallallëqet e katundit tonë!

E Mirushi:

— Kurrë s'ke folë ma mirë, o Ramë Alia, por a e ke vu hesap ti se kur zihet vëllau me vëlla, merr kojshinë me i da pleqninë e nuk thërret as babën, as axhën, as dajën, as kushërinin?!

E Rama:

— Ashtu asht, po ti e di se Dushkajt e Vukgjelajt s'i pajton gja!

E Mirushi me zemërim të shtimë:

— Sot s'po rrinë bashkë as vëllau me vëlla e jo ma kojshitë! Janë ba ato dy shtëpi me ja nxjerrë synin shoqishojt! Për dy pash tokë kanë qenë tue mbytë njena palë tjetrën me shata! Kjaje, drej, të keqen!

Rama atëherë, tue iu drejtue Pjetrit, tha:

— Vukgjelajt kanë tokë edhe për livadhe, boll e boll, e Dushkajt as për bukë, e prandej ja nisën grindjes! Ai që s'ka, s'e shef dot atë që ka! Kjo ka qenë gjithmonë e do të jetë gjithmonë!

Pjetri nuk foli as kësaj here. Ai kuptoi se faji, sipas Ramës e Mirushit, qenkej i Dushkajve dhe s'e kuptonte as ai vetë sepse, por vendosi që të mbajë krahun e Dushkajve. Prandaj tha:

— S'ja di i ngishmi të unshmit!

Por Mirushi i ndenji gati:

— Po kësaj here asht krejt ndryshe, sepse Vukgjelajt s'ua kanë as ma të voglën hile Dushkajve, që kanë synin tamahqar! Dushkajve u ka hy drej i lakmisë e u duket se Vukgjelajt ua kanë luejtë gurët e kufinit, veç pse këta të fundit kanë punue një rrypinë toke që e kanë kufi me Dushkajt. Vukgjelajt s'janë të grindjeve, porse të punës, e Dushkajve u pëlqejnë ma shumë grindjet se sa puna; kjo dihet nga të gjithë!

Tha Pjetri si me buzëqeshje:

— E ti s'mujte me u hy ndërmjet, sepse ti je me puntorët e jo me dembelët, a a kështu, more Mirush? E Dushkajjt më thirrën mue me ua da këtë pleqni?!

— Jo, bre burrë i malësisë, Dushkajjt s'kanë nevojë për plak se nuk lanë njeri me folë, por Vukgjelajt të thirrën... — nisi Mirushi, por Pjetri e ndërpreu:

— Po pse orën e ligë? — e u ndez në fytyrë.
Ndërhyni Rama:

— Me çka kam ndigjue unë, Dushkajjt kanë ba për vete pleqtë e katundit e Vukgjelajt nuk duen të gjykohen prej fshatit por prej teje, si i paanshëm!

Pjetri ma s'u përmbajjt dot:

— More Mirush Firëza, a e di ti se koha e pleqni-ve ka marrë fund? Unë po s'i ujdisa ndërmjet tyne, po ua sjell prokurorinë këtu në katund, se këtu puna qenka qelbë qyshse ti me katund s'paske qenë i zoti me pajtue një grindje!

Tha Rama me nxitim, që Pjetrit i bani përshtypje:

— More, ky s'më ndigjoi mue se, qe besa, i thashë t'i niste për Pukë të dyja palët, që janë tue e ngatërrue katundin bigarihak¹⁾. Po baj gadi dhetë vjet që jam këtu e asnji grindje tjetër s'ka ndodhë por gjithmonë ndërmjet Dushkajve me Vukgjelajt e orës ligë!

Dikush hyni në dyqan dhe biseda mbaroi. Rama tërhoqi me nxitim gotat... një më një (Pjetri e vërejti këtë mbështjellje të shpejtë e iu kujtuen gotat e asaj nate kur gjurmonte bandën e diversantëve) dhe Mirushi u ngrit. U ngrit dhe Pjetri:

— Dalim, more kryetar, se, për ideal, më shkoi moti tue da davatë e katundeve e një hajr shtëpisë si-me s'jam tue ja ba! Sot kemi prashitjen e kollomoqe-ve dhe unë jam këtu!

— Ke hak! Po t'i mbledh sa ndora! — tha Mirushi dhe doli me nxitim.

---

1) Kot së koti.

Pjetri u fal me një grue, që kishte ardhë me ble krypë e mbasi iku kjo, doli edhe Pjetri mbas saj. Ai e përcolli e ndenji një copë kohë tue bisedue me të në oborr. Prej kësaj grueje mori vesh se Vukgjelajt e kishin mjalhtë me Ramën dhe se Mirushi i kishte nxitë të thërrisnin Pjetrin për t'i pajtue me Dushkajt. Pastaj Pjetri ndenji më një qoshe të oborrit tue mendue se cila ishte arësyeja që Mirushi s'ishte ma i zoti me rregullue punët e katundit të vet pa ndihmën e tjetërkujt...

Mbas pak u mblodhën pleqtë e Dushkajve dhe të Vukgjelajve. Zunë vend te gurët e pushimit, nën rrepet e vorrezave dhe, si ndërruen duhan, ja hynë çeshtjes. Tha plaku i Dushkajve:

— More Apripë! Qysh thue ti, kur tjetri vjen e të shtie të vdekunin e vet në vorr tand, tue pasë të vetin ma të madh se tandin?

Qeshi Pjetri e tha:

— Unë them se i ka luejtë çekerku i kresë! — e iu suell plakut të Vukgjelajve: — Folë ti, qysh të duket?

E plaku i palës tjetër i ndenji gati:

— Ashtu si thue ti asht e s'e lot topi! Por... kur vorreve u ka hupë gjurma, sepse i ka mbulue bari e harresa, sikur këto tonat, a asht mirë me u zanë për dy pëllambë dhé?

Tha Pjetri:

— Nuk asht mirë, jo, po bash faqja e zezë jueja si katund që, tue e dijtë se kemi pushtet popullor, menjherë si ujq kundër njeni-tjetrit! Ndigjoni ju, Firëz, e venju shejë këtyne fjalëve të mia: Gjithë e zeza asht për ju e për ne derisa s'kjemë të zotët me u ba kooperativë si gjithë Shqipnia, po merremi me dava gurësh e... vorresh! E mue vetja, ju dhe sa jemi këtu, bash si gurë vorresh që po më duken.

Tha plaku i Vukgjelajve:

— Prej nesh asnji hile s'ka! Ne tokë kemi boll e s'qemë në zor për tokën e huej!

E plaku i Dushkajve ja priti përnjherë.

— Mirë thue! Por asht e vërtetë edhe se s'ja di i ngishmi të unshmit, e kur ke shumë, të hyn lakmia me pasë edhe ma, edhe ma: s'të ngin gja... Por ndi-gjo këtu: Dushkajt s'e kanë për tokë, por e kanë se Vukgjelajt sa nuk i pyetën kur iu luejtën gurët e ku-finit, sikur Dushkajt të mos ishin gjallë e toka e tyne të qe vend pa zot!

Atëherë fjalën e mori Mirush Gjoni që, mbasi kri-tikoi ashpër të dy pleqtë që mundoheshin secili me ja lanë fajin tjetrit dhe nuk po përpiqeshin për pajtimin e dy familjeve, por për të ndezë ma tepër inatin e tyne, përfundoi:

— More, si ja keni nisë, deri mbrama nuk e keni mendjen me u marrë vesh ... e njëky burrë s'ka nge me hupë ditën kot për ju!

Plaku i Dushkajve i ndenji gati:

— Ti e di fort mirë, o kryetari ynë, se ne thirrë kend nuk kemi, e ky Pjetër Uka pastë faqen e bardhë që asht lodhë me ardhë deri këtu në katund tonin, me nda davatë tona! Por po them që ta marrë vesh edhe katundi, se ne nuk e thirrëm, as ti nuk duhej ta bajshe veten me e thirrë, sepse ato që thotë pushteti, i di edhe ti e na s'kena luejtë mendsh me dalë përmbi nji popull!...

U ndez Mirush Gjoni e shpërtheu:

— Jo, more, jooo! Për të gjallë temin pleqni si dikur s'ju la me ba as ju as njeri tjetër! — e u suell kah Pjetri e i tregoi se si Dushkajt u kishin lypë Vuk-gjelajve të dilnin të gjithë faqe katundit e të beto-heshin mbi gurët e vorreve me formulat e vjetra të betimit se s'i kishin luejtë. Këtu plaku i Vukgjelajve tha:

— Qe ku po ta jap besën e zotit, o Pjetër Uka, se edhe ne ishim gati me ua ba benë gjithë si donin, po, pasha njatë kishë, ata nisën me shata e nuk i lanë rend fjalës!

Plasi atëherë Pjetri, që s'duronte ma:

— Çfarë kishe, more?! Ajo asht depo pa mall!

S'ka ma kishë, more vesh? Nuk ban be burri në mure të thata... Por më prini te toka e më pritni aty, se ku ishin kufitë, e dinë edhe plakat e katundit e jo ma unë... e në mos ju mbushtë mendja me ba si t'ju them unë, po ju nis në Pukë e t'ju rahatojë gjyqi. E ju, rinia... — u bani shenjë disa të rinjve, që ishin afrue aty — rrini pak se i kam do fjalë me ju! Nisu edhe ti, kryetar, te toka, se ta mbërrina!

Mirush Gjoni, me pleqtë e popullin që qenë mbledhë, u nisën përpjetë e Pjetri, mbasi grumbulloi anëtarët e rinisë së katundit, i afroi te kisha dhe pyeti sekretarin e rinisë:

— Sa vjet ka kjo kishë që rri mbyllë?

Si tue u çuditë për pyetjen, sekretari u përgjegj:

— Paj qysh se vdiq prifti ej!

E Pjetri fill:

— E pritni priftin tjetër t'jua çelë a?

Nji i ri u ndez e tha menjherë:

— Ti e di mirë, o Pjetër Uka, se tjetri erdh, po ne nuk e lamë të ngulte kambë në katund tonin!

Pjetri atëherë i afroi, e, kokë më kokë u pëshpëriti:

— Ndigjoni këtu, more shokë! Unë jam tue u çuditë si gjithë kjo rini, për me ba nji mbledhje, shkon në shtëpi të kulturës të Bugjonit ose vjen në Poravin tonë! A s'ju vjen turp? Ju duhet ta bajshit katundin tuej votër edukimi komunist edhe për Rajë e sa katunde të përtedrinës që keni afër! Pse s'e merrni këtë kishë të paprift e që rri kot, e ta bani shtëpi kulturre që me ua pasë malësia lakmi?

Nji i ri tha me rrëmbim:

— Ne kaq herë e kemi shtruar nji punë të këtillë, por kryetari...

E ndërpreu Pjetri:

— Cili kryetar, more? Kryetari nji parullë s'asht i zoti me vu në zyrë të këshillit e jo ma t'ju bajë shtëpi kulturre! Po çka të zezën thotë?

Atëherë sekretari i rinisë u përgjegj:

— Thotë se kështu mbillet pakënaqësi në popull... se nuk ka ardhë ende koha e se... revolucioni i ndër-gjegjjes së njerëzve bahet me ngadalë, se s'kemi interres me i ba anmiq gjithë ata që besojnë...

U nxi në fytyrë Pjetri e tha:

— Lum ju për kryetar — zezën tuej! Me pasë mendue ne kështu si po mendokeni ju, edhe për njëjind vjet pushtet popullor s'kishim ngritë në Shqipni! Po pse s'mendoni si ja dolën të rinjtë e Shkozës, të Kalivares e të sa katundeve të tjera, që pra janë Mirditë e pleqtë i kanë pasë ma fanatikë se tuejt, po kishat e tyne i banë ose shtëpia kulture ose shkolla?! Nisnja, more, e banje këtë vend qendër kulture dhe edukimi komunist! Pleqtë tash idhnohen e tash kapin Mirush Gjonin, por Mirushi nuk asht aq budallë që me dalë kundër jush! Partia na mëson t'ua tregojmë rrugën anmiqve të rendit të ri e ju lypni ndihmën e komunistëve të katundit. E në qoftë se edhe këta nuk luejnë vendit, nisnja vetë, more, pa pyetë kurrkend, se jeta e re për ju ndërtohet, sidomos për ju!

Kaq u foli e, mbasi u dha fjalën se do t'u çonte ndihmë dhe rininë e Poravit për këtë aksion, u largue prej tyne e shkoi tek ajo tokë për të cilën gjithë ata burra kishin qenë tue e mbytë me shata njeni-tjetrin!

Ishte zhegu i ditës kur u kthye në Apripë i djersitun dhe ba ujë. Gjithë ajo rrugë i kishte shkue tue sjellë nëpër tru mendime të zeza: «Pse nuk shof qartë në këto ngatërresa të Firëzës? Ç'janë këta njerëz që zihen e duen të mbysin shoku-shokun për një rrypinë toke? A veç për atë arësye grinden këto dy familje, apo do të ketë ndonji shkak tjetër?.. Po ky Mirush Gjoni si paska ndryshue kështu? Mos në këto ngatërresa ka gisht ai, apo asht ba vegël e Ramës? Po cila asht fytyra e vërtetë e këtij iballasi? Qysh duhet t'u ve roje e të zbuloj pse ishin miqësue aq tepër? A thue mos po dyshoj kot!?... Po pse ajo rini katundi asht aq e panisiativë?.. Kush i frikëson?.. Po komunistët e Firëzës pse nuk lëviznin

tue pasë gjithë këto çrregullime në fshat?!...»

Nik-Buqajt i gjeti të shtruem në sofër, bashkë me argatët që u kishin shkue në ndihmë. Lau duert dhe u afrue te sofa, por Lulash Preka i ndenji gati:

— Hajde, more «kryefamiljari ynë»... se, qe këta burra ty të dijnë për zot shtëpie në këtë konakun tonë!

Por Pjetri, gjysmë me shaka e gjysmë me inat, tha:

— Hiq, bab-o, se, me pasë secili vetëm hallin e shtëpisë së vet, ne do të kishim ngelë si përpara, dhe ma keq bile! Sot familja jonë asht gjithë Shqipnia! Po të mos ishte kështu, as këta burra s'kishin ardhë sot me na ndihmue ne... se njena dorë lanë tjetrën! — e, si u fal me shokët, u ul pranë tyne për bukë.

III.

RREZIKU QË E PAT GJETË GALAN LULASHIN

Smajl Sadria u kthye në shtëpi një javë mbasi pat shkue të përcillte Marash Palin. Nuk u kthye vetëm, me të erdhi edhe Pal Delia. Pali, sa zbriti nga mushka, pa u falë me ndonji tjetër, u ngjit fill nalt në kullë të takohej me plakun e votrës. E, mbasi e mori ngrykë si njeriun ma të dashun, iu drejtue:

— Më fal, o Lulash Preka, se pasha shpirtin e babës, mos të m'i kishe çue ato falmeshëndete me Marashin tem, s'e pata menden me u dukë kësajte edhe një copë herë!

Lulash Preka ja priti:

— Po, more, po, se ju që keni dalë konakut, kur çoni pare, kujtoni se e kryet detyrën ndaj nesh, që jemi këtu! Por s'asht kështu, bab-o, jo! Njeriu, bash gurit me e pasë zemrën, ka nevojë me pa njerin e vet!

Ja priti Pal Delia:

— Ke hak, o Lulash Preka, unë e kam kalbë kësaj here! Por ti e di se... sa herë që vij këtu, në këtë truell tonin, më del para hija e asaj të zeze grue që m'u pat përcëllue prej flakëve, te shtëpia e gjave... që ma mirë mos me e kujtue!

Plaku ja preu nga ana e tij:

— Hiqiu kujtimesh more, se s'i ka hije burrit të malësisë me mendue për kë ka dekë e mbarue tash sa vjet! Sa të jesh me mue, aman mos më fol për çka ka qenë e s'asht ma, se kur jam vetëm, rri boll tue kujtue kohën e kalueme, e ata që s'janë ma... sa s'di si nuk luej mendsh!

Në këtë kohë u ngjitën gratë e burrat, që nuk ndodheshin në kullë kur arriti Pal Delia, u falën me të dhe u gëzuen të gjithë. Mandej Pali zbriti poshtë me pa fëmijët për të cilët kishte sjellë peshqeshe të vogla, lodra e sheqere e biskota, tue shkaktue kënaqësinë ma të madhe te ma të vegjëlit.

Por Pal Delia kishte sjellë me vete gazin, kishte sjellë një gjallni në atë konak të shmangun jete, që këto vitet e fundit sa vinte e bahej ma i heshtun, si i shurdhuem.

Si Nik-Buqajt dhe sa të tjerë, miq e shokë, që erdhën ta takojnë Pal Delinë, mbetën të gjithë të habitun tue vërejtë se sa kishte ndryshue ai në aq pak vjet! Përpara çlirimit ai e kishte ba zakon të rrinte si i mënjanuem nga shoqnia. Nuk merrte pjesë në bisedë burrash e veç ndigjonte çfarë thonin të tjerët... Tashti Pal Delia ishte ba një bisedar që me ta pasë anda ta ndigjoje. Ai falej me të gjithë, të gjithëve ua kthente fjalën e pyetjen. Ai interesohej të dinte çdo gjë nga çdo njeri që vinte të takohej me të. Ai i pyeste edhe mbi çeshtjet ma të parandësishme të familjeve të tyne.

Kushdo që e shikonte ashtu buzagaz, të shëndoshë e në qejf, çuditej me të. Ishte largue nga fshati si ndonji plak i rrënuem, sepse qysh nga vdekja e së shoqes pat mbetë i verdhë si dylli e si i hutuem. Ai nuk duronte të hynte në bisedë me asnjëri e prandej pat shkue në pyll dhe merrej me punimin e drunit. E tashti fytyra e tij kuqonte si ajo e një djali të ri, megjithëse mbas Lulash Prekës ai ishte burri ma i moshuem që kishte konaku i Nik-Buqajve. Mbi gjashtë-

dhetë vjeç ishte Pal Delia, e nuk tregonte as për gjashtëdhetë!

Kur e pyetnin si kishte ndryshue kështu, ai përgjigjej pothuaj me të njejtat fjalë: «Kur njeriu punon dhe e di se puna e tij çmohet, kur e ka zemrën rahat e s'ka ngatërresa me askënd, s'ka kohë as të mërzitet. Vetëm papunësia e mërzia e plak dhe e rrënon njeriun e kur këto s'i ka, njeriu s'plaket kurrë! Njeriu i vetmuem bahet si ajo harusha e pyllës, që e ka randë kë sheh, sa që zihet edhe me hijen e vet kur s'ka me kë tjetër! Por, tue jetue me të tjerët, njeriu lidhet me jetën, sepse mëson si me e dashtë atë. Unë, ma përpara, ishe ba si ajo bisha e malit!..

Qysh nga dita që patën sjellë trupin e Ukshin Lulashit nga Shkodra dhe u mblodh gjithë malësia për t'ja qitë gjamën, te Nik-Buqajt s'ishte pa aq lëvizje. E plaku Lulash Preka e ndjente veten aq të gëzuem që iu çel dera dhe një herë. Tue u takue me miq e dashamirë, që kishte kohë që s'i kishte pa, gjithë kënaqësi sillej kohë pas kohe kah Pali dhe i thoshte:

— He ty, Pal Delia, ta gëzoftë zoti hisen me nipa e stërnipa ma shumë se mbërrina me i pa unë! Po ti si ma gëzove zemrën kaq fort kësaj here, he ty të gëzoftë evladi! Qe besa, asht kah më duket bash si me i pasë këtu përbri edhe Nikën, edhe Buqën, edhe Delinë babën tand e edhe njatë Ukshin Lulashin!..

Atë ditë, megjithëse nuk donte, plaku ma shpesh se kurrë e sillte bisedën rreth kohës së kalueme. Preka, si tue ja ba me qëllim, e nxiste me gjithfarë pyetjeje e Tuçi, më një qoshe të dhomës, bante sikur merrej me mësim, por herë pas here merrte në shënim fjalët e plakut. E plaku fliste ngadalë, ngadalë. Fjalët e tij dukeshin si jehonë kujtimesh të largëta... Por kur Preka qëllimisht ja binte bisedën rreth Galan Lulashit, ai mjaftohej me: «Mos pyet për të, djal-o, ma mirë të mos e kishe pasë në votër! Ai na e pat sjellë marren te konaku... «e s'e çonte ma andej. Por një mbasdite, ndërsa me disa miq që kish ardhë nga Raja të tako-

heshin me Palin, po pinte kafe aty jashtë, nën hijen e manit, se si ra fjala e u zu në gojë Galani.

E u zu në gojë Pal Delia që, tue dalë nëpër katund të vizitonte miq e shokë, kishte takue rrugës më gjakësitë e Zeqës, djalit të vetëm të Galanit dhe ishte falë me ta. Ai bile, si tue harrue se në atë konak Nik-Buqajt kishin me marrë një gjak të vjetër, u kishte hy hasmëve mbrendë, kishte pi kafën e tyne. E kur ata ja kishin hapë vetë çeshtjen e atij gjaku, Pali i kishte sigurue: «Ne Nik-Buqajt, si e gjithë malësia jonë, qysh me besën që i dhamë partisë, nuk jemi ma me ligjet e zakonet e Kanunit, të Lekës! Ne shkojmë me ligjet e reja e... disa budallallëqe të vjetra asht ma mirë me i harrue se ato s'na patën lanë me u mëkambë kurrësis!» e i kishte porositë të mos ruheshin ma fare, se Nik-Buqajt, si familje komunistësh, jo vetëm që gjaket e vjetra nuk i ndiqnin ma, por nuk do të lejonin askend në katund që të bante hakmarrje personale...

E fliste e fliste Pal Delia, e plaku veç ndigjonte pa nxjerrë fjalë, nxi fytyrë e ba ma zi se futa! Atij i dukej se ato fjalë po ja lëndonin të vetmen plagë, që i kishte mbetë e pambyllun prej kohës: gjakun e Zeqës! Ukshinin, djemtë e gruen e Vokërr Nikës ja kishte vra anmiku i atdheut, kurse Zeqë Galanin dashakeqi. Ja kishin vra si nuk vret kurrë malësori: në krahët e një grueje, kur s'ndodhej asnjë mashkull të shtëpia!

I vinte plasje Lulash Prekës edhe tue mendue si ishte shue, me vrasjen e Zeqës, barku i Galanit, djalit të tij të katërt. Edhe tash, mbas kaq vjetësh, plakut i dilte para syve Galani, ai div burri që para se të largohet nga shtëpia, kishte lëshue sytë andej e këndej, me aq trishtim, me aq mall, sa me ba me lotue deri trenët e kullës... Kishe lanë djalin e vetëm, Zeqë Galanin, i cili, tue u rritë, kishte tregue se do të bahej tamam si i ati, Galani. E kishte rritë këtë fëmijë të pa-prind Cube Sokolja, si ta kish fëmijën, e vet. Pa u burr-

nue ende, ja kishte dhanë armën¹⁾! Ishte koha e luftës së parë e komshitë, një ditë kur të gjithë burrat e Nik-Buqajve ishin degdisë andej-këndeje të mos i zinte Nemcja, kishin qëllue më të dhe e kishin vra te praku i kullës. Djali ishte tue u falë me Cube Sokolen, si fëmija me nanën, e i kishte dalë shpirti në krahët e saj. «E tashti» — mendonte plaku — «Pal Delia, ai goxha burrë, kishte shkue e kishte pi kafe te votra e hasmit, te gjakësit e Zeqës... e për këtë fliste si për një veprim të drejtë!»

Desh të fliste Lulash Preka, por Cube Sokolja, që s'përmbahej dot, shpërtheu:

— Pasha tokë e qiell, boll për faqe të zezë tanden e tonën paske punue sot, more Pal Delia!

Pali e shikoi Cuben drejt e në sy e, mbas pak, pyeti i ndezun fytyre:

— Po... e pse, moj Cube Sokolja?

— Qysh pse, more burrë i malësisë? Po ti pse orën e ligë rae ndopak andej kah konaku i hasmit? Prej nesh vetëm Pjetër Uka u hyn mbrenda atyne orëzvezve, sepse ai asht njeri i qeverisë e i duhet me shkue ku të jetë nevoja! As ne nuk i gjurmojmë për gjak, se s'kemi qysh prishemi me partinë, por kio s'don me thanë se ua kemi falë gjakun! — shfreu Cubja me inat.

Pal Delia ndenji pa folë një copë herë. Mbas pak ja ktheu plakës, i mërzitun pa masë:

— Eh, Cube Sokolja... edhe plagët ma të randa i shëron koha! E pse t'i rëmojmë plagët e mbylluna tash sa kohë?

Kështu, mbas kaq e kaq vjetësh, u zu në gojë edhe një herë drama e Galan Lulashit, për shkak të së cilës ai djalë i Lulash Prekës as nuk zihej me gojë ndonjiherë në atë konak. Folën të gjithë për të: Cubja, Pali, Zogë Maxhunja e gra e burra të tjerë që

---

1) Gjatë një gostie si dasmë, i jepej arma djalit, që shpallej i rritun dhe numërohej «hise». Mbas kësaj ndiqej për gjak dhe detyrohej të hakmerekj vetë, për hisen e tij. Quhej «burrë armësh».

ndodheshin aty dhe e kishin njoftë. Vetëm plaku i votrës nuk fliste. Nuk fliste sepse e dinte se disa turpe duhen mbulue sa ma shumë, mbasi, po i zune në gojë, veçse fëlliq veten se tjetër gja nuk fiton.

...Galan Lulashi së keqes i kishte pri vetë! Ai kishte marrë për grue një vajzë të shkretë, një jetime që ishte rritë në derë të fqinjëve të Nik-Buqajve. Këta ishin mirë nga jetesa dhe e kishin marrë fare të vogël ta rritnin, sepse e kishin mbesë. Ajo, pra, ishte rritë aty në Apripë dhe ishte ba loparja ma e zonja e atyne rrethinave, mbasi me tufën e lopëve pat dalë pa e rritë mirë trupin.

Kjo mbesë Apripe quhej Sute Hajdarja. E, krejt si ajo suta e malit, tue u rritë, erdhi e u ba përherë e ma e bukur. Çobanet e katundit dhe të rinjtë e tjerë, që e takonin nëpër mal ose udhëve të fshatit, nisën t'i sillen rrotull si të shastisun prej bukurisë së saj. Ajo ishte e gjatë, e zhvillueme aq mirë e aq e fortë, saqë pat turpue të gjithë ata që patën sprovue ta zinin ngushtë e ta merrshin ngrykë! Erdhi një kohë kur djelmënia e katundit dilnin me lopë veç që të takoheshin me Sutë Hajdaren; së paku të shndërronin ndonji fjalë me te. Kur fliste Suta, tue shikue me atë shikimin e tërthortë, secilit i dukej se vajza po shkrihej në dashuni mbas tij. Po cili merrte guximin t'i fliste edhe kur e kishte fat ta takonte vetëm? Suta kishte shikimin e shqiponjës, e kur t'i ngulte ata dy sytë e zez, të mëdhenj e të egër, t'i ftofte fjalët në grykë edhe po të ishte ti djali ma azgën i katundit!

Galan Lulashi e kishte pa Sutën tue iu rritë para syve e, si ndodh zakonisht, ndoshta për këtë arësye atij s'i bante asnji përshtypje bukuria e saj. Ai bile tallej me ata të rinj që kishin humbë qetësinë e zemrës për te. Ai i shante tue u thanë në fytyrë:

— Qysh ze marak i malësori për një çikë katundi, more beterra? Ju si jeni ba kështu, bash si zagarë mbas saj!

Galani nuk e kuptonte edhe pse ata që çninde-

shin mbas asaj vajze, nuk shkonin me e lypë për grue. Ajo nuk ishte bijë fisi e mund ta merrnin, ndërsa ajo, se e kishte çikë komshie e se dajat e saj i mbante për të pa rod!

Por sa ma shumë që rritej Sute Hajdarja, aq ma shumë afrohej me Galanin, që tue qenë natyrë e ashpër e fjalëpakët, ndoshta i jepte sigurinë se, po të shoqënohej me të, askush s'do të guxonte ta ngiste. Galani ishte lopari i Nik-Buqajve e shpesh tufa e tij bashkohej me të komshive dhe kështu ai shpesh e kalonte ditën me Sutën në mal, tue kullotë tufat e bashkueme. Ajo bile një ditë i tregoi se, kur dilte me lopë, e shoqueme nga nuse të shtëpisë ose me çobanështa të tjera, çobanët e ngucnin me gjithë farë fjalësh e nuk e lenin rahat. E iu lut ta merrte çdo ditë me vete. Galanit iu duk se çika i ra në besë dhe për këtë arsye e merrte kudo me vete, edhe kur i çonte lopët e veta në kullotat ma të largëta, thellë nëpër pyje. Kështu sot një fjalë e nesër një tjetër, tash një gaz e ma andej një tallje... e ata të dy u mësuen aq shumë me njëri tjetrin, sa nuk u ndanë ma.

Por kur nisën fjalët e katundit se ata dy kishin ujdisë në mes tyne pa pyetë njëri, dajat e vajzës e larguen prej lopësh dhe e mbyllën çikën në rangët e shtëpisë. Atëherë Galani, që s'rronte dot pa Sutën, pa pyetë njëri, vendosi ta merrte për grue. Shkoi te dajat e vajzës dhe ua lypi. U dha njëzet e pesë lira turku që t'ja banin gati, e u dha edhe dy lopë plejja. Në pak ditë ata ja pregatitën nusen e ai solli Sutën në shtëpi: pa dasmë, pa gosti, pa ftue as ma të afërmit që t'ja banin për hajr martesën. Ai, si me thanë, vuni kunorë me Sutën sot, e të nesërmen doli me kullotë lopët në mal, bashkë me nusen e vet...

Kjo martesë s'i pat pëlqye as Lulash Prekës e askujt ndër Nik-Buqajt. Bile Lulash Preka pat mendue t'i jepte Galanit hisen e ta ndante nga votra e konaku. Por nuk e kishte lejue Ukshini që, tue mendue mirë, kishte folë si plak pleqnie: «Për një grue nuk

ndahem unë me vëlla! Edhe gabelen me na e pasë sje-llë te shtëpia, bash atë që ban shporta e sita, qejfin e vet ka marrë e ne s'na duhet gja!» Se Ukshin Lulashi kishte mendue edhe diçka tjetër: Galani njimend fjalët i kishte të pakta, por kur merrte idhnim, tërbohej e bahej që me i shti frikën një ma të forti. Kur pezmatohesh Galani, as tre burra nga ma të fortit e katundit nuk e zaptinin dot duhinë e tij.

I zgjuet doli Ukshin Lulashi kësaj here, sepse Galani, mbasi u martue, u ba si ai ujku kur e ka lodhë uria! Tue pasë pa se qysh i silleshin ata «zagarët» e katundit, para se ta merrte ai, tani Galanit i hyni dyshimi i tmerrshëm se mos po ja prekte kush gruen për t'ja marrë nderin nga inati se ai i la buzëthatë! Për këtë arësye as te shtëpia nuk e linte, por e merrte çdo ditë me vete, të kullotnin lopët së bashku. Edhe kur binte në Shkodër për pazarin e gjave, edhe kur shkonte diku për festë, gjithmonë e merrte Sutën me vete. Nik-Buqajt e gratë e shtëpisë sidomos, dhe ato të katundit, thonin se Suta i kishte ba magji, i kishte qitë trutë e bullarit e këso llafesh të tjera; por ato gojëjt ma të liga e thonin copë: ai e merrte me vete kudo që shkonte, sepse s'ja kishte besimin se do t'i qëndronte besnike.

Edhe mbasi Suta mbeti me barrë e lindi Zeqën e vogël, as atëherë Galani s'e la vetëm. Andej nga ndodhej kopeja e lopëve të Nik-Buqajve, s'guxonte ma kush të afrohej, se të gjithë ja kishin frikën Galanit. E çdo gja shkoi në rregull derisa një dit Suta nisi e u mërzi me gjithë këtë roje të të shoqit. Po kush guxonte me e prekë gruen e Galan Lulashit?! Këtë e dinte shumë mirë edhe Suta, por, e shtyme nga inati, nisi të joshte një djalë nga shtëpia e dajave, një qyqar që s'kishte ç'të shikoje me sy dhe u ba me të. E kur Galani i zu keq, u ba si i çmendun. I vrau të dye, pa marrë as një torbë bukë, vetëm me rrobat e shtatit e me armët, u largue nga shtëpia e s'u ndie ma se ishte gjallë apo vdekë!

E kështu Zeqa, djali i Galanit, u rrit në votër të Nik-Buqajve; pa babë e pa nanë, pa u kujdesë për të askush përveç Cube Sokoles. Kjo, tue e rritë, ja shtini në zemër vnerin e urrejtjen ndaj njerëzve. Ajo sidomos e mësoi ta urrente atë shtëpi që u pat ba shkaktare që të humbte nanën e babën, e të quhej dhe fëmijë i nji lavireje! E u ba Zeqë Galani ma i egër, ma i fuqishëm e ma i keq se i ati. Qysh nga fëminia ma e parë e derisa jetoj, ai i shkoi ditët brinjave të malit, tue ndjekë ato lopë që qysh prej kohës që mbetën pa çoban, i kulloste Cube Sokolja. Edhe natën Zeqa e shkonte në haur të lopëve. Kur u rrit, mbasi s'e afronte njeri veç Cubes, erdhi e u ba si ai qeni i hekurave, që nuk lef, por, kur i afrohet kush, kërcëllon dhambët e hungron, e mjerë kush bie në dhambët e tij!.

Me martinën¹⁾ e Buqë Lulashit, të cilën Cubja e kishte ruejt si sytë e ballit, ende fëmijë, Zeqa ishte mësuë shenjtar që s'i gjendej shoku. Me këtë armë kaba, që mezi e mbante, ai kishte vra ujq e egërsina pylli... derisa Cube Sokolja, pa i pasë mbushë djali ende të pesëmbëdhetat, i bani gostinë e armës. Cubja donte që Zeqa të numërohej sa ma parë «burrë pushke» e të detyrohej kështu të merrte gjakun e nanës që e pat turpnue, megjithëse Galani e pat vra shnderuesin. Por Cubja kishte dashtë kështu sidomos që edhe Zeqë Galani të njifej «hise» në mes të Nik-Buqajve, se i dhimbte shpirti tue e shikue ashtu... si mica nën sofër — si i thonë nji fjale. E mbas asaj dite që i dha maliherën e shkurtën «junani»²⁾ e rrypin e fishekëve prej saftjani të zi qendisun me pulla metal. nuk e lejoi ma as të dilte me lopë. I shtrënguem në armë, ai sillej sa andej-këndej nëpër katund e rrethina.

Katundi u mësuë me të. Nuk i flisin, nuk e afrojnë: e duronin; si patën durue edhe babën e tij, Galan Lulashin, si durohet ai që ja kemi frikën se mund të na damtojë pikërisht atëherë kur s'e presim! Andaj

1) Lloj arme e shekullit të kaluem.

2) Kupto: greku.

edhe asnji fjalë të keqe s'fliste kush për të. Bile nisën ta zinin në gojë për trim e guximtar. Binte bisha në katund e malisherja e tij shpëtone kopetë. Disa cuba provuen t'u binin grigjeve të Apripës në stanet, por Zeqa i vrau e i detyroi të iknin me turp. E kështu do-li fjala se «kur gjuen Zeqë Galani — si me të gjuejtë rrufeja e zotit!», sepse kurrë plumbi s'i shkonte kot!

Në katund nuk damtoi njeri. Komshive që qenë ndrye nga frika e hakmarrjes, u çoi fjalë: «Dilni, more, e mos u mbyllni si urithat e tokës, se po të kisha dashtë, u kisha qitë fare me vakt e me kohë!»

Në kohën kur gjermanët zunë Ukshinin dhe Vokrrin me rob e i internuen, asnji Nik-Buqajsh nuk nde-nji ma në Apripë, por u degdisën nëpër miq e dasha-mirë. Në katund ngeli vetëm Cube Sokolja me pak bagëti, që s'kishin mujtë me i shpërnda nëpër miq, dhe në afërsi të kullës qëndroi edhe Zeqë Galani, si ora e shtëpisë së Nik-Buqajve. Ai nuk iu largue ka-tundit nga frika se mos vinte kush me ua djegë kullën. U mshef në një strofull, që kishte sajue nëpër shkorret afër shtëpisë, ku as një urdi ushtarësh s'mund ta dik-tonte. Një ditë, pranë vendit ku mshifej Zeqa, kaluen disa nga të katundit. Njëni nga këta, që ishte prej shtëpisë së komshive, gjakësit të tij, tue shikue kullën e Nik-Buqajve, tha: «He, medet për konakun e Nik-Buqajve që ka mbetë me u ruejtë nga një kopil kur-ve!»... Zeqa s'ja fali minutën! Iu vu mbrapa e, teksa dolën në një livadh që zbriste kah kulla e komshive, e thirri me emën atë gojëprishunin: «O... prite plum-bin e kopilit të kurvës, more t'u thafshin krahët!» dhe e la shakull midis livadhit me një të shtime. Komshitë dolën me zanë gjakësin, por ai me tre plumba të tjerë vrau dhe të zotin e shtëpisë dhe plagosi dy të tjerë, ndërsa u thirrte: «O, mos më dilni për shenj të push-kës, more, se pasha shpirtin e asaj nane që ma patët turpnue, ju ka ardhë sosa bash në qofshi sa gurët e zallit!» e kishte dredhue te kulla e vet, jo për t'u ngu-ju mbrendë, por të takonte Cuben e t'i tregonte se sa

bukur «e kishte la fytyrën»¹⁾). Ishte te podi i shkallave të kullës e po merrte torbën e bukës, që ajo ja kishte përgatitë, kur shtinë dhe e vranë.

Kështu ishte shue barku i Galanit! Lulash Preka, mbasi qenë shporrë gjermanët, u kthye në katund e nuk pranoi kurrsesi të pajtohej me komshitë që i patën çue fjalë se ishin gati t'i jepnin dyqind napolona flori për me pague gjakun e Zeqë Galanit. Ai nuk kish-te pranue që hasmët të vinin e — sipas zakonit — t'i gdhendnin kryqin në derën e kullës, «se Nik-Buqajt — thoshte me krenari plaku — nuk do ta kishin shitë as gjakun e një qeni e jo ma atë të Zeqë Galanit, që qe ba trim me fletë!»

Ato vitet e para mbas çlirimit hasmit e Zeqë Galanit u detyruen të braktisin katundin për të shpëtue kokën. Dhe ata që mbetën në katund, mbetën me roje, të ngujuem në shtëpi. Vetëm kohën e të mbjellave e të korrave, me anë ndërmjetësish, lypnin besë nga Nik-Buqajt, sa të kryenin punët e të mos vdisnin urie. Ndërsa tashti...

Tashti kishin ardhë kohë të tjera: atë që vriste njerinë, qoftë edhe me të drejtë, e dënonte qeveria. Mandej ishte vu besa e partisë: të mos ndiqeshin ma gjaqet e vjetra, e Nik-Buqajt ishin me partinë për jetë e për vdekje...

Veç Cube Sokoles s'i rrinte zemra rahat e sa herë që zihej me gojë vrasja e Zeqës, i bahej sikur po i shqyhej zemra më dysh. Por tashma ajo ishte një plakë e lodhun, që nuk mund të ngrihej e me dorën e vet të shkonte e të merrte gjakun e Zeqës së shkretë, me atë martinën e të shoqit, që tashti ishte ndryshkë e ba me luejtë Lulash Mëhilli i vogël me të... Po pse të lodhej edhe aq ajo, — grihej përmbranda plaka — kur gjithë ai burrë, Pal Delia, shkonte e pinte kafe në votër të hasmëve, ndërronte duhan me ta, e falej e përfalej si mos me pasë ndodhë kurrgja e keqe ndërmjet tyne! E Cubes i vinte plasja.

1) E kishte marrë gjakun.

Në atë hije mani, biseda ishte kurdisë për bukuri! Pal Delia fliste e tregonte se sa mirë e shkonte jetën atje ndër sharrat. Ai po u tregonte se si jetonin punëtorët, si punonin e sa shoqni e mirë ishte në mes të tyre. Ata baheshin copë për me i ndihmue skuadra skuadrës e punëtori punëtorit, për të krye normën e ditës e planin e muejit a të vitit. Ai u thoshte se në Fushë-Arrës do të ngrihej qyteti i punëtorëve të drunit, qendra që do të furnizonte me landë ndërtimi gjithë republikën. Mandej, kur e pyetën, u foli për rrogën që merrte si teknik i mesëm, e sa merrnin brigadierët e punëtorët e thjeshtë, sipas cilësisë së punës që banin... U tregoi se jeta e punëtorëve vazhdimisht përmirësohej.

E Lulash Preka mendonte:

«Asnji fjalë trimënie, asnji bisedë burrash! Veç halle jetese e fitimi... a thue se s'ishte ma malësuer ai Pal Delia, sikur të mos ishte ma i Nik-Buqaj!...»

E ja ngulte sytë atij burri të malësisë që dikur — plakut i dukej dje — vishte me andje tirqët me katërgisht gajtana, mintan Gjakove dhe xhurdinë e zezë në cepa të krahëve e në krye mbante një qeleshe të butë Shkodre, bardhë si bora! Pal Delia tashti ishte i veshun si qytetar: xhaketë e pantallona, këmishë e kravatë, e mbathte këpucë të zeza lëkure. Në krye mbante një kësulë po prej asaj stofe që kishte rrobat, qeleshe nuk mbante ma Pal Delia!.

* * *

Mbas nja një jave që pat mbërritë Pal Delia, erdhi të rrinte pak me të edhe Zef Deli Avdia, për të takue Palin. Ç'asht e vërteta. Zefi kishte nxjerrë këtë shkak sa për sy e faqe, se Palin e takonte shpesh në Fushë Arrës. Atij i duhej Pjetër Uka që t'ja mblidhte fshatin burrë për shtëpi, e sa ma parë, se, atë natë, dikush kishte thye gardhin e tokës së re të Vorfajve dhe kishte kalue përmes bimëve të njoma të misrit

me mushkë, tue ndjekë drejtimin e rrugës së vjetër. Zefi donte të takohej dhe me Çunin, aktivistin ma të zellshëm të rinisë së Apripës, e t'i thoshte që atë natë të organizonte rojen e arës së Vorfajve me të rinjtë e Nik-Buqajve, që ma të mos u shkelej Vorfajve ajo arë, ku, për ta çelë, kishte punue vullnetarisht pjesa ma e madhe e rinisë së katundit. E donte t'ja tërhiqte vemendjen edhe Çunit ta bante çeshtje dhe në rini...

Por mbasi Pjetrin e Çunin nuk i gjeti te shtëpia, qëndroi pak me plakun dhe Pal Delinë. Aty gjet edhe të tjerë: katundarë që Pjetër Uka në mbledhjet e katundit i kishte cilësue tash sa kohë si «krahë joprodhues» të zonës, kurse Zefi i mbiemonte copë «parasitët»! I quente kështu sa herë bahej mbledhja e katundit e kështu e ma zi kur kishte të bante me ta vetëm për vetëm, sepse jo që me punue nuk punonin fare, por, dhe tue u endë poshtë e lart nëpër katund, sa për të gjetë muhabet, nxirrnin lloj lloj parullash e interpretimesh të dyshimta për masat që merrte pushteti e partia në fshat. E tani, tue i pa ashtu të pafjalë, tue thithë në kamishët e llullave të tyne, e kuptoi se ata nuk flitnin, sepse ardhja e tij ua kishte pre muhabetin. Andaj iu drejtue plakut të Nik-Buqajve:

— Ç'ta paskan zanë derën undyra e katundit, o Lulash Preka!

Plakut s'i erdhi mirë e iu përgjegj:

— Secili asht një për vete, more Zef Poravi, e më këtë konak s'asht kenë zakon kurrë me da njenin prej tjetrit. Shtëpia e zotit dhe e miqve asht!

Zefi e kuptoi se s'kishte folë si duhej me plakun, e, që ta merrte me të mirë, i tha:

— Ashtu asht, o Lulash Preka, por unë çuditë me këta shokë si nuk mërzhiten pa punë pa erë nafakët, por enden sallahani¹⁾ edhe këto ditë nëpër katund a thue se s'asht koha e punës dhe e bujqësisë! — e iu suell atyne: — asht send seri²⁾ qysh takohem me ju.

---

1) Sorollaten.

2) Asht çudi.

kahdo që të më qesë rasti me shkue nëpër katund!

Tha gjithë ironi një i Kecanaj:

— Paj veçse duhemi; more sekretar, edhe takohemi shpesh!

Qeshi idhun Zefi e iu drejtue:

— Po, more shokë, edhe unë ju due ju, bash si më doni ju mue, si krypën në sy!

Ndërhyni një i Markolaj:

— Nuk asht ashtu, o Zef Poravi, e kot je tue na ngucë, se ne të bregut s'jemi të zotët as për mirë as për keq, mbasi na ka dënue ora e ligë qyshse kemi le në ato toka të rrëpinëta, që s'di si nuk thejnë qafën në Dri me gjithë bimën e kollomoqit!

E u ndez Zefi atëherë:

— Po bash për këtë arësye jam tue u çuditë me ju! Toka e dobët don punëtorë të fortë e ju punën e keni halë në sy! Qysh i thoni ju kësaj?

U përgjegj një i Kecanaj:

— Për aq tokë sa kemi, o Zef Delia, janë boll e tepër ata që kemi tu shtëpia e ne... s'kemi front pune a qysh po i thonë tashti!

E ai i Markolajve shtoi si me shaka:

— Për aq tokë sa kemi na, mjaftojnë gratë tona, e ti, Zef Delia i Poravit, s'di ç'të paska gjetë sot, që po të lodhka halli ynë që «fundrri» na çoni e ma zi na ulni!

Tha Zefi:

— Nuk e kanë keq ata që u thankan kështu, sepse e keni ba veten! Po ti si s'ke marre me folë kësisoji? Besa ju kanë qëllue gra sojnikë se, si i përdorni ju ato, tepër që s'ikin e ju lanë. Ju silleni me to a thue se i keni rrogtare e jo tjetër!

Një i Biblekaj, tue buzëqeshë, tha:

— More Zef Delia, ashtu si thue ti asht e boll dam asht me randue gruen me punë e na me ndenjë e me shkue ditën kot. Por, e kam vu oroe ndër gratë e shtëpisë sonë, qysh se ja patëm hjekë disa punë të randa, simbas porosive të partisë, i kam vu shenj po

tham: gratë tona janë ba mos me folë dy herë me to!
Grues po ja lëshove një pëllambë, ta merr me pash!

Ndërhyni Pal Delia:

— Mana boll marre për ne që nuk dijmë me mbajtë gratë e sa i kemi, s'ua dijmë kimetin! Nuk them me i lanë ndenjë, jo, se edhe t'u thomi ne, ato vetë s'rrinë pa punë, por disa punë s'janë për gra!

Plaku i Nik-Buqajve tha:

— Fjalë ari, Pal-o, grueja asht me të shtue hisen e me të rritë fëmijët e me mbajtë mirë konakun e me të ndihmue dora-dorës ku të mundet, po, qe besa, mirë e ka Pjetri ynë që nuk i len me prekë punë të randë! S'asht punë për gratë barra e druve e thesi i miellit, jo, e ai që ka shpirt, deri hajvanin nuk e mundon tepër e jo ma robin e shtëpisë!

Zefi përfundoi tue u çue:

— Gjithë e zeza asht se ma e keqja grue e katundeve tona ja vlen pesë burra e ma, kur burrat janë si këta këtu që ke përpara, o plaku i Nik-Buqajve! E tash tu mirë u pafshim, o Pal Delia, e mirë mbetsh, o Lulash Preka, se m'u ba vonë!

Ai u fala me sa qenë aty e Palit, që doli ta përcillte, i tha:

— M'i thuej Pjetrit të vijë kah Vorfajt, se jam tue u ndihmue më vadë, e të vijë edhe Çuni me Lekën tand, se kam pak punë me të dy! — e tue ba me kokë kah ata katër që s'kishin luejtë vendit e ja kishin shtruve muhabetit me plakun e votrës, shtoi si nën za: — Në të ardhhtë për mbarë, po t'ja nisin me u ankue me ty se s'kanë se ku punojnë dhe pallavra të këtij lloji që shkojnë tue përhapë nëpër katund, qyshse ke ardhë ti këtu, u thuej se as pyjeve as minierave shokët e tyne s'hyjnë në punë për kurrqja e të mos na drejtohen me kërkesa t'u gjejmë punë me pagesë. Unë ua kam thanë, por ata kujtojnë se s'u ndihmoj veç pse i kam inat!

Qeshi Pali e tha:

— Po pse, more, a vetëm mbasi erdha unë e tekndej u paska hy zelli i punës a?

Ju përgjegj Zefi:

— U ka hy zelli i pares, thuej! Tue të ndie ty se sa fiton në punën tande, u asht lakmue fitimi e kuj-tojnë se shteti shpërndan pare majtas e djathtas, veç po të ndodhesh në punën e tij!

Pali u ngrys dhe tha:

— Po a kaq budallë qenkan a?

E Zefi iu përgjegj menjherë:

— Jo, besa, por janë të zgjuet si dreqi! Ata bajnë sikur janë të leshtë nga mendja... por provo e thue-ju të hapin toka të reja, që ta sigurojnë bukën këtu në vend, e kanë me të tregue se... kur s'i kanë gjetë tokët të parët tanë, na s'kena si dalim ma të zgjuet se gjithë ata breza njerëzish që jetuen këndeje pari, para nesh! Mue më zu goja erë me ta, e s'po nxjerr gja në treg... provo ti në mujsh!

U ndanë. Pali u kthye te shtëpia tue mendue se sa pa mend kishte veprue tue dhanë hollësina të te-përta mbi jetën e tij si punëtor druni, tue u tregue sa fitonte... e ndoshta ishte ba shkaktar që këta bashkë-fshatarë të ftoheshin edhe ma shumë ndaj punës së bujqësisë...

Zefi mori majtas dhe u drejtue nga Vorfajt ku, me pesë shokë të tjerë poravas, kishte zbritë atë ditë t'u ndihmonte për prashitjen e misërishtave. E në ato ara, pothuej të pjerrëta fare, duhej mundim dhe kuj-des i madh, duhej lodhje. Rrugës ai shkonte tue men-due: Pse disa malësorë nuk e shikonin me sy të mirë hapjen e tokave të reja, që Vorfajt, shtye nga nevoja, ja kishin hy aq bukur? Po pse ai, si sekretar partie i katundit, nuk po kishte sukses dhe në Apripë si ndër lagjet e tjera të katundit? Po pse Pjetër Uka nuk ja niste ai të hapte toka të reja, për t'i dhanë shembull shokëve të lagjes së tij? A thue do të qëndronin për-herë dembelë, si ata të katër që kishte takue te Nik-Buqajt? Sikur të ishin vetëm ata; fshati ishte i ran-duem me të tjerë shokë të tyne!.. Po si duhej të pu-

nonte që të merrej vesh me njerëzit, që po i baheshin peshë racionit të shtetit!? E pse Kecanajt kishin hapë fjalë se ishte e kotë të çelen toka të reja, mbasi po të baheshin me tokë të mjaftueshme, do të bashkoheshin në kooperativë e s'do t'i gëzonin as arat që kishin!? Ku e kishin marrë atë guxim Kecanajt që flisnin ash-tu? Po Markolajt, që pra e dinin se Kecanajt ishin shtëpi ish-xhandari, deri këta megjithëse ishin push-katarë të katundit, ua mbanin tehun mbarë Keca-najve...

Kështu mendonte e, tue u përpjekë të gjente rru-gën se si duhej të punonte me njerëzit që të merrej vesh me ta, u grahte kambëve, sikur një anmik i msheftë po e ndiqte si i shtymë nga një vrull që as ai vetë s'e kuptonte nga i vinte.

Vorfajt, i madh e i vogël ishin nëpër ara. Bimët e misrit i vaditnin rranjë për rranjë, ose tue lëshue si vesë uji me do tufa firi të lagun, ose, ku toka ish-te ma e trashë, tue lëshue ujët nga enë që kishin pra-në si bahet kur lagim saksitë e luleve, ngadalë e me kujdes. Kush barte ujë me kova e ua dërgonte vadi-tësve, e kush tjetër prashiste. Por dhe prashitja ndër këto toka nuk ishte si kudo nëpër malësi, ku hyjnë një varg argatësh dhe e marrin arën mbarë. Këtu çdo bujk merrte një hulli bimësh dhe nga nalt ulej deri në fund të arës tue prashitë bimë për bimë jo me sha-të por me cap kopshtari të primeve. Këtu hyni dhe Zef Delia, mbasi u zbath dhe përvoli mangët e kë-mishës.

Zefi ishte një burrë i pakët nga trupi, por, gjithë muskuj e dej: një trup i argasun nga puna, që s'e kish-te asnjë gram dhjamë. Por ai ishte «çengel» — si e quenin gjithë Poravi, njeriu ma i palodhshëm në pu-në. Tek ja nisi, iu drejtue shokëve të Poravës, që me atë lloj pune të vështirë nuk ishin mësue, e sa kishte qëndrue ai te Nik-Buqajt, fare pak kishin ecë në pra-shitje:

— Hëni, bre burra, se, qe besa, e koritëm Pora-vin sot! Po kaq punë paskeni ba?

Iu përgjegj një nga shokët:

— Pasha bukën, more Zef Delia, na s'jemi mësue me mihë me cap por me shatë, e... në këto toka asht hall me ndenjë pa u rrokulye teposhtë e jo ma me punue në to!

Por Zefi e muer me shaka:

— S'ka ma bukur se me punue galuc, si me luejtë kapuçash! — e ja nisi me kujdesin ma të madh e shpejt i kaloi shokët. Embuloi djersa e umbush me frymë tue punue ashtu ulu e çou. Ai pushonte vetëm kur përfundonte një hulli bimësh, atje poshtë e ngjitej përpjetë. E kur ngjitej me nisë një hulli të re, lëshonte sytë mbi pasqyrën e kaltër të ujnave të Drinit e i hypte një dëshirë e madhe të zbriste e të freskohej, sepse trupi i dukej sikur po i digjej flakë!

Ishte ulë për pushimin e drekës, kur ja behën Pjetër Uka me Çunin e Lekë Palin. Ai u tregoi për çka i kishte thirrë dhe së bashku me shtëpiakun e Vorfajve dolën te tokat e reja të kësaj familje. Gardhi ishte thye më njenën e më tjetrën anë të arës së re ku sapo kishte shpërthye kollomoqi për bukuri. E, mbasi ara ishte ma e gjanë se e gjatë, tue ndjekë drejtimin e rrugës së përparshme, e kishin shkelë e damtue bukur fort. Pjetër Uka vërejti gjurmët e tha:

— Po ky orëpre paska ecë nëpër arë si në lamë të drithit?! Veç ta marr vesh se cili asht e do t'ja baj gjamën!

Ndërsa i dridhej zani nga inati, Leka tha:

— Po qysh i ka ba zemra me shkelë në tokën e mbjellun? He, ai mos e gjetë kokrrën e misrit në arat e veta!

Por Çuni nuk fliste. Ai shikonte tokën e shkelun dhe llogariste me sy damin e bamë. Shikonte gjithë dëshpërim ato bimë të vogla të copëtueme, të nxjerruna jashtë dheut nga thundrat e mushkave dhe i dukeshin si foshnje të vdekuna. Ma në fund pyeti Zefin:

— Po këta paskan qenë shumë! Këtë punë s'e ka

ba kurrë i malësori! Burri kapet me burra e jo me bimën e tokës, me bukën e gojës!

Atëherë Zefi e kapi për supi Çunin e i tha gjithë ambëlsi:

— Nuk janë shumë, por veç një i vetëm që ka ba këtë vepër çnjerëzore! I kam vërejtë gjurmat e janë po ato. Ka ardhë këtu prej katundit, prej lagjes suej, e asht endë dy tri herësh ecë e peja nëpër arë, për me tretë gjurmët, se përtej gardhit, më atë anë arës, ka shkambi i Hordopit nuk ka asnji gjurmë! E unë edhe e kam diktue se cili asht, por kjo s'ka randësi një herë! Ti me Lekën dilni nëpër katund e mblidhni rininë e sillnje këtu, që të shikojnë se kur mbërrin anmiku që s'don me na pa mirë! E merrnje përsipër ju, si rini, që t'ja bani një ledh kësaj toke më njenën e më tjetrën anë, që as me tanks të mos munden me e hapë ma rrugën këndej!

Pjetër Uka tha:

— E unë po mbledh katundin e i lajmëroj se, ai që i bie nëpër këtë arë të Vorfajve, ka kalue mbi vorrin e tim eti e... pale a guxon me shkelë ma kush këndej pari, se ja kam këndue të zezën pa u mbushë ora!

Por shtëpiaku i Vorfajve tha:

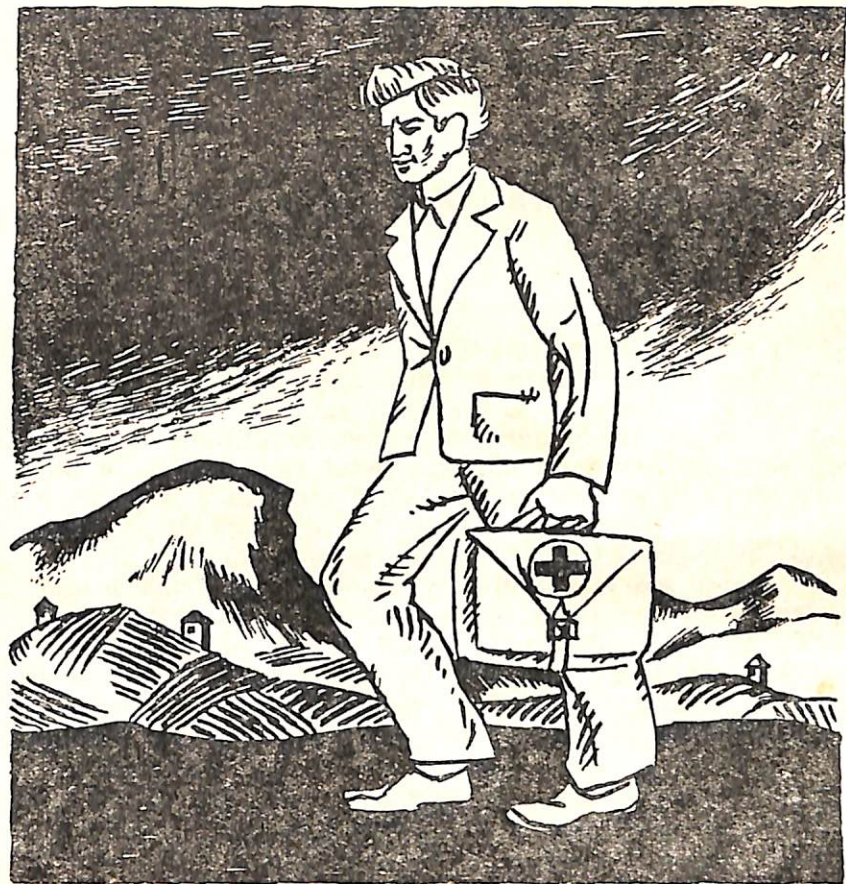
— Jo, o Pjetër Uka, kështu mos folë, se me ruajtë arën tonë jemi boll ne! E me pasë kenë një kohë tjetër, ai që ka ra kësaj mbramë, tash s'do të bante hije ma mbi dhe! Ti vetëm u thuej se, mos me pasë ndërmjet partinë, ishin ba gjaqet, e thueju se Vorfajt të drejtën me gjykue ja kanë lanë shtetit...

Ndërhyni Zef Deli Avdia:

— Mirë thue ti, ashtu asht! Do të vij në mbledhje edhe unë e do t'u tham se, derisa gjyqi të mos vendosë për rrugën e re, nëpër këtë tokë s'duhet të shklasë kush se s'e thotë as partia që të vuejë njeri për bukë, kur e ka tokën e vullnetin me e punue! E ishalla bahet shkak kjo ara juej, e ua hap sytë edhe

të tjerëve me çelë toka të reja për me çue në vend
fjalën e partisë!

Kështu thanë e të pestë u kthyen, dy të rinjtë
me u shpërnda nëpër katund e me mbledhë të rinjtë
e të rejat e katundit, e tre burrat me vazhdue mihjen
e tokave të pjerrëta të Vorfajve, që tashti ishin ba
mjeti ma i mirë për me nda të mirët prej të ligjve!

IV.

LUFTA MA E VESHTIRË, BETEJA VENDIMTARË.

Plot një muej kaloi Pal Delia në votër të të parëve. Ai ndenji me qejf sepse u kënaq me të vetët, me miq e me shokë, me kumbarë e dashamirë. E ma në fund erdhi dita që duhej të kthehej në punë. U fal me të gjithë, mori lejen nga plakuri i votrës dhe bani me u nisë për udhë, por Lulash Preka doli ta përcillte deri në krye të katundit.

Kur po kthehej rrugës, ndërsa mbështetej në krahun e Tuçit, që s'i ndahej plakut, tha si me vete:

— Eh... zaman! Kështu asht njeri kur del jashtë fisit e oxhakut të vet! Kësaj i thonë buka e huej! Tue kenë mirë e shëndoshë në shtëpinë tande, me tokë e gja, mana boll faqe e zezë asht me shkue e m'u ba rroghtar... goftë edhe i shtetit!

Por Tuçi ja priti përnjiherë:

— Në një mënyrë o në një tjetër të gjithë rroghtarë jemi! Edhe bujku, ç'asht tjetër porse rroghtar i tokës? Po çobani, a s'asht edhe ai rroghtari i bagëtisë?!

Plaku ja nguli sytë dhe e shikoi me vemendje. Ky djali i dytë i Palit ishte për Lulash Prekën një çudi e vazhdueshme: kurrë s'i hiqte librat nga dora, edhe kur të gjithë ishin tue bisedue. Ai ishte i vetmi nga të

rrinjtë që s'e pyeste për kurrëgjja, porse shkruente e shkruente më një qoshe të dhomës. A thue s'kishte çka të mësonte prej plakut ky i ri? A thue njimend aq shumë dije e marifet i kishte dhanë atij shkolla e Tiranës?... Po në këtë çast në shpirtin e plakut vërshoi një kënaqësi e madhe. Në Apripën e Keqe, me breznitë tana kishin lindë e vdekë pa shikue mjek me sy... e tash katundi po bahej me doktor të dalun nga konaku i tyne!... Por shkëndia e gazit iu shojt menjherë, sepse plakun e kapi dyshimi: do të kthehej vallë doktor Tuçi në atë katund aq të vogël, apo do ta emnonin kushedi nga?... E, mbasi iu kujtue Marashi, vëllai i tij, që edhe gruen e fëmijët i kishte lanë për të ndjekë punën e fitimin, iu drejtue Tuçit mërzitshëm:

— Besa, more babë, as ti s'ke si del ndryshe! As ti s'ke çka m'i hjek madhni asaj punës sate, kurdo që t'ja nisësh! Si kalohet gjithë jeta e gjatë veç tue mjekue të sëmundët e malësisë, a kahdo që do të të caktojë shteti?

Qeshi Tuçi e, tue e shtrëngue me dashuni krahun e plakut, tha:

— Dikur malësuer trim quhej ai që vriste sa ma shumë njerëz, kurse sot ne quhemi trima, kur bahemi të zotët me ja hjekë vdekjes sa ma shumë njerëz që të mundemi. Ne e mendojmë ndryshe, o babagjysh!

Tundi kokën plakun e, mbasi biseda e Tuçit s'i pëlqeu, si tue dashtë t'i jepte fund, tha:

— Mirë, more Tuç Pali, ti je me shkollë e... ti di veç! Tashti koha jonë ka shkue e mbarue e, fundja, ju do ta gëzoni! Ju, rinia! Por unë e kam pasë ndigjue nga të parët, nga të urtët e fisit: Mjerë ai që len votrën e të parëve, se si në konakun e vet s'gjen askund! Ai që i largohet fisit, s'ka si të jetojë i lirë e i ndejve, që të shikojnë shtrembët, atij i duhet ta hapë rrugën tue u dermishë¹⁾ krahësh, bir-o, ndryshe s'ja del ma anësh me jetesë!

1) Tue u gjakosë.

E Tuçi i tha:

— Po ne nuk e mendojmë ma kështu, babagjysh! Ne thomi: Po s'ece me kohën, do të mbesësh mbrapa shokëve, e, po mbete mbrapa, ata vazhdojnë të ecin e ti s'i ze kurrë! Se, kjo dihet, as guri i malit s'rri gjithmonë ashtu si ka qenë dikur!

Lulash Preka ja priti:

— Po, more, këto fjalë keni ju të rinjtë: Kanë ndryshue kohët... e me kohët ndryshuekan edhe njerëzit! Jo, more djalë! Njeriu nuk ndryshon aqë shpejt si thoni ju: njeriu asht ma i randë se guri i themelit, ai asht binaja e perëndisë! Ju thoni: duhet me ecë me kohën; por njeriu që i thotë vedit burrë, s'asht si ajo gjethja e ahit në log të shullanit, që e merr era e e hjedh kahmos! — e, mbasi Tuçi po e shikonte si ai që nuk kupton çka ishte tue thanë, e pyeti: — Po ti çka thue? Apo s'po më kupton ç'po të tham?

Tuçi foli menjihërë dhe e la plakun me gojë hapët:

— Ti, babagjysh, më ke thanë se, dikur, ai Nikë Buça i Buqë Dushmanit, u dynd prej andej Drinit e erdh e nguli në këto shpatina mali ku jemi na sot?

— Po, more, bash unë të kam thanë! Janë pesëmbëdhëtë faqe njerit përpara mejet që ne kemi ardhë kënde! — dhe e shikoi djalin si tue u përpjekë të kuptonte për çka e kishte fjalën ai.

Por djali vazhdoi me nge:

— S'di a ti apo ndokush tjetër më ka pasë thanë, se në këto vise të parët tanë erdhën jo prej frige o prej gjaqeve, por veç pse barku ynë, atje në Dushman, u shtue sa s'i ushqente ma toka... A asht kështu?

— Bash unë ta kam thanë edhe këtë, po ti... ku po don me dalë me këto fjalë?

Tuçi e vazhdoi shtruem, ashtu si i pëlqente plakut:

— Mirë e si a ma mirë! Pra ti, babagjysh, më pate thanë se këtu ishin hamalle dushku e ai, i pari ynë, kapi sakicën e, aty nën hije të rrapit të logut, rrafshoi trrollin e parë. Pastaj me disa hunj e degë dushku e

ndërtoi një kasolle sa me shti kokën e me u rrujtë prej shiut e të ftoftit, sa me mbajtë zjarrin ndezë! A kje kështu, a ndryshe?

Qeshi Plaku tue ndjekë me andje arësytimin e shtruem të djalit, e tha:

— More, në mos pastë kenë bash kështu si thue ti, disi në atë mënyrë do të ketë kenë veç! Po ti, Tuç Pali, pse s'i bie ma shkurt, bab-o!?

Por Tuçi, pa u mërzitë, vazhdoi si ja kishte nisë:

— E mandej, si ishe tue thanë, Nikë Buqa ynë menjherë u vu e çeli tokën, tue e dëlirë brinjën e këtij mali prej dushkajës e gurëve e shkurreve, çeli tokë buke e livadhe, e valloi¹⁾ me ledhe, i vu' muranat arave e u hapi edhe vijat me kullue ujnata... Ma vonë ai ndërtoi bun,²⁾ si ai që kemi sot në bjeshkë, se erdhi dimni e në kasolle nuk rri njeriu dimnit! Mandej, kur u mëkamb pak, pat shtëpi-çardak, prej trupash lisi e dërrasash të trasha bingu. Ishte koha e shpatave e e shigjetave, e druni e mbronte boll e boll njeriun. Por, kur doli arma e zjarrit, e pushkët që e përshkonin dërrasën anë e përtej, të parët tanë ndërtuen shtëpi-kullë. E u ndryen mbrendë, sepse dronin hasmin, e cubin e bishën e malit! Kështu ndodhi tre katër breza para teje; a s'asht kështu, o Lulash Preka?

— Po, more Tuç Pali, bash kështu si thue ti asht, e po e shof mirë se edhe mendjehollë kenke, ashtu si duhet me kenë sot! Po mandej? Pse s'i bie shkurt, o djalë, se më le me veshët në krah!?

— Qe, se po i bie shkurt, o babagjyshi ynë! — tha Tuçi e vazhdoi: — Pra, sikurse Nikë Buqa që nuk doli fisit për qejf, por veçse i shtymë nga nevoja, as kulla jonë s'u ndërtue për salltanet e as për karshillëk të shokëve, por veç me shpëtue kokën! Nik-Buqajt nga ajo kasollja me dushk u banë me kullë, sepse dolën armët e reja e kjo kulla jonë dikur, e mbaj mend

1) I rrethoi rreth e qark.

2) Banesë njëkatshe me mur guri të palidhur me gëlqere.

edhe unë, s'kishte porse frengjia sa me nxjerrë jashtë tytat e pushkëve e tash vonë baca Pjetër, në vend të tyne, hapi dritësore me katër xhama secila! Po pse? Sepse ndryshuan kohët... sepse edhe këtu nalt, në malësinë e gurit askush s'i tutet ma as gjakësit, as cubit, as njeriut të lig se koha e «bjeri, i fortë, të ligut» ka marrë fund njiherë e përgjithmonë! E pse? Sepse vendi ynë sot ka shtet, ka ligje e organe pushteti, ka forcë... e nuk lejon ma që njeriu të vritet për budallallëkun e kokës! Kështu, pra, edhe malësori ka ecë e po ecën me kohën! A fola mirë, o babagjysh?

Lulash Preka ja lëmoi flokët e ballit atij djali, me një kënaqësi që rrallë e kishte provue, e i tha buzagaz:

— Besa, or Tuç Pali, edhe të ishe plak pleqnie, ma drejt folë nuk do të kishë! Por të ecim kah kulla, të pastë babagjyshi ty, se kuvendojmë boll e boll tu votra. Unë, bab-o, s'jam tue mujtë me qindrue ma kështu në kambë!

E tue u mbështetë në krahin e Tuçit, plaku eci gjithë tue mendue rreth fjalëve të djalit. E me vete thurte bisedën që do të bante atje te votra me atë djalë mendjehollë, për kohët e kalueme, për zakonet... Por kur sosën te kulla, plaku e ndjeu veten të lodhun së tepërmi e u shtri buzë votre të pushonte pakëz. E Tuçi e la aty me Çunin, e u largue me nxitim. Kishin ardhë me e thirrë të zbriste atje poshtë, në breg të Drinit, te Markolajt. Kishin një vajzë të sëmundë keq, prandej Tuçi mori me vete çantën e mjekimeve dhe ra fluturim teposhtë.

Çuni ngeli ashtu i shtrimë buzë votrës, tue shfletue një revistë. Prej natyre Çuni ishte fjalëpakët, si janë zakonisht të gjithë ata që janë zelltarë në punë, andaj edhe i kishte hy në zemër plakut të votrës. Por edhe djali e donte plakun dhe e nderonte mbi të gjithë të tjerët. Te Lulash Preka ai shikonte atë forcën e qëndresën e malësorëve, atë vullnetin kambëngulës

ballë çdo vështirësie të jetës. Prandaj ma shpesh se të tjerët ngjitej atje nalt, si tani, e zinte vend përballë plakut, në anën tjetër të oxhakut. Ai po shfle-tonte revistën, por s'ja ndante sytë plakut. E vëren-te aq me vemendje, sa që dukej sikur po e shikonte për herë të parë. E kështu i ndodhte shpesh... Ai çu-ditej me vete, kur e shikonte aq të sigurtë në lëvizje, me atë trup të drejtë, të pakërrusun fare nga gjithë ajo pleqëni! E duert e tij... ato duer që nuk dridhe-shin kurrë, si u dridhen zakonisht pleqve, ato duer gjithë damarë të zez në sipërfaqe, Çunin e tërhiqnin pa hesap... Goja e tij s'kishte mangut asnjë dhamb, e sytë e tij shkëlqenin si sy shqiponje: të gjallë, ku-ndrues, të thellë. Si e kishin gjithë atë shkëlqim ata sy të futun në rasht që, pra, kishin pa aq shëmtime e tmerre!?

E s'ja ndante sytë! I dukej si ajo ora e mirë e votrës së Nik-Buqajve, si mishërim i gjallë i forcës dhe i qëndrueshmënisë së brezave. Plaku, sikur të mos kishte njeri pranë, merrej me takamin e kafes, e fshinte copë pas cope, me kujdesin ma të madh dhe e stivonte aty në dollapin e murit. Kush e di se ç'sillte nëpër mendje Lulash Preka, që herë pas heret e drej-tonte shikimin kah Çuni fare pa interesim, sikur shi-kojmë një orendi shtëpiake që, meqënëse mësohemi ta shofim çdoherë në të njejtin vend, vjen një kohë që s'na e tërheq ma vërejtjen. E djali, nga ana e tij, ha-bitej dhe e lodhte trunin të kuptonte se çfarë men-donte plaku, ashtu i vramë vetullash si ishte!

E, tue e shikue plakun, Çuni çuditej me vete sa të kthjellët e ka mendjen e sa të fortë kujtesën ky plak gati njëqindvjeçar, që s'ka harrue as ngjarjet ma të parandësishme, që ka pa ose i kanë ndodhë gjatë jetës! Ai i ka të gjalla në kujtesë edhe ngjarjet e ndo-dhuna, kur ishte ende fëmijë! E sa bukur i tregon, e qysh i nxjerr nga harresa, atëherë kur i duhen për të mbështetë mendimet e tija mbi jetën, kur don t'i ja-pë ma dritë bindjeve të tija që i mbron me ngulm,

kur don të përforcojë gjykimet e tija mbi jetën e sotme e mbi njerëzit e ditëve tona. Ai asht kuvendtar i mrekullueshëm, s'i bie fjalë në tokë! Mund të ketë pesëdhjetë vjet që nuk ka kapë me dorë as lahtë as çifteli e ndoshta po aq vjet që s'ka këndue, por s'ka kangë që s'mban mend! Kur Losh Nika merr lahutën e nis të këndojë kangët e kreshnikëve të Jutbinës legjendare, ose ato të trimnive të burrave që luftuen dhe ranë për të rrujtë lirinë e atdheut nëpër malet e katundet e malësisë, plaku s'përton t'ua shpjegojë të rinjve të gjitha këto kangë: kur dolën, për ç'kohë flasin e për cilin trim bajnë fjalë. Ai shpesh bile e nxit dhe Mëhillin të kapë çiftelinë dhe të këndojë kangët e luftave kundër turkut ose ato të luftës nacionalçlirimtare. E kur Mëhilli ze kangën e Ukshin Lulashit, plakut i gacullojnë sytë dhe i njomen. Ai e ndjek me vemendje këtë kangë dhe e përfundon tue hungruen nën za, tok me Mëhillin:

.....
Pesë sokola t'Lulash Prekës,
asnjeni s'pat frigë prej dekës;
nuk i rrxoi smunda, e liga,
por veç plumbja edhe thika!
Mbet i pesti qaj Ukshini,
që malsisë n'luftë i prini,
shkoi i pari me partinë
me çlirue Shqypëninë!
Komunisti i malsisë
mbet në kurthën e pusisë,
prej parisë q'i kje kurdisë!
Ra nën thikat e gjermanit
për me i falë lirinë vatanit.
me ja hapë sytë vegjëlisë
kundra këlyshve të tradhëtisë!
.....

Por Lulash Preka interesohej edhe kur Smajl Sadria merr çiftelinë e me za të hollë, si za vashash

baresha, ja nis kangëve «të grunjta» ose të dashunisë. Edhe këtij hera-herë ja korrigjon ndonjë varg jo të bukur ose të gabuem, ndonjë fjalë të pavend e kënaqet tue rikujtue rininë e tij të largët... Çuni s'arrin ta kuptojë sa i lidhun asht ky plak me jetën: ai ka mbetë aty buzë votret ndoshta për të tregue se vdekja duhet pritë sypatrembun...

Si rahatoi çdo gja në vend vet, plaku e mbylli kapakun e dollapit të murit, ujdisi postin dhe jastëkun e mbushun me kashtë, që e vendoste nën brinjë, e atëherë iu drejtue Çunit, që i rrinte përballë:

— Po a kaq fort po të pëlqejnë ato libra të Tuçit që s'i lëshon dore? Leni, Çun-o, librat se s'i kena pasë për fis! S'ka ç'i duhet libri bujkut, bab-o, se bujkun e mëson puna vetë!

Qeshi Çuni e tha:

— Jo, babagjysh, s'asht basht njashtu si thue ti, se edhe bujku e kushdohi duhet të marrë vesh çka ndodh në botë e çka bahet prej njerëzve. Edhe bujku, kur lexon libra, mëson, se ka edhe libra që të mësojnë se si duhet me e punue tokën e me nxjerrë ma shumë e ma mirë prej saj. Se s'ka kufi mendja e njeriut!

U mvrejt plaku e i tha:

— Fjalët e Tuçit... Ta paskan mbushë kokën edhe ty se edhe mue, tue ardhë këtu, ma bani mendjen peshqir!...

E Çuni, që nuk donte ta mërziste plakun, i tha gjithë butësi:

— Ti vetë thue shpesh se duhen ma shumë mend se dhen! E besa, kush mëson shkollë mendtë i ka të holla. Boll me ndie Tuçin tonë, të lidh me fjalë qe s'ke kah i luen! Ai thotë që edhe me hangër duhet dijtë, se prej gojës vijnë shumica e sëmundjeve...

Por plaku ja preu:

— Hiq Tuçit, more, prap po të tham! Tuçi e librat tash po ta bajnë menden çorbë, e s'ja di çajren ve-

tes mandej! Kemi jetue mirë boll edhe pa libra, e mund të jetojmë edhe mbas sodit!

Çuni e pa se plakut s'i pëlqente ajo bisedë dhe nuk i dha përgjegje. Ai e dinte se plaku ngushtojë se po i mbetej votra bosh, se Nik-Buqajt po shpërndaheshin andej e këndej nëpër Shqipni dhe fajin ja vente kryesisht shkollës. Plaku shpesh kishte qe hall me Çunin për këtë çeshtje dhe për këtë arsye tani djali i tha:

— Sidoqoftë, babagjyshi im, unë edhe në lexofsha librat e gjithë botës, s'jam tue u largue konakut, as tokës e bujqësisë. Por shkolla duhet, se ajo ja çel sytë edhe bujkut e çobanit, e, fundja e fjalës, gjithë njerëzimi me bujqësi e blegtori s'mund të merret, se duhet të merret ndokush edhe me punët e tjera! Po unë me Tuçin desh u zuna mbramë!

Plaku e shikoi me vërejtje dhe e pyeti:

— Po për çka të bardhën, ej?

E Çuni fill:

— Për punë të fisit: ai thotë se s'ka ma fis, se i ka shkue koha, e unë, tue ndjekë fjalët e tua, ngulja kambë se ka...

— Mirë i paske thanë, ashtu asht! Ka fis, qysh s'ka! — tha plaku që po ziente nga inati.

— Mirë, po, kur unë ngula kambë e ai më pyeti se çka asht fisi, e s'dijta me ja mbushë mendën, ai më përçeshi e më tha se i besojshë gjanave që nuk di, si budalla që beson çka thotë prifti e hoxha...

Ju gërmush plaku nipit:

— Po ti pse s'e pyete atë atëherë, mbasi ai e ditka e ti jo?!

Tha Çuni:

— E pyeta e më tha se fisi ishte në kohnat e vjetra çka asht sot atdheu, nji ndamje e njerëzve në kohët e Gjeto Basho Mujit e edhe ma përpara bile! Por sot që kemi Pushtetin popullor, sidomos sot, fisi s'ka asnji kuptim, se kemi... rendin socialist, më tha...

— Le, djalo, mos u lodh kot! S'di rende unë, jo!

Rend i thona na redit¹⁾ të vadës, të mullinit, të lavrës, kur i kemi qetë për gjysmë a për të tretë... Unë e di se gjithkrahë asht malësia jonë... e besa edhe në fushë, fisi asht ndera e oxhakut, caku i njeriut, vula që dallon njeriun prej njeriut!

Por Çuni vazhdoi me kambëngulje:

— Po Tuçi më tha se dallimet e djeshme sot s'kanë vend ma, se krejt atdheu ynë asht një fis, e vëllazën kemi kahdo që të shkojmë nëpër Shqipni! Bile më dha si shembull Ndue Sadrinë tonë, që në Durrës e duen e e nderojnë ndoshta edhe ma shumë se këtu në Apripën tonë, për të cilën as nuk i bie ndër mend ma! E në kjoftë kështu, ai mirë e ka, bab-o!

Atëherë plaku shfreu e dridhej, ndërsa fliste:

— T'i kishe thanë se ai që del fisit, s'ka si me e dijtë se çka asht fisi, se as fisi s'i duhet gja atij, as ai fisit!

Çuni s'u përmbajt dot:

— Po të gjithë i duhena popullit, o babagjysh, secili punon për popullin që s'ka ma dallime por asht i bashkuem e me një qëllim: ta bajë vendin tonë mos me ja pasë lakmi askujt!

— Mirë, more, e kështu do të bahet, se kena partinë sot që na drejton... por ti, Çun Aripa, hiq atyne dy shkollarëve të faqes së zezë se duen me të ba si vedin, që vijnë në këtë konak veç sa me shkue verën e mos me u zhegitë nëpër Tiranë! Ti mba mend këtë që po të tham unë: fisi asht ai lumë i gjakut që dikohet²⁾ nga stërgjyshat tanë ma të largët e na lidh me ato hije të bekueme, që na shoqnojnë gjatë gjithë jetës, se janë ma të shpeshta se hijet e Bjeshkëve të Zeza, që na rrinë sogje³⁾ katundeve tona! Ti këtu në Apripë e deri në Dukagjin miq e shokë ke boll e boll,

---

1) Radhës.

2) Rrjedh.

3) Roje.

por këtu në katund tandin s'ke por Markolajt vëlla-
zën fisi. Në Apripë ke një shtëpi fisi, ndërsa në Dush-
man Gegë-Hysën, e në Rrafshin e Dukagjinit deri
më Kaçanik ke katunde të tana që janë një fisi me
ty e ti duhet, kudo që t'i takosh, të falesh me ta fa-
qe më faqe, si ban me vëllaznit e tu, se bash vëlla-
zën i ke!

E mori me gaz Çuni, për të mos e lëndue plakun:

— Uh, babagjysh, po unë po dalkam vëlla me
gjithë botën?! Jo, babagjysh, fis e vëllazni e këso
fjalësh sot janë vjetërue krejt! Sot nuk të pyet kush
se ç'oxhakut je, sot çmohet njeriu për punën që ban,
a asht i zoti i gjallnisë e i jetesës!

E plaku tue ofsha:

— Ti hiq këtyne fjalëve, more Çun, se besa, fis
e vëllazni kanë mbarue qysh se janë tue u dyndë
njerëzit prej votrës së të parëve bash si zogjtë e kor-
bit. Dikur ai që lente fisin, ikte natën, vjedhtas, si
cub, se e dinte turpin; por sot po largohen tuba-tuba,
sikur t'u djegë toka nën kambë! Ti veç mbaje mend
se s'e kanë mirë, jo, e se vetëm orëziju e fikani e i pa-
rodi e ban këtë punë. Fisi, të pastë babagjyshi, asht
vëllaznia, fisi asht kjo votra jote, carani, vargoni,
oxhaku: asht krenaria e atij që e ka, e faqja e zezë e
atij që i bie moh!

Plaku heshti, e heshti dhe Çuni. Djali po men-
donte Pal Delinë, Keç Ukën e sa Nik-Buqaj që jeto-
nin larg votrës së të parëve, që nuk ishin aspak ash-
tu si thoshte plaku, por jetonin të nderuem prej të
gjithëve, edhe pse larg Apripës së Keqe. E plaku si
tue kuptue mendimet e djalit, tha:

— Ndoshta unë plaku s'jam kah di gja, ndoshta
me të vërtetë edhe fjalëve të mia u ka shkue koha...
Po, po... ndoshta fisi asht tue hi në vorr me mue!..

E atëherë djalit i erdh keq se e kishte nisë atë bi-
sedë me plakun e votrës dhe, tue u ngritë në dy gju-
njët, si tue i dhanë një betim, i tha:

— Ti, Lulash Preka, kot që mërzite se, me dijtë

se ha dhë si breshka, unë kësi konaku nuk luej, e si unë Leka e sa e sa të tjerë! More s'kena ku zgjahemi se, me krahët që jemi, patëm me e ba një katund fund e majë Nik-Buqaj, si e kena vu për së mbari tue u shtue!

* * *

Ndërsa Çun Uka atje te votra arriti të kuptojë se halli i plakut të votrës ishte te ajo frika e pakuptim që e kishte kapë, se po i ngelte votra pa pasardhës, se Aripa e Keqe kishte qenë për të, gjatë një shekulli, gjithësia... e se fundi i fundit ai për fis kuptonte bar-kun e vet, Nik-Buqajt, atje poshtë në breg të Drinit, Tuçi e kishte ma keq me Markolajt, që e kishin thirrë t'u ndihmonte me diturinë e tij.

Pa frymë, ma shumë me vrap se sa tue ecë, kish-te ra te ajo pojata e Markolajve, sapo kishte marrë vesh se Gjela, një moshatare e tij, ishte tue vdekë. Rrugës e kishte rrejtë shpresa se nuk do të ishte gja, se malësorët që s'janë mësue me sëmundje, edhe ethë e verës i kanë frikë... Por, tek e pa vajzën që po digjej flakë prej ethesh, e kapi frika se mos kishte ardhë tepër vonë për ta shpëtue. Ajo as merrte, as jepte. Hove-hove përpigjej të zbulohej dhe nxirrte shkumë nga goja, ndërsa fliste përçart. Baba i vajzës, Frroku, një burrë rrabel i gjatë¹⁾, i zi dhe gjithë vetulla e mustakë, që i rrinte pranë tue i ba dritë me një flegër pishë në atë ambient pa ajër, gjithë tym e kundërmim plehu bagëtish, iu drejtue:

— A je kah merr gja vesh më të, o Tuç Pali?

E Tuçi, që ende s'dinte se si i kishin ardhë vajzës ato ethe aq të randa, e pyeti:

— A dini gja qysh i erdhën këto ethe? Qysh kur i ka? E ama e vajzës u përgjegj menjihërë:

— I ka, mana, qysh mbramë, por sot nadje iu shtu-en e ka dy sahat që asht kështu si po e shef, tehirë²⁾ me dekë!

1) I gjatë e i hollë.

2) Gati.

— Jo, bre, se nuk vdes njeriu për një palë ethe!
Po a e dini, mos ka hangër gjatë ditës, ndonjë rrush të papjekun, mana, a gjatë tjetër? — pyeti Tuçi.

E një nga motrat e vajzës e siguroi:

— Send tjetër, veç bukës me pak hirrë, s'ka shti në barkë gjatë ditës. Ishte tue kullotë dhinë brigjeve të lumit e, kah zhegu i ditës, kishte hi me u la në Dri, te bregu. Por nga friga se ishte tue kalue kush e të mos e shifte ashtu picak, ishte zhytë deri në fyt në ujët e ftoftë të lumit, e kishte ndenjë ashtu një copë herë. Për mbramje erdh tue u dridhë te shtëpia, si me e pasë shitue floçkat e lumit!

Por Frroku, që nuk i duronte gjithë ato fjalë e hollësi të vajzës, ndërhyri:

— Po ti, Tuç Pali, a ke ndonjë ilaç për këtë vajzë se, pasha tokë e qiell, ma keq s'ka si me kenë robi!

Tuçi shikonte buzët e vajzës që shtangoheshin ose dridheshin nga zjarri, që nuk e duronte dot. E i dukej se një ngricë vdekjeje e kishte kapë në zemër. Gjela, vajza e shkretë që priste ndihmën e tij, sikur ta shikonte, sikur ta dinte që e kishte pranë, do t'i thoshte ta linte të vdiste, se s'i duhej ma jeta. Gjelën e kishin fejuë para dy vjetësh te një katund i largët, në Berishë të Madhe, pa e pyetë fare!

Tuçi provonte një ankth të papërshkrueshëm. Ai mori dy sulfamida, i shtypi e provoi t'ja jepte të sëmunës. Por Gjela i kishte shtangë dhambët e mezi ja hapën me tehun e një thike. Fill mbasi ja dhanë ilaçin, ajo e nxori nga goja tue qitë shkumë e tue hungue si një qen i tërbuem. E ama atëherë i ra sipër me dënësë, tue kujtue se vajza ishte tue vdekë. Atëherë shtëpiaku e kapi për krahësh tue i bërtitë:

— Hiqmu sysh, moj, se ja more shpirtin çikës, pa i dalë ende mirë! Merr një rubë e njomja buzët pak, se Tuçi po na e ban gati një ilaç tjetër!

Por grueja ishte ba si e hutueme. Nuk largohej prej Gjelës së shkretë, që tani po merrte frymë me

zor e kishte nisë me u zbe në fytyrë a thue se gjithë ai gjak, që ja kuqonte faqet deri tani, i kishte ikë përnjihërë. E grueja nisi të qante me za e ta numëronte si me e pasë të vdekun:

— Mo', Gjela e nanës, kështu! Si po na e ban këtë të zezë? Qysh të çon nana gjallë në dheun e zi para se me të ba nuse? Jo, nanë, jo pëllumbi i bardhë i nanës, mo' kështu, cicé!

E ndërkohë një plakë, gjyshja e vajzës, me një degë dafine të nderun shkante tue e tymosë vajzën, ndërsa thoshte:

— Prapou, shpirti i lig, prej kësaj çike, hiq, lanet, prej këtij konaku, ejlli i zotit, eja e m'i del zot kësaj çike, merrma ndore tande!

Frroku, që shikonte se Tuçi kishte mbetë keq e nuk po lëvizte fare, iu gërmush plakës:

— Hiq, nan-o, se ja more frymën vajzës, se po s'mori ilaçet, bash me u ulë zoti prej qielle s'ka çka i ban, jo!

— Mos folë kështu, djal-o, se dora e zotit asht e madhe, ajo e fal robin e ajo e merr...

— Le, nan-o, — shfreu Frroku — ti i dhe ujët e bekuem, e leve me vojt e Zojës e s'i bani fajde. Na u hiq tash, aman, se jena kah provojmë me ilaçet!

Por plaka s'u tërhoq e po të vetën:

— Shuej, more, se me dashtë ai i lumi, që rri më qiell, na merr të gjithë si jemi, se me një të luejtun qerpiku rropos qiell e dhë e çdo gja i ndigjon vetëm atij! E Gjela jonë ndoshta asht nisë asaj rruge, që herët a vonë do të nisemi të gjithë! Se rrugën e vorrit s'mund t'ja shmangë askush, në e pastë ba me emër zoti, i qofshim falë të lumit, se ai vetëm e di çka asht e mira e çka e liga e njeriut!

Shtëpiaku shikoi Tuçin aq me dëshpërim, me aq lutje, sa djali, i nderun nga inati që kishte të bante me ato gra, që s'kishin aspak besim te shkenca e tij, s'u përmbajt ma:

— Oj loke, a na le të provojmë me ja hjekë vdekjes, se po të ishte ashtu si thue ti, kishte me u farue dynjaja për pak vjet! — e iu suell nanës së vajzës: — Ma bini kusinë e ujit, po tue value! — dhe nxori shiringën e gjylpanat e u përgatit t'i bante një penicilinë.

Nana e Gjëlës, që e shikonte tue përgatitë shiringën, lëshoi kujën:

— Mos ma mundoni vajzën, ajo asht kah shkon! Pse doni me ja nxjerrë shpirtin me ezgjet¹⁾!?!...

Por Tuçi iu drejtue motrave të Gjëlës, që shikonin të tmerrueme nga këto përgatitje që po bante, dhe u tha:

— Merrni gratë e m'i largoni kënde, e të rrijë vetëm njena jush që të më ndihmojë...

Por Frroku i nxori jashtë të gjitha:

— Dilni jashtë të gjitha, po ju them, se mora një dru e po baj në ju çka s'ban malësori, që i thotë vedit burrë! Dilni e mos më kukatni²⁾ kështu si qyqe të zeza! Gja s'asht tue e gjetë Gjëlën, mbasi qe ky vëlla paska edhe gjylpanat me vedi! Dilni, mori, se na Markolajt tjetër nafakë s'kemi, por jemi mbulue me çika! — e i shikonte me një mërzi, që Tuçit i bani përshtypje të madhe. Mandej me ndihmën e Frrokut i banë gjylpanën vajzës dhe ndenjën me pritë se si do të vepronte në të mjekimi..

Ofshante shtëpiaku i Markolajve tue shikue vajzën e vet e tue e strukë në mbulesa. Ai herë-herë ja lëshonte sytë Tuçit, që kohë pas kohe ja maste pulsin vajzës e mandej shkonte e zinte një skutë të dhomës, gjithë tue shikue orën e dorës.

Shtëpiakut natën vonë iu mërzit ai qëndrim pranë të sëmunës, e i bëzajti të shoqes:

— A ndjeve, moj! Ecë e rri me çikën, se s'po mundem ma!

Grueja hyni dhe i lëshoi sytë vajzës që dukej dyllë e verdhë. Mandej, si e struki ndër mbulesa, ja

1) Me mundim.

2) Mos lëshoni kujën.

fshiu djersën me shuplakë të dorës dhe e mbërtheu tmerri. Ndenji disa çaste si e ngrime e, tue vërejtë Tuçin që rrinte më një qoshe gjithë i zymtë, iu drejtue shtëpiakut:

— Ç'm'i batë çikës, more, që qenka ngri bash si i vdekuni? Luej, more, ti, se mbetëm pa çikë! A nuk e shef që as tue marrë frymë nuk ndihet ma?!

U përgjegj Tuçi në vend të shtëpiakut, me gjysmë dënesë:

— Kurrsend të keqe s'ka, moj nana e Gjelës! Ilaçi ja uli zjarminë, e tashti ajo po flen!

Atëherë grueja shfreu më Tuçin:

— E çka di ti, more, që s'di a ke gjashtë muej para Gjelës? Si m'i plasi dreqi sytë e dola andej e ju lashë me ma mbytë vajzën me ato gjylpanat tueja!

Tuçi nënqeshi e i tha:

— Unë ende mjek nuk jam, por me këso gjylpanash janë shëndoshë qinda e qinda vetë ndër sy të mi, atje në spitalin e Tiranës, ku këso gjylpanash kam ba me mija herësh!

Ndërhyni Frroku:

— Besa, ashtu si thue ti asht, more Tuç Pali, se më kanë çue në kambë edhe mue kur ishe ushtar e pata sharrue e shkue prej ethesh! Po mue më patën ba bukur shumë!

— Edhe unë do t'i baj edhe tri herë të tjera, krye katër sahatësh, prandej edhe s'po luej vendit prej këtu! — u përgjegj Tuçi.

Por grueja, që ndjente nën shuplakë të dorës se djersa e ftoftë vazhdonte te balli i të sëmunes, i nde-nji gati:

— Besa, qe kjo çikë s'i pret gjylpanat e tjera, kjo iku e na la, nor në qafë ma paçi ju me atë gjylpanë të orës së ligë! — e iu drejtue Tuçit — Po ty, Tuç Pali, si s'të erdh gjynaf me mbytë me dorën tande këtë motër tanden, që je rritë me të e sa ishe i vogël, nuk u dajshe soje? — e tue futë dorën në gjoksin e vajzës ajo lëkundte kryet e fliste si me vete: — Banja, Zo', lirë! Ti Zo-

ja e Bekueme, merrja në dorë shpirtin kësaj fëllanxës sate, se kingjéz e bekueme ka kenë gjithë jetën! Epja, Zot, pushimin e pasosun... Ndrite, drita e pambarueme!...

E ndërsa ajo e shikonte si shikohet i vdekuni, e Tuçi i kishte sytë plot me lot, shtëpiaku ja preu këto lutje grues:

— Shuej, moj, se po kujtojnë robt se njimend vdiq çika!

E grueja me sytë e mbytur në lot:

— Hé, ti, budalla i shkretë, po a njimend po të rren mendja se kë ka gjykue Zoti me e marrë të re në rregjëninë e Parrizit, po mund t'ja hjekë doret një gjylpanë-a? Çou, more, e ban hall për gjithshka duhet për mortje, se kësaj as zemra s'i ndihet ma!

Atëherë Tuçi u ngrit frikshëm. Mori dorën e Gjëlës e i ndigjoi pulsën, që rrite lehtë-lehtë, por që vinte tue u shpejtue. Ndriti shpresa në fytyrën e djalit e i tha asaj nane të përplotun:

— Çou ti, nana e Gjëlës, e na bjer ndonji dyshek, e, në mos e paçi, shko e gjeje te na. Gjej edhe dy çarçafë të lamë, se çika edhe pak duhet ndërrue e duhet ta qesim më një odë tjetër, se këtu i zihet fryma të shëndoshit e jo ma të sëmundit! Çou e ma le mue, se Gjëlën tande s'e len vëllau me shkue te zoti, jo! Ai ka boll e boll engjëj e na këtu si Gjëlën s'e kemi një tjetër në katund tonin, e as në malësinë mbarë!

Këto fjalë ja lehtësuen zemrën asaj nane, që uli shaminë e doli tue pëshpëritë me vete gjysma lutjesh, e tue ecë si i dehuni.

Kur doli grueja, ndërsa Gjëlës pulsi nisi e po i shtoej dhe nëpër fytyrë të saj vizohej një të kuq të lehtë, si i trandafiltë, Tuçi iu drejtue Frrokut:

— Po a kaq në hall paskan ra Markolajt, që mos me pasë as shtroje me fjetë, që ma i keqi sot i ka? Qysh e paskeni lanë çikën kështu në palat e fierit?

Shpiaku luejti kokën e, tue i lëshue sytë rreth e rrotull asaj dhome gjithë tym e blozë, tha me një gjysmë zani:

— Po, more, e kemi një dyshek bukur të ri, por e ruejmë për ndonjë mik. Na për vete s'jemi ba të zotët me përtëri asgja, se nuk na len buka me çue krye ne! E besa, mirë e ke ti, se e kam pa se sa pastërti asht nëpër spitale ku je mësue ti... se asgja ma shumë se paqllëku s'e mban njeriun!

Atëherë Tuçi i tha:

— Po një kosh gëlqere s'ban njëmijë lekë, more baca Frrok, sa me ja zbardhë muret kësaj pojate që, çse asht ndërtue, them nuk e ka pa gëlqeren! Mandej... Por Frroku s'e la të vazhdonte:

— Të na shpëtojë çika, se pasha këtë ditë, Tuç Pali, po ta jap besën e burrave edhe me e zbardhë, do ta zbardh mbrendë e jashtë këtë shtëpi tonën e edhe dritësoret do t'ja hap, se edhe Pjetër Uka njëqind herë më ka thanë kështu si ti! Por kjo fatzezë erdh e zu vend këtu, se dridhej si thupra në ujë, se e ka qilarin e vet si kuti, ku flen me motrat e veta! — e doli të shikonte se çka po bajshin gratë. Mbasi doli Frroku, erdh motra e Gjelës, Dila, që sa e pa Gjelën ashtu të qetë e tue fjetë, iu drejtue Tuçit gjithë ambëlsi:

— Të pastë motra ty, Tuç Pali, se nana asht tue na shti tmerrin tue e qa për së gjalli Gjelën tonë! Po a njëmend shpëtoi — a?

— Kam uzdajë se po, e shko e thuej gjyshes Rutë të vijë!

Dila doli tue thanë:

— Po ato tri motra a të vijnë me e pa Gjelën një herë, se janë kah Inuren vaji 1)!

— Mirë — tha Çuni, po aman shpejtoni me atë qilar. Pastronje mirë e mirë para se të shtroni dyshekun e ta qesim sa ma parë andej Gjelën, se këtu s'asht mirë. Ta nxjerrin andej sa asht ende pa i ardhë ethet!

Dila doli e fill mbas saj hyni gjyshja Rutë. Ajo hyni tue pështy para vetes e tue marrë masat kundër fatkeqësisë, që e dinte të pashmangshme:

---

1) Lebetitën së qari.

— Pfyj, pfyj... prapoe, zot, të ligën nga ky truell; plastë ai sy i keq, që e ka pa çikën tonë!

Qeshi Tuçi e i tha:

— Me kë e ke, nanë Rutja?

Plaka u përgjegj:

— Me synin e keq, biro, që asht hak! Kam pa kaq çika e besa edhe duhi burrash tue i këputë syni i keq! S'ka ma zi se syni lakmiqar! E, besa, Gjela jonë, e kam thanë edhe herë të tjera, nuk ishte e kësaj toke! Bash si shtojzovallet më dukej nëpër shtëpi! Ndrishte konaku kah më sillej si xhind e si perri! ¹⁾

E Tuçi i tha plakës:

— Bash pse asht si po thue, s'po ja lëshojmë vdekjes, o gjyshe! Vëreje të mos zbulohet, se unë po shkoj e rahatoj andej të shtrumen, që t'ja bajmë gjylpanën e dytë!

U rruadh vetullash plaka e tha:

— S'jam kah marr vesh shka thue, djal-o, por në qoftë se e ka shënue zoti për vete, s'del gja që ja hjek doret! Jo ti që je ende pa rritë shtatin, por, edhe heqimet e dynjasë me ardhë mbi krye të saj, laikun ²⁾ e zotit s'ja hjek kush! Kjoftë ba vullnesa e tij!

E Tuçi, që shikonte në këtë shtëpi një tjetër Lulash Prekë, nuk duroi pa shfrye:

— Ti, gjyshe Rutja, s'e njef forcën e ilaçeve të sotme, jo! Ti je si ai babgjyshi ynë, Lulash Preka. Ti u beson të vjetrave, e ne sot nuk i besojmë zotit, që s'e ka pa kush e veç priftënt jua kanë mbushë trutë tue ju shti frigën me të. Ne i besojmë asaj që shofim. E këtyne ilaçeve unë u besoj se kam pa qinda e qinda vetë tue gjetë shpëtim nga këto, e asnjëni tyne s'kish-te qejf me shkue te zoti, që po thue ti!

Plaka e shikoi gjatë djalin, që rrinte e i buzëqesh-te, e i tha gjithë frikë:

— Shuej, Tuç-o, se zoti të ndien kudo, se ai asht kudo! Me dashtë ai i lumi, të ban shkumb e hi më

1) Figurë fantastike me bukuri të pashoqe.

2) Mandatën.

dekik! Ku e din ti se mund të shpëtosh jetën e njeriut, kur s'ja ke falë ti?

Tuçi atëherë iu afrue e, tue e lëmue krahësh, i tha plakës:

— Çka ardh të me të gjetë ty prej zotit, më gjetë mue, nangjyshja; a do ma tepër? E kjo Gjela juej mos me u pasë futë midis vapës së zhegut, e djersitun, në ujët e ngritë të Drinit, send nuk e kishte gjetë, ndigjo mue!

Por plaka e largoi:

— Ikë, more i patenzonë, edhe ti si gjithë të rinjtë e të rejat e sodit, që na latë pa meshë e pa sharte feje! Zoti i lum, kush e di, çikën tonë e ka dashtë për vete me e libruë këso jete plot mundime, e, qe besa, edhe në ja hjeksh vdekjes, ndoshta je tue ba punën e kjoftëlargut! Jeta e vërtetë asht ajo e qiellës, se kjo në tokë asht krejt e rrejshme e gjynahqare! Nuk e di njeri se cila asht e mira e tij, por e di vetë zoti, që asht e mira e pambarueme!

E Tuçi i tha:

— Mirë, moj gjyshe, po e lamë në tanden, por Gjelen do të bajmë çmos një herë me e prue në fill. Mandej, në dashtë ajo, le të ulë kryet e të vdesë! Por jo kështu, si me na e vjedhë kush, s'po e lamë cok me na shkue! — e doli prej asaj dhome tue mendue se sa njerëz kishin jetue me ato mendime gjatë qindra e qindra vjetësh, tue mos e përfillë jetën, bile tue e pranue vdekjen si një librim nga një rrojtje e padurueshme! E kishin mbarue njerëzit, si të hutuem nga kjo gënjeshtër e madhe, pa u përpjekë të ruejnë jetën, që nuk e çmonin. Kishin shkue kot prej pakujdesie e prej mungesës së ushqimit e të mjekimit. E bluente me vete se sa e vështirë ishte t'ua hiqte malësorëve shkolla e jeta këto mendime mijëvjeçare. Për fat të keq disa të rinj e të reja pa shkollë u besonin pleqve e plakave e baheshin pengesë e lulëzimit të jetës së re në malësi!

Kur doli nga qilari, ai kishte marrë një vendim

të madh: gjithë jetën e vet do t'ja kushtonte kësaj de-tyre fisnike: të bahej i zoti në mjekësi jo vetëm për me ua shërue sëmundjet, por sidomos me ua hjekë gjithë ato paragjykime fetare e ato bindje të myku- na vëllazënve të vet të malësisë, motrave të veta, që shekuj e shekuj kishin durue kokulun një jetë pa as- një gëzim, pa asnjë kënaqësi!

Nana e Gjelës, tek e pa ashtu mendueshëm, i tha me za që i dridhej:

— Anima? Qysh asht Gjela?

— Ma mirë, nanë Mara! Ajo ka nisë me kthye pak. Po më thuej, a mos ka qenë ftofë kështu ndo- një herë tjetër?

— Jo, more, të pastë nanë Mara, ty! Ti e di, ajo si rrunxë ka kenë qysh e vogël, bash si me e pasë mbajtë me tëlyen të njomë e bukë simite! Po a një- mend ka uzdajë se shpëton, a?

E Tuçi e mori mënjanë dhe e porositi:

— Ilaçi i këtyne gjylpanave çon në kambë deri pleqtë e mbetun e jo ma Gjelën që asht si vishkulla e thanës! Por do kujdes të madh derisa ta kalojë va- lën e ftofjes! Po a ke bash rakië?

U çudit grueja dhe e pyeti:

— Kam, po, kam dy shishe në fund të arkës që, me thanë, janë dhetë vjeçe! Po ti, Tuç, a paske nisë me pi kaq i ri? Ajo të djeg si flaka, more bir!

— Nuk e due për vete, moj nanë Mara, por për Gjelën! Më len mue me Dilen t'ja bajmë gati të shtru- emen e ti shko kah Gjela e me kujdes hiqja ç'ka ve- shë, se i janë ba ujët e mbytur¹⁾ e s'i bajnë mirë. Merr një rubë të hollë, asosh që ju gratë zini djathët në to, e, si ta njomësh rubën më atë bash rakië që paske, fërkoje para e mbrapa e gjithkah trupit, si me kenë tue e la. Por, ama, gjithë tue e fërkue lehtë e lehtë, të mos e zbulosh por veç aty ku e fërkon. Man- dej veshja një këmishë të lame e pështille mirë në çarçaf të lamë, si fëminë e djepit. Mandej fill na ban

---

1) I janë lagë së tepërmi rrobat.

za të vijnë e ta biem këndeji! A more vesh, nanë Mara?

— Po, more Tuç Pali, mora vesh unë, mos kjo-sha, se, qe besa, në më shpëtoftë çika kësaj here, s'ka gja që nuk do të bajë nanë Mara për ty, he ty të pasha të gëzue' gjithë jetën, që po ma gëzon zemrën sot!

Grueja doli dhe Tuçi me Dilen iu përveshën asaj dhome të vogël sa një kuti, e ajrosën mirë e mirë e i përgatitën të shtruemen të sëmurës. Kjo ishte beteja e parë e Tuç Palit në jetë.

Tuç Pali kishte mendue sa e sa herë se duhet ta mësojmë malësorin ta dojë jetën, të krenohet se gëzon jetën e jo si dikur që jetën e shpërfillte e veç i thurte lavdi vdekjes ma të kobshme, asaj vdekjes mizore, që e rrëxonte njeriun shëndoshë si molla me dhunën e vrasjes për punë boshe!..

* * *

Në katund, te këshilli, ndërkohë ishin mbledhë shtëpiakët e të gjitha lagjeve. Ishte ndezë çeshtja e tokës së re të Vorfajve që rinia e fshatit e kishte vullue me një ledhe një boj njeriu të lartë, që të mos guxonte kush me shkelë në të, por të kalonin nëpër rrugën e re, sipër ose nën këtë arë: nën, për apripasit, e sipër, për poravasit. E Zef Deli Avdia ishte ndezë nga inati. Për këtë ledh ankoheshin jo apripasit por poravasit, që asaj rruge nuk binin pothuejse kurrë sepse kishin një shteg tjetër, ma të shkurtën me ra te shkambi i Hordopit, për në Miliska! Nuk ishte pra çeshtja e rrugës. Ishin hasmënitë e vjetra që qitnin krye tani me këtë rast. Ajo arë e Vorfajve ishte marrë si molla e sherrit!

Pjetër Uka as merrte as jepte. Kishte qëndrue më një anë të tryezës së presidiumit e nuk çelte gojë. Ishte nxi në fytyrë e ishte hera e parë qysh se bante

pjesë në parti, që disiplina e partisë po i randonte keq. Ai që në sa grindje të katundeve të tjera kishte pasë fjalën e fundit e askush s'kishte guxue me ja prishë, tani duhej të rrinte pa fjalë, tue hangër vedin! Para mbledhjes, Zefi, si sekretar partie, e kishte porosinë të mos hapte gojë as për mirë as për keq, sepse nga shkaku i tij ndoshta gjithë ajo grindje kishte lindë e po zhvillohej e ashpër tue nda katundin në dy parti kundërshtare. Se, kur i pat mbledhë atë ditë që toka e re e Vorfajve qe shkelë keqas, ai fjalën e fundit e kishte thanë të parën: «Mos të guxojë kush me shkelë ma nëpër arën e mbjellun të Vorfajve se ha eshtnat e tim eti, si çakalli i malit, po s'ja hangra kryet pa u mbushë njizet e katër orë!» E këtij kërcënimi i ishin përgjegjë dhetë shtëpiakë në mënyrën ma kuptimplote: tue ikë pa nxjerrë gjysmë fjale nga mbledhja.. që ishte shpërnda kështu pa nisë fare! Kishte arësye Zef Delia që e kishte dënue ashpër në mbledhjen e partisë. Ai e kishte sqarue se me forcë nuk duheshin edukue njerëzit, por me bindje. E i kishte thanë se atij, si shok lagjeje me Vorfajt, s'i ishte dashtë me dalë haptazi mbrojtës i tyne, por duhej ta gjykonin çeshtjen të tjerët!

E Pjetri kishte nisë ta humbë edhe fillin e bisedave, që po zhvilloheshin para tij, e vështronte ata që flisnin. Secili e merrte fjalën e secila palë mbronte mendimet e saj. Por vetëm shpiaku i Kecanajve nuk fliste. Ky vështronte me kujdes herë njanin e herë tjetrin që fliste, e fytyra e tij nuk tregonte asnji shenjë interesimi! Porse Pjetrit i kishte ardhë në vesh, se pikërisht ky njeri gjithë atë javë ishte ngjité çdo ditë në Porav. Atë e kishin pa pikërisht tek ato shtëpi që tani ngulnin kambë se Vorfajt e kishin prishë rrugën e dromit¹⁾ pa pëlqimin e katundit, e se s'ishte e drejtë që secili të punonte në kokë të tij, qoftë kush qoftë, pa pyetë katundin, kur ishte puna me shkelë çka katundi e kishte të përbashkët!

---

1) Rrugë kambësore kryesore.

Por njatje vonë u mërzit edhe, tue mendue se ku ishte qëllimi i Kecanajve që, siç e kishte diktue mirë, kishin qenë ata që e kishin thye gardhin e shkelë tokën e re të Vorfajve natën pa hanë! Tani, tue shikue fytyrën e Gjergj Kecanit, atë fytyrë të kuqe e të mbushun të njeriut që kurrë s'e kishte thye veten me punë, si për çudi i vajti mendja te Ramë Alia, përgjegjësi i dyqanit të Firëzes.

..Nga dita që pat shkue me nda grindjen midis Vukgjelajve me Dushkajt, me anën e një shoku besnik ja kishte vu rojen Ramë Alisë dhe Mirush Gjonit. Ai vetë tani shkonte në Firës sa ma rrallë, që të mos binte në sy, por pothuej çdo ditë njoftohej për çdo vepër e lëvizje të tyne. E, në këtë mënyrë, kishte marrë vesh se Mirush Gjonin Ramë Alia e kishte ba për vete, tue i lëshue kredi të blente ç'të donte e t'ja paguente kur të donte, dhe tue i dhanë bile herë një send e herë një tjetër pa pare. Kishte në dorë fakte që ai dyqanxhi e dy tri metra basme ose pëlhurë bezeje mashtronte disa nuse e gra të reja të katundit, që me të e kishin mjaltë. Kështu ai Ramë tregëtari kishte formue një rrjetë të vërtetë informacioni e dinte çka ndodhte në çdo familje. Në dhomën e tij, mbrapa dyqanit, sillej edhe një vajzë e rritun e Vukgjelajve, me të cilët ai ishte ba kumbari, e flitej se këtë vajzë Rama e kishte si dashnore. Kishte dërgue disa herë një rrez t'i blenin një gjë ose një tjetër e pothuej çdo herë gjanat i kishin ardhë metë. Pra ai e dinte tashma se Rama vidhte në peshë e krypa e sheqeri kurdoherë në atë dyqan ishin të lagështa.

Për të gjitha këto ai kishte sinjalizue Pukën, si në degën e brendshme ashtu edhe drejtorinë e konsumit, por për dyshimin kryesor, që ai ishte vegël e diversio-nit të jashtëm, për këtë s'kishte ba fjalë me njeri, sepse dronte se mos gabohej. I kishte vu njeri ta përgjojë e për çdo dukje të ndonji të hueji në katund lajmërohej e vihej në lëvizje menjisherë. Por dy tri herë që kishte kujtue se ishte në gjurmë të saktë, çdo gjë

i ishte ngatërrue lamsh e provat i kishin ikë si të mos qenkëshin. E tani kishte net që s'e zinte gjumi tue mendue se sa bukur mshifej ai dinak, që, për çdo rast, ujdiste punët në një mënyrë që të gjente mënyrën me dalë jo vetëm i pafajshëm, por krejt në rregull. Dy herë ishte kontrollue dyqani i tij e ai kishte dalë në rregull me konsumin e me revizorin, që kishte ardhun i paralajmëruem se aty bahej vjedhje e shpërdorim. E i vinte plasja Pjetrit, sepse askush nga Firëza nuk fliste keq për të, sikur ai faqe-bakër i kishte ba për vete të gjithë! Fytyra e tij e kuqe dhe e lëmuet, si fytyrë femne, ajo buzëqeshja e tij, i dilnin shpesh herë përpara syve të mendjes e nuk e lenin të qetë...

Gjergj Kecani ishte ngritë, kishte marrë fjalën. Pjetri, si tue u zgjue nga një kllapi, e vështronte. I dukej gjallë fytyra e Ramë Alisë, po ajo fytyrë, po ajo buzëqeshje hipokrite. Ai thoshte:

— Si apripas mue nuk më takon të marr fjalën me i dhanë të drejtë Vorfajve, se e keqja që ardhët me gjetë komshitë e mi, raftë mbi mue. Njeriu me komshinë ka të mirën e të ligën e unë jam ai që u kam ndihmue më atë tokë të re, që katundi s'po asht tue e pa me sy të mirë. Unë desha të them vetëm këtë: asht dam për ne si katund me u kapë me një familje që don me luftue me gurët e malit, veç për me sigurie kafshatën e gojës! A e dini qysh më duket kjo puna jonë? Bash si ajo puna e fëmijëve që zihen se njeni ja ka shkelë vizën tjetrit! Bash njekshtu! Asht tue u qeshë Puka e malësia me ne: në valigë të punës, bash në stinën ma të mirë, në vend me iu shpërvjelë bujqësisë, humbim kohë shkret në këto mbledhje, që kush thumbit e kush patkonit e s'po mbarojnë kurrë! Unë e fola temen! — e u ul e zu vend si një dorëjashtë.

«He mësalla me dy faqe!» mendonte me vete Pjetër Uka; shitej mbrojtës i Vorfajve ai, që kësaj grindje ja kishte fillue, e i kishte vu pishën. E tani po i frynte çdo ditë vrimash e skutash... Si nuk kish-

te mundësi të ngrihej tash fill e, faqe të gjithëve, t'i shprazte të gjitha ato që i vëlonin në zemër kundër këtij anmiku të msheftë, që shitej si njeri ma i lidhun me punën, me pushtetin e partinë, e nën rrogos mudohej me ç'i vinte përdoresh me shkaktue grindje e me mbjellë pakënaqësi! E Pjetri tha me vete: «Prit, kadalë ti, Gjergj Kecani, ti, xhandari i Zogut, se të vjen koha edhe ty...»

U ngrit atëherë Zef Delia e me pak fjalë të matuna, dha e mori derisa të gjithë vendosën që kësaj grindje t'i venin kapak deri në vjeshtë, e mos ta zenin ma në gojë punën e shtegut, derisa të shtinin të korrat mbrendë! Ai dha fjalën që do të kërkonte nga gjyqi që të shtyhej kjo çeshtje deri më vjeshtë.

Mbledhja u shpërnda, e Pjetri ishte tue bisedue me Zefin dhe po ja rikujtonte se sa me pafytyrësi kishte fólë Gjergj Kecani, si ai që hedh gurin e mshefë dorën, kur një djalë i vogël iu afrue e, tue e kapë prej xhaketës, e pyeti:

— A je ti, Pjetër Uka?

E Pjetri iu suell gjithë buzagaz atij fëmije, që diku e kishte pa e s'po i kujtohej:

— Po, more, bash Pjetër Uka jam!

E djali e tërhoqi mënjanë e, gjithë tue shikue rrotull, i tha në vesh:

— Baçi të falet me shëndet; dil sonte te stanet tona, në Pjavër!

— Mora vesh! — tha Pjetri e iu suell djalit: — Po ti, a po kthen ndopak e mandej nise kah shtëpia?

— Jo, — u përgjegj djali — unë jam tue dalë te stanet sonte e s'jam kah kthej te shtëpia! — e iku me vrap përpjetë malit e u zhduk si ketër midis pyllit të dushkut.

Ishte kjo parulla që priste tesh sa kohë. Shoku, të cilin ja kishte vu roje dyqanxhiut, kishte ra në erë të ndonji lëvizjeje në katund, sepse fjalët e atij fëmije ishin parulla që Pjetri duhej të ndodhej atë mesnatë në Firëz.

Pjetri vazhdoi bisedën me Zefin e, si e porositi që me anën e dy djemve të tij të shikonte atë natë çdo lëvizje nëpër Porav, zbriti teposhtë nga kulla e vet.

Ishte tue iu afrue shtëpisë, kur i duel përpara Frroku i Markolajve dhe i tregoi si Tuçi ja kishte shpëtue prej vdekjes vajzën, e cila tashti ishte kthjellue e po jepte shpresa shpëtimi. Kishte ardhë ta lajmëronte të mos e pritnin djalin se do të kalonte natën me të sëmurën. E përfundoi:

— Qe besa e burrave, mos të kënke Tuç. Pali juej, Gjela pat vajtë e shkue, e si do të ishe da me Berishë, as unë s'e di se ma kanë pague çikën deri më një lek e për vjeshtë presim që të vijnë e të na e marrin!

Pjetër Uka u vrejti e i tha:

— More, ishalla s'e gjen gja çikën, se i gjalli e ka dermanin, o Frrok! Sa për martesë të saj mos e vra mendjen aspak, se s'je tue e dhanë mirë, jo! Bile çoji fjalë qysh tash, se Gjelën e ke të sëmurdë, e se duhet ta shtyjme për vjetin tjetër martesën e saj! — e, tue e marrë për krahu, e porositi që, si pushkatar i katundit, gjithë natën duhej të ruente bregun e Drinit se mos kalonte kush e sidomos të hapte sytë cili hynte e dilte prej shtëpisë së Kecanajve. Po të dyshonte për gjanë ma të vogël, të ngjitej te pojata e vet e ta lajmëronte se, me t'u ba natë, Pjetri do të zbriste edhe me pa Gjelën edhe për një bisedë që kishte me të. E porositi të mos i thoshte askujt gja, por të dilte roje bregut, edhe tinëz njerëzve të shtëpisë, e mbasi Frroku u nis fill teposhtë, Pjetër Uka u ngjiti shkallëve të kullës tue fërshëlye një melodi fyelli. I ndriste fytyra si gjahtarit kur asht tue u ba gati për një gjah të frytshëm.

Nalt në kullë nuk gjeti veçse Lulashin e Cubën. Dy pleqtë po pinin duhan e po bisedonin me nge. Pjetri zu një skutë e u shtri të pushonte; s'vonoi shumë dhe e zu gjumi. Mbeteshin edhe dy sakat ditë e Pjetri e dinte se atë natë ndoshta do ta gëdhinte pa gjumë.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several paragraphs and is difficult to decipher due to its low contrast and blurriness.

V.

TOKA DALË VLAGE TË ÇON MUNDIN BOSH!

Ishte gusht. Nik-Buqajt, sa qenë, ishin ngjitë në bjeshkë, te stanet e katundit, sepse në vrri të nxehtit nuk durohej. Në shtëpi kishin mbetë vetëm plaku i votrës, Zogë Maxhunia, Losh Nika me Mëhill Buqën, dy bujqit e Nik-Buqajve dhe Çuni me Lekën, që u ndihmonin dy të parëve. Plaku kishte zanë prakun e votrës, Zoga merrej me amvisjen e shtëpisë e me magjen, e katër të tjerët e kalonin gjithë ditën jashtë, tue u përkujdesë për tokat e bujqësinë. Ishte edhe Pjetër Uka, por si të mos ishte: vinte e zhdukej menjihërë, si ajo era e malit. Lum ata që ishin në bjeshkë se atë vit bante një të nxehtë si askurrë! Dielli i gushtit ziente e përvëlonte, tue ra si saç mbi ato shpatina e rmore të bregut të Drinit. Gjinkallat nuk e pushonin gumëzhitjen e tyne shurdhuese mëngjes e perëndim: bile shpesh ato ndigjoheshin edhe natën, për çudi!

Megjithkëtë, gjithkah nëpër katund vlonte puna. Vaditja e misërishteve kishte çue në kambë të madh e të vogël, sepse po baheshin pesë javë që nuk binte asnji pikë shiu. Lum ai që kishte vaditje, sepse misri kur ka vapë përsipër e ujë te rranja, bahet si pyll. Por

arat e Nik-Buqajve ishin ma të këqiat e katundit, sepse nuk kishin pleh sa duhet. Bimët e misrit nuk po çonin krye! Katër bujqit e Nik-Buqajve ishin ba që, me i kapë për hunde, u dilte shpirti.

Loshi po kthente ujin e vadës nëpër brazdat e arës së sipërme dhe Mëhilli, me një shat druni, si një lopatë, shoqonte ujin gjatë hullive tue ngopë me të çdo bimë misri, njenën mbas tjetrës, sepse toka e thame shkumb e thithte si të qe sfungjer. Ndërkaq, në arën përposh kësaj që po vaditej, Çuni dhe Leka shikonin me kujdesin ma të madh bimët e fasuleve, sidomos ato që ishin rrëzue për tokë, e ua ngrinin lozet tue i lidhë nëpër bimët e misrave me fije lëkurash shelgu. Përpiqeshin kështu që, së paku, fasulet, që atë vit kishin ba që me u çuditë, të mos prisheshin nga ujët e vadës. Dy të rinjtë punonin të heshtun e me kujdes, ndërsa ndiqnin me vemendje fjalët që flisnin ata dy ma të mëdhenjtë, atje në arën sipër tyne.

Thoshte Loshi:

— Me çka shof unë, sivjet nuk do të marrim nga këto ara as aq tallë¹⁾ sa me ngi ato dy qyqe lopësh, që kemi te grazhdi!

Iu përgjegj nga mesi i arës Mëhilli, si jehonë:

— Lëshoje kadalë, o Losh, se po drue që ujët e tepërt po ja shpërlanë edhe këtë leskër vlage që u ka mbetë këtyne virane tokash! — e tue shikue kallinj të e vegjël e të pazhvilluem, me disa kokrra të rralla si dhamë plakash, vazhdoi si tue u ankuë me vete: — Hé, ju u coftë ora njëmend e njëherë, se ç'gja e keqe që po rrit'i! Mana, o Losh Nika, jam kah dru se në këtë korrje s'kena me e gjetë asnjë tramak²⁾ të shëndoshë, që me e da për farë! — i shikonte ata kallinj të përcëlluem e vazhdonte tue i namë, si të qenë qenje të gjalla: — Uh, daltë dreqi e ju shiloftë, si më jeni ba bash si me e pasë priftimin!³⁾

1) Kashta e misrit.

2) Kalli misri.

3) Thuhet edhe: *përftimin*; verdhëza.

Por Loshi, që s'kish ndie bujk tue namë më atë mënyrë tokën e bimën, frytin e djersës së vet, i thirri:

— O Mëhill Buqa, s'na e ka fajin as bima, as toka! Kjo tokë asht që na e ka ba gjithmonë moravqin¹⁾ dy bojë njeriu nalt, e besa edhe tramakët sa llana e krahit! S'jep toka jonë po s'e plehnove çdo vjet, e trashë bile!

E Mëhilli:

— Me ato tri mështjerra e dy pleja që kemi, e me ato dhi e dele që plehnojnë kullosat e malit, s'ka si plehnohet gjithë kjo tokë, bile as gjysa!

E Loshi:

— Hak ke! Me kenë s'i thonë: për tokën vlen ma shumë një kosh pleh se sa dhetë pleq! S'na ka, pra, faj, toka, jo!

E Mëhilli shfreu:

— E dij, burrë, po unë po flas veç prej zemrës së plasët! Unë ngushtohem, Losh-o, se jena tue tha krahet me këto virane arash e po na shkon mundi kot. Ma shumë se bimën, po nami veten e ty, e ata dy fatzeztë atje poshte, që me gjasë po mihim n'uj! Na ma të mençëm se Keç Uka e Pali me djalë të vetin, Marashin, nuk jemi cok! Pse ikën ata? Pse s'i mbajti toka... se mirë e thotë Lulash Preka ynë: po nuk i dhe tokës, as ajo s'të jep! Po na fatzez përpara e fatzez edhe sot! Me pasë kenë të zotët e punës ishim edhe ne kooperativë e, tue bashkue gjanë e gjallë, do të kishim pleh boll e boll për të gjitha arat e katundit e, besa, edhe për shumë të tjera, që do të mund t'i çelnim edhe ma të mira se Vorfajt. Kur s'jemi të zotët me u ba kooperativë, kot edhe që merremi me bujqësi. Ne kemi mbetë ndoshta i vetmi rreth privat, pa asnji kooperativë, si ma të mbramit e shokëve!

Loshi s'duroi ma e ja mbylli gojën:

— Le, Mëhill-o! Bash si plakë e keqe po më duke! Mos u ngushto, he burrë i malësisë, se s'jemi kah desim unit! Kot që mërzite e e mbush vedin me maraz! Unë

---

1) Misër i bardhë, kokërrmadh.

e ti s'kemi si largohemi nga toka, se kjo puna e bujqësisë asht bash si ai maraku që ze mashkulli për femnën, bile ma i randë. A e ke vu re ti se shi kur grueja i del e pabesë burrit, atëherë këtij ma keq i hyn krymbi e e kap sevdaja, saqë s'mund të jetojë asnji dikë pa te? Gjithë si i pat ndodhë atij Galan Lulashit tonë, që kur e pat ba copë-copë atë gruen e vet, qe e shjerzoi me komshitë, rrinte tue namë vedin e shkoi e hu-pi ndokahë sepse s'jetonte pa të! Ne s'largohemi prej tokave... E, sa për kooperativë, na nuk jemi ba për të edhe një herë! Ti boll me i vu mend sa njerëz u çuen kundër Vorfajve, jo pse i mërziti puna e shtegut, por pse ajo arë e re ua verbon sytë!...

Ndërsa kështu flisnin ata të dy lart, Çuni prifte veshët të mos i ikte asnji fjalë. Në atë arë e në mes të bimëve të parrituna si duhet, që s'i arrinin as deri në gjoks, i dukej vetja si në një vend të shkretë. Gjethet e mirrave ishin tha e po zverdhoreshin, toka përvëlonte si ai zalli i Drinit në zheg të ditës. Kanga e gjinkallave të shastiste në mes asaj drite të fortë dielli; të dukej se deri ajri lëshonte flakë... Fare i vogël Çuni pat shkue me grigjën e deleve, tok me Ibish Nikën, e bashkë me të Leka, që ishte versnik i tij. Kur, mbas çlirimit, u hap shkolla në Firëz e i zu detyrimi shkollor, ata ishin rritë e zhvillue së tepërmi. Prandej, mbasi kryen katër klasët e fillores, nuk ndigjuen kurrsesi të vazhdonin shkollën, megjithëse Pjetër Uka e të tjerët u vunë t'ua mbushnin mendjen të kryenin edhe uniken. Ata bile u thanë se do t'u nxirrnin bursë, por asnjëni nuk ndigjoi të vazhdonte mësimet, sepse ishin mërzitë tue e pa veten në një klasë me fëmijë të vegjël. I kishte zanë dëshira e bujqësisë, në ato toka që tani nuk po jepnin fryt. E Çuni rikujtonte vitet e para kur kishte nisë të punonte si bujk...

Në ato vitet e para, kur hynte ndër misërishte, i dukej vetja si në mes një ahishteje. Bimët e misrit e mbulonin ku e ku e kur hynte zbathun nëpër ara, nga toka ndjente afshin e një freskie, që sikur i përtërinte

jetën! I bahej se po shkelte mbi pambuk! Kurse tani gurët, e arave, që çdo vit shumëzoheshin, ja copëtonin tabanin e kambëve. Nuk kishin të sosun ata gurë, çdo vit e ma shumë dilnin nga arat e shtonin ledhet që i vallonin.

Ndoshta ai Keç Uka për këtë arësye nuk kthehej ma në shtëpi por qëndronte atje në minierën e Rubikut! Ai i shkruente shpesh Çunit dhe i tregonte se si çdo ditë e ma thellë futej në gjitë e malit, për të nxjerrë mineralin e bakrit. E i thoshte se si ajo punë që në fillim i qe dukë aq e randë, tashti nuk e lodhte aq, bile i jepte çdo ditë kënaqësi të reja! Ai mburrej me punën e skuadrës së tij dhe ja përshkruante në hollësi huqet e secilit, cilësitë e meritat e çdonjenit nga shokët e skuadrës. E sa mirë i kalonte jeta në kantjer, sa vëllazënisht ja çonin!

Këto letra entuziaste që i shkruente i vëllai, ai nuk i largonte dot nga mendja. I dukej sikur ai e thërriste atje... E tani mendonte me vete: E pse të mos shkonte edhe ai me Lekën, të baheshin minatorë të dy, kur toka s'po ua shpërblente mundin e djersën? Të dy ishin të rinj, të shëndetshëm, punës nuk i trembeshin!... Por jo! Si mund të braktisnin ata punën që kishin ba me aq dashuni për kaq vite? Lulash Preka, kur mbramjeve grumbulloheshin të gjithë rreth sofrës për darkë, ankohej me vete: «Mo Zo' ma keq për ne! Po mbet katundi ynë në gra e fëmijë, në plaka e pleq!» Lulash Preka e mendonte çdo gja lidhun me shtimin e votrës, me mëkambjen e konakut të vet, kurse Çuni e, si ai, të rinitë e katundit, e shikonin punën ndryshe: atyne u pëlciste zemra se katundi i tyne nuk po ndryshonte si kishin nisë me ndryshue katundet e përtejdrinës. Edhe ata malësi ishin, por ishin ba kooperativa e punonin të gjithë së bashku... kurse kjo anë e Drinit ishte me të vjetrën, secili veç për vete! Sa për ashtu, ma mirë të largoheshin... E bile këto mendime ja pat shkruie Keçit, kohët e fundit, por ato ditë kishte marrë një letër prej tij e ndër të tjera ai i përgjigjej: «Jo, Çun, e ke

gabim që mërzite se tokat kanë dalë vlage e që për këtë don me i braktisë! Ti e Leka, e kushdo qoftë, sot bukën e nxirrni kudo, por... puna ma e mirë asht ajo që na e duem ma shumë! Asht puna që na asht ba rrobe shtatit! E këtë punë duhet ta bajmë sidomos atëherë kur na randon ma shumë! Ky asht heroizmi që na kërkon sot koha, që na e mëson partia. Të bajmë punën që na kalit me anë të vështirësive! Mendo pra si t'i sjellësh për së mbari ato tokat e katundit, e si të mendosh mirë, më shkruiej se unë do të të ndihmoj me gjithë shpirt!»

Këto mendime i silleshin nëpër tru Çunit, ndërsa lidhte ato loze groshësh të mbushuna me bishtaja... Sidoqoftë ai me Lekën nuk do ta braktisnin atë punë; ata ishin ba bujq pa iu pjekë mirë ashti! Ata s'jetonin dot pa punë...

Tue mendue kështu, Çuni shikoi lart, andej nga kreshta e Kunorës së Bjeshkës, te ata thepat e bardhë që sikur preknin qiellin, dhe, tue ofsha, i thirri Lekës:

— Ku e ke filladin e bjeshkës tash! Tuçi e Preka do të kenë zanë ndonji hije breshte që m'u kënaqë!

Leka, megjithëse Çunin e donte ma shumë se vëllanë e nuk ja prishte për kurrqja, kësaj here i tha si me ironi:

— Po në të pastë kapë malli i staneve, po ngjitemi sonte e nesër nadje në sabah të dritës jemi këtu!

Por atë dobësi të një çasti, që i vinte nga zhegu i tepëruem, Çuni u mundue ta mbulonte me gaz:

— Jo, bre Lekë, s'më mori malli për kakërdhitë e staneve, por po flas veç kot, se më lodhi zhegu. Shpejto t'i lidhim këto bimë groshe, se më plasi dielli!

E të dy vazhduen punën tue mendue se sa të përfundonin atë punë, do të zbrisnin te kroi e do të freskoheshin me atë ujë burimi akull si bora.

Ishin tue përfundue, kur Mëhilli u thirri:

— Boll tash, more babë, e shkoni e na i mbushni bucelat!

E Loshi i tha:

— E tue shkue te kroni, i thoni Zogë Maxhunes të na e bajë gati bukën, se s'jam kah mundem ma!

Çuni dhe Leka mbaruen punën që kishin nisë, ranë përfundi arës dhe u ngjitën te kulla. Mbasi porositën Zogën t'ua përgatiste drekën, morën bucelat e shkuen te kroi. Atje, ndërsa po filladiteshin, Leka i tha Çunit:

— Qe besa, o Çun Uka, me sa ma pret mendja mue, gjithë fajin na e ka njaj Pjetër Uka yt! Të qenkesh shtëpiak i mirë, me paret që na çojnë kohë mbas kohe herë Keçi e herë Pal Delia, e besa edhe Ndue Sadria na kujton boll shpesh, me pasë kenë Pjetër Uka pak ma i kujdesun, na edhe lopët i kishim përtëri, dhe sot s'do të na shkonin tokat dam për koshat e plehut! — por mbasi Çuni vazhdoi të fërkohej me sapun në qafët, në shpinë, në gjoks e flladitej pa iu përgjegjë, Leka kujtoi se atij s'po i vinte mirë se po i kritikohesh vëllai ma i madh dhe nuk vazhdoi. Por s'u durue pa thanë, si tue folë me vete:

— Besa as partia s'thotë të mos ua vemë veshin tokave e t'i lamë me na shkue dam kështu veç prej pakujdesisë!

Qeshi Çuni e, tue u fshi mirë e mirë, iu drejtue Lekës:

— Jo, more Lekë, s'e thotë partia e as Pjetri ynë s'e thotë, as e mendon kështu! Po s'ka çka ban as Pjetri! Ti je tue folë me fjalët e Lulash Prekës, që nuk e din se sa parja na shkon për me mbajtë me bukë gjithë këta fëmijë që kemi në konakun tonë! Mos të ishish shtue sa jemi, na veç me mollët e mjaltët që marrim, së paku edhe pesë lopë i kishim shtue çprej çlirimit e sot!

Por Leka vazhdoi:

— Kot i del zot ti Pjetër Ukës, e plaku i votrës s'e ka keq që thotë se na e mbushi shtëpinë me dyshekë e jorgana e takëm sofre pa mendue ma gjatë!

Ja preu Çuni:

— Pusho more, se asht turp për ty me mendue si plaku i votrës që s'ka pa ma mirë se palën e firit e cumrën¹⁾ nën krye! Ne s'duhet të jetojmë si gjyshat tanë, sot, që na janë çelë sytë!

E Leka, që shikonte se kishte shkelë në dërrasë të kalbët, tha:

— Mirë de, po plehut si i bahet? E ndjeve çka ankohej Mëhilli me Loshin atje te ara e sipërme?

Çuni, tue ngarkue bucelën, iu përgjegj:

— E ndjeva e mirë bile, e atë hall kam nëpër tru natë e ditë, se sytë me pa i kam! Mendo edhe ti e disi do t'ja gjejmë fillin edhe kësaj pune! Duhet t'ja gjejmë...

Kur sosën te kulla, dy të rinjtë e gjetën sofrën shtruar, aty nën hijen e manit, si zakonisht. Kishin zënë vend të gjithë e ishte ulë edhe plaku. Kishte ardhë edhe Pjetri e, përbri plakut, ishte ulë edhe Zef Delia që, si duket, kishte ardhë me Pjetrin. Kur dy të rinjtë u afroan, Pjetri gjithë buzagaz i priti:

— A mujtët, rini? Mirë boll ja paskeni ba që qenkeni la e pastruar, se sa të pushoni pakëz, ju duhet të dilni deri në Firëz. Keni mbledhje me rininë e gjithë kësaj zone, prej këtu e më Kokdodë. Ka ardhë një shok nga Tirana e do t'ju flasë.

E Zef Delia, që po kuvendonte me plakun gjithë kënaqësi, u suell të dyve:

— Me sa mora vesh, asht puna që të organizoni aksione rinie nëpër katundet tona, që t'i japim shkas punës bujqësore!

E Pjetri shtoi:

— Se mos e kapshi në dorë ju punën e bujqësisë, e ka marrë e zeza këtë malësinë tonë! Mosha e thye me janë mësue me punue pak e keq, një hap përpara s'e kanë ba!

Leka e Çuni shikuen njani tjetrin me sy e u rrafi zemra nga gëzimi: edhe këtu biseda rreth tokës kish-te qenë, sepse plaku i ndenji gati Pjetrit e i tha:

---

1) Cung.

shumë e ndoshta kot kapej me të! Çka mund të din-te ai, një plak i mbetun, i ngujue ditë e natë aty te kulla e zezë e Nik-Buqajve!? E, tue shikue ato revis-ta gjithkah, shikonte fytyra të rinjsh e të rejash, rra-llë dyzetvjeçarët... Por plakut s'i vinte mirë ta pra-nonte se brezi i ri dinte ma shumë se i vjetri, se pleq si ai kishin mbetë me të harruemet... Prandaj, që të mos dilte si ai që s'merr vesh nga jeta, iu drejtue Çunit:

— Po mirë de! Po Pjetër Uka ynë, që e kemi kryetar këshille e i ecë fjala në parti për të gjithë këtë anën tonë, pse nuk shkon me lypë edhe për ne këso maqinash?

Bani buzën në gaz Çuni e tha:

— Sepse edhe veç me kalue nëpër arat tona kë-to maqina na i shembin me themele! Prandej ne na duhet të bajmë hall vetë e të përpiqemi të sigurojmë bukën. Se po t'i bahet barrë edhe malësia fushave për bukë të gojës, veç u hyjmë në hise të bukës punëto-rëve të fabrikave e të minierave, nëpunësave e kuj-do që s'ka tokë! Se asht edhe një punë tjetër: klasa jonë punëtore çdo ditë e ma shumë po vjen tue u shtue, e...

Por plaku e ndërpreu:

— Unë s'i kuptoj të gjitha këto që po thue, por e di se ke të drejtë! Unë e shof se Keç Uka ja hjek go-jës për me na dërgue ne, e kështu edhe Pal Delia ynë e Ndue Sadria, që edhe ai mendon po për ne! Po de-ri kur!? Keçi nesër martohet e çel familje, e duhet të mendojë për robt e vet; po kështu edhe Marash Pali nuk mund të rrijë gjatë pa gruen e fëmijët që ka kë-tu! Ai sa të zajë vend mirë, tash çon e i merr e jeton me ta atje ku e ka punën! E ju? Deri kur do të pritni prej të tjerëve? Ju duhet të hapni sytë, bab-o, se sa për mue s'prishet puna edhe njitash po të mbyll sytë e të vdes, se kam jetue boll e boll!

Lekë Pali, që deri tash s'kishte folë, tha:

— Ti mos u ngushtë, o Lulash Preka, se sa të

jemi gjallë na të dy e njata dy burra që janë tue pushue atje në kullë, o do t'i bajmë tokat tona me na dhanë bukën e vitit sa me teprue bile, ose pëlcasim të katër midis arave!

U gëzue plaku nga optimizmi i djaloshit dhe suell sytë të shikonte çfarë do të thoshte Çuni. Por djali ishte ngritë, e në kambë, aty në skaj të oborrit të kullës, kishte mbetë me shpinë kah kulla. Tue pëcërrue sytë, ai tashti po shikonte me vemendje të madhe andej nga dushkaja, që rrethonte rreth e qark bashthinën e Nik-Buqajve, e ulej me shpatina të buta deri poshtë, te bregu shkambor i Drinit. E iu duk plakut se veç tashti po e shikonte për herë të parë Çun Ukën, veç tashti po e njipte mirë se çfarë djali ishte...

Veshun nga drita e fortë e diellit që i binte pingulthi, fytyra e djalit shkëlqente bardh e kuq, pasqyrë e shëndetit. Buzët e tij të mufatuna dridheshin gjysmë të çeluna, si i dridhen bishës së malit kur ka zbulue gjahun, të cilit do t'i sulet! E sytë e tij, si ata të lulqerbullit¹⁾ të pyllit, gacullonin ndërsa shikonin me vërejtje rreth e rrotull prozhetet e dushkajën, që shtriheshin tue marrë ngjyrën e bakrit sa ma shumë që uleshin kah Drini. Me njenën dorë mbi vetullat e trasha, baloshe, ai po e drejtonte shikimin tue u rrejte nga dielli; dukej sikur vështronte lëvizjet e ndokujt nëpër mal, sikur përpiquej të dallonte cili kalonte andej. Trupi i tij ishte aq i zhvilluem sa që dukej, së paku, njizetepesë vjeç, kurse nuk i kishte mbushë të gjashtëmbëdhetat. Ishte aq i pastër në rrobat e trupit, sa që edhe tani sapo ishte kthyer nga arat, dukej si rreze drite.

Lekë Pali, tue e vërejtë Çunin ashtu të ngrimë në kambë, iu afrue dhe u përpoq të dallonte ç'po shikonte. Përkrah Çunit dhe ai ishte si i premë njilloj: si ata ahah e pyllit që ngjiten përpjetë binjakë, si tue nxitë njeni-tjetrin, deri te kreshta e ahishtes. Ashtu i dukeshin plakut, që kënaqej tue i shikue. E plaku men-

1) Lloj mace e egër që gjendet në pyjet tona.

doi: «Si m'ua kanë këputë kryet babave të tyne! Këta të dy ja vlejné një dynja njerëz! Sidomos Çuni: gjallë Ukshin Lulashi ka dalë! I urtë, punëtuer i pafjalë, i dashtun me të gjithë! E të gjithë e duen dhe e ndigjojnë, fjalën s'ja kthejnë, as ma të rritunit! «E nuk kishte faj plaku që mendonte ashtu për nipin: Çuni qysh fëmijë ishte si kapedani i moshatarëve të katundit, e sot rinia baheshin copë për të! E donin shumë se ishte i gatshëm t'u vinte në ndihmë shokëve, për çdo punë! Ai ishte aktivisti më i zellshëm për punët e rinisë në katund e të gjithë e ndiqnin si shebull. Nëpër katund flitej për te: «Lum Nik-Buqajt për rininë që po u rritej!»

Por plaku u mërziu tue pritë dhe iu drejtue Çunit:

— A kaq fort po priton me ra në vë a? Po çka po këqyr ashtu, bab-o, a mos asht tue u djegë mali, a?

Por as tash Çuni nuk u përgjegj. Kishte vokë sytë, e, ashtu ndërmyjet qepallave të gjata e të denduana, shikonte ato brinja mali që, si për magji, po i ktheheshin në ara gjelbëroshe, tokë e pemishte të çeluna sërishiti... E pastaj me vrull, pa pritë iu drejtue plakut:

— Babagjysh, për tokat e reja a duhet pleh?

Plaku menjihërë e kuptoi se ku e kishte hallin djali, tue shikue ashtu kah dushkajat, e iu përgjegj:

— Duhet, more Çun Uka, duhet! Por sa për të tretë të tokave të tjera. Vitin e parë japin me pak pleh e të dytin, po i plehnove mirë, e bajnë bereqetin që me u habitë! Po ti, a gjithnji mendjen te tokat e reja e paske a?

Por Çuni nuk ja vente veshin ma... Me atë lehtësinë e vrulleve të rinisë, ai qysh tani kishte vendosë që po atë mbasditje, në mbledhjen e rinisë, t'i propozonte organizatës ta shpallnin dushkajën e vet si zonë tokash të reja, sepse aty do ta niste qilizmën ai me të rinjtë e familjes e të katundit të vet. Nji provë të vogël rinia e Poravit dhe e Apripës e kishin dhanë me hapjen e tokës së Vor-

fajve, por tani do të nisin dishka të madhe, jo një arë të vogël që as dy dynym tokë s'kishte! Ato zabele, prozhme e dushkaja do t'i kthenin në një bashtinë të re, me lloj-lloj kulturash bujqësore, me pemishte, kopshtije e vneshta! Ai e ndjente se në te po rilindte ajo dëshira e vjetër e punës së Nik-Buqajve të lashtë, që ende sot kujtoheshin si krijues tokash të reja. Ata ua kishin heqë pyjeve e dushkajave ato ara e livadhe që tash sa kohë ishin braktisë e, ose ishin livadhe të egra, ose rrahe të shkreta në të cilat kishte dalë së-rishmi dushku i ri! Megjithatë deri më sot këtyne vendeve u kishin mbetë emnat e atyne të parëve që dikur i patën çelë e punue: «...te ara e Lulash Nikës... te livadhi i Cubel Dashit,... te vneshti i Dash Pretashit... te grunajet e Nik Vatës...» megjithëse këto ara, vneshta o grunaje nuk ishin sot veçse gjurma shpyllëzimi të dikurshëm; por emnat e atyne bujqve të moçëm kishin mbetë lidhun me to. Kishin mbetë e nuk do të harroheshin kurrë, derisa të rronte njeriu në ato vise. Do të jetonin edhe ma gjatë në kujtesën e malësorëve, se sa emnat e atyne trimave ma të fortë, që u kishin qitë kangë për vrasje, gjaqe e hakmarrje, por që tashti u ishte harrue edhe emni edhe «trimnia», që kishin ba dikur... Por ndërsa ai Buqë Dushmani i parë kishte pasë veç krahët e vet për ta përballue një punë aq të vështirë, tash Çuni e Leka do të kishin me vete gjithë rininë e katundit, katundin mbarë... Por pa marrë pëlqimin e rinisë, ai s'duhej as të mendonte për një andërr aq të bukur... Veç s'iu durue pa ba shestime me Lekën: «këtu do të qe vend i bukur për ara misri, atje për pemishte, ajo brinja për vneshtë» e... fytyra u qeshte të dyve dhe gëzoheshin si fëmija, që andrrat i merr për të vërteta!

E plaku s'i la rahat:

— Çka jeni tue pleqnue ashtu ju të dy? A s'ban me dijtë unë, a?

Tha Çuni, tue iu afrue gjithë gaz në fytyrë e në zemër:

— Nji herë asht herët me folë, babagjysh. Unë me Lekën e kemi një mendim, por kush e di a na del! — e shikoi Lekën si tue pritë edhe pëlqimin e tij. E Leka tha:

— Ashtu tham edhe unë, Çun-o! Sa mendime ka njeriu!

E të dy, kapë për dore, u ngjitën në kullë të visheshin e të mbatheshin, sepse u vlonte trupi derisa të shkonin në atë mbledhje, ku do të shtronin andrrën e tyne para gjykimit të shokëve. E plaku i shoqnoi me sy, ndërsa murmuronte me vete:

— He, ju u laça si malin me borë, se bash po ma kënaqni zemrën ju të dy, gurët e caranit të votrës sonë! — e mendonte: «Jeta po përtërihej edhe në atë skaj malësie, mbi ato dushkaje e prozhme, mbi ato rrmore të zhveshuna, ku, megjithëse në një tokë të vorfën e të pakët, qysh se mbahej mend kishte jetue gjithmonë fara e njeriut!»...

* * *

Te zyra e këshillit në Porav, Zefi me Pjetrin po bisedonin kokë më kokë. Ata po komentonin ngjarjen e ditës, që i kishte qitë ata deri në Firëz. I ishte ba gjyqi Ramë Alisë, faqe të gjithë katundit dhe ish-te zbulue fytyra e vërtetë e tij: hajdut, fajdexhi, kurvar. S'kishin lanë gja pa thanë për të, pikërisht ata që deri dje tregoheshin miqtë e tij ma të flaktë. Mbledhja kishte vleftë me zbulue faqe katundit ata që ishin pesha e vdekun e katundit, ata që për asgjase-ndi deri dje i mbanin krahun këtij njeriu të ulët dhe anmik; ai kishte ba për vete deri kryetarin e këshillit, Mirush Gjonin, që tani ishte ba si unë e zezë. Prapë mirë, që së paku u tregue burrë: Mirushi ishte ngritë e para katundit kishte rrëfye fajin e tij, tue tregue me hollësi se si i kishte mbulue, pa e kuptue, lëvizjet anmiqësore të atij përgjegjësi dyqani të pandershëm.

Por Pjetri me Zefin nuk bisedonin vetëm për këto, por sidomos për ato që s'ishin shtrua në mbledhje: Që Ramë Alia ishte dënua me dhetë vjet burgim e punë korrektuese, këtë e kishin marrë vesh edhe katundi e malësia mbarë, por se ç' meritonte ma zi, ai anmik i pushtetit popullor, i lidhur me diversionin e reaksionin e jashtëm, këto i bisedonin ata dy burra që para organeve të sigurimit kishin marrë përsipër të diktonin bashkëpunëtorët e këtij agjenti të regjun të spiunazhit të huej e të mos i lenin ma të vepronin në dam të popullit e të shtetit.

Atë atë, që me Frrok Markolën kishte rrujtë bregun e Drinit derisa të afrohej koha e pikëpjekjes me rojën e vet në Firëz, Pjetri kishte kuptue shumë gjana. Në Apripë, pak minuta larg kullës së tij, te Kecanajt, dikush kishte shkue atë natë. Pastaj Gjergj Kecani ishte nisë për në Firëz, pak para mesit të natës. Ai kishte mbërri te dyqani i Firëzës e ishte largue andej në një mënyrë që as tashti Pjetri nuk po e kuptonte se si! Kur me atë mikun e vet, që ja kishte vu roje, nga i cili edhe qe lajmëruë, kishin shkue me njëmijë përpjekje ta zinin në befasi Ramën, ky i kishte pritë në banesën e vet, që kishte deri portën e hapun, tamam, sikurse ishte i përgatitun t'i priste. Ai u kishte shtrua darkë, me të gjitha të mirat e bile kishte këndue kangë çiftelie me ta. Ma vonë kishte ba çmos t'i ndalte me bujtë, por Pjetri kishte nxitue të kthehej kah Apripa që të shikonte pak nga Kecanajt se ç'po ndodhte. Frroku i Markolajve shkoi te Kecanajt gjoja t'u lypte bash rakie për Gjelën, si mund ta trazojë komshia komshinë në raste sëmundjeje e fatkeqësie edhe pas mesit të natës. E u kthye e i tha Pjetrit se vetë Gjergj Kecanaj i kishte dhanë shishen e bashit dhe ishte interesue për Gjelën si për vajzën e vet. Si bile i kishte lypë ndjesë që s'kishte ardhë me e pa, se prej mbledhjes së katundit kishte shkue te Vorfajt t'u ndihmonte pak në vaditje e aty kishte qëndruë deri vonë...

Por të nesërmen në mëngjes Pjetrit i kishte ardhë lajmi se Ramë Alinë e kishin arrestue «te thyen Drini qafën», tue dalë më atë anë të lumit në rrugë të Rajës, drejtue kah kufini. I kishin gjetë një palë rroba të reja në një strajcë që kishte me vete dhe në to pesëdhjetë napolona flori dhe armë automatike të markës amerikane... Kishte ba çmos t'u shkiste duersh, por ma në fund e kishin zanë... Pjetri nga ajo natë s'e ndjente veten mirë! Ishte hera e parë që i ikte gjahu nga prita. Ndjekës i regjun i diversantëve, si komunist e ish-partizan, i dukej vdekje që ai iballas ja kishte punue, e s'kishte as çka i tregonte as Zefit, që do ta kishte vu në lojë...

Ai i tërhoqi vemendjen Zefit:

— Ramë Alia s'ka çka na damton ma, por ai na ka lanë kopilin te dera! Kam dyshim se bile e kemi këtu në katundin tonë, e as unë as ti e asnji nga komunistët e katundit tonë nuk duhet të flemë rahat! Duhet të hapim sytë mirë se mund të na hajë kokën ne të dyve së parit!

Pastaj nisën të merrnin në analizë të hollësishme çdo familje e çdo njeri të fshatit, kush kishte hy e dalë ato ditë në katund e me kë kishte takue e ç'flitej. E mbasi vendosën se si duhej të organizonin të rinjtë e të rejat që të lajmëronin për çdo lëvizje që ndodhte nëpër katund, dy shokët e vjetër u ndanë me një shtrëngim dore me plot kuptim.

Pjetri ishte nisë të zbriste në Apripë, kur Zefi i thirri:

— Kthe, pak, se gati harrova! Në Firëz pashë në shkollë edhe fëmijët e konakut tuej! Gjynaf me u dhanë gjithë atë rrugë çdo ditë! Unë jam i mendimit që duhet të ndërtojmë një shkollë në katundin tonë, këtu në Porav, që të mbledhë fëmijët e Apripës e të Gropave, se jemi në gjynaf të tyne! Nesër do të dal e të gjej një truell të përshtatshëm në një vend ku të jetë barabar larg si për Gropat si për ju të Apripës.

Mandej, sa ma parë po e mbledhim katundin e nisim shkollën. Shokët e komitetit ekzekutiv të Pukës më thanë se na e siguronin mësuesin sa ta ndërtojmë shkollën, bile edhe se do të na ndihmojnë me çiment, hekur e landë të tjera, që nuk mund t'i sigurojmë na, si katund! Këtë desha të tham, e, mos e qit në haresë, të lutem!

— Mirë, mirë e paske mendue! — tha Pjetri tue u nda prej Zefit e, ndërsa zbriste te kulla, thoshte me vete: «Po me miell si do ta ketë hallin Zogë Maxhunia? Po si do ta vozitë motin e ardhshëm, me ato të korra aq të pakëta që do të kemi vjeshtën e ardhme, siç ankohen Loshi e Mëhilli! Po Çuni e Leka, a thue janë kthye?»

Ishte muzgu. Prej shpatit vinte kanga e ambël e Lekë Palit, ai zani i tij si fyell bariu që këndonte:

*O, mori e mir' e bardhë e e butë,
Ç'm'i ke shti mbramë njtqind tutë!*

«Qenka në qejf rinia!» tha me vete Pjetër Uka dhe shtoi: «Të lum këta, që nuk e dinë se sa mendime na e brejnë zemrën ne! Rinia jonë iku e shkoi me luftë! E sot gjithmonë sytë katër, si në pritat partizane dikur...»

* * *

Te stanet e bjeshkës së Poravit, në hijen e brejve, muzgu binte me një sinfoni kumbonësh e zilësh të bagëtive. Mbramja i jep gjallni staneve, që gjithë ditën ngelin si të shkreta, veç me magjetoret që amvisin bulmetin dhe me fëmijët e panumërt që ndahen grupe-grupe, simbas moshës, e kalojnë ditën tue lodrue nëpër atë rogë bieshke gjithë bar të njomë, hije e freski. Por kur afrohet mbramja, ajo lavër e gjanë mbushet me bagëti. Çobania kanë punë derisa gjithë këtyne kopeve t'u japin ujë në lugjet e kronit, derisa

t'i fusin ndër vathë e t'i mjelin dhe t'i rehatojnë për të kalue natën. Me të ramë të territ çdo stan fillon jetën e votrës, rreth zjarrit që flakëron, i ngjallun nga drutë e thata që gjatë ditës i mbledhin nëpër pyjet çobania. E aty, ndërsa përgatitet darka e vlohët që-mëshhti i sapomjelun, për ta shtri në koritat që gratë i kanë përgatitë ditën e pastrue me kujdes, ndizet biseda në mes burrave e të rinjve, e jehon kanga e çiftelia e fyelli e zamarja që me të thanë mendja se gjithandej asht një dasmë e madhe!

Vokërr Nika, stanari i Nik-Buqajve, atë natë sa kishte afrue grigjën e deleve afër lavrës, ja kishte lanë Razës t'i ndrynte në vathë e Tuçit, që kishte dalë me e pritë me gjithë Prekën, i kishte thanë:

—Rahatonju, bab-o, e mos më pritni sonte se do të vij vonë. U ka ra bisha dhive të Markolajve e duhet të shkoj pak, në mujsha me ua shpëtue ndonjenën!

Tuçin diçka e mbrendshme e shtyni dhe tha:

— Po vij edhe unë, mixha Vokërr, se due me pa si i mjekon!

— Mirë, more, eja, po ti mjek bagëtish s'do të bahesh! dhe iu drejtue të birit: — Ti, Prekë, ndihmoji Razës, bab-o, se çika s'i mbledh vetëm gjithë bagëtinë!

Në ato pak hapa që ndanin stanin e tyne prej atij të Markolajve, Vokërr i tha Tuçit:

— Shkon rreziku te i ligu! Markolajt kanë tufën ma të pakët e bash atyne iu bie bisha... se peni ku asht ma i hollë këputet!

Por Tuçi nuk foli. Ai po shkonte me u pa me Gjelën, që atë ditë kishte dalë në bjeshkë mbas kaq ditësh lëngimi. E kishte pa me Dilen që, rrugës e ruente të mos binte nga mushku. Smajl Sadria, që ngjitej me u sjellë bukë stanarëve të Nik-Buqajve, e kishte hypë në mushk, kaq e dobët i ishte dukë vajza, që mezi ecte. Tuçi kishte tri javë pa e pa Gjelën, shoqen e fëminisë që kishte shpëtue prej vdekjes. Atij kjo i dukej e para fitore në luftën e gjatë që do të bante gjithë jetën kundër vdekjes!

Por kur hynë në stan të Markolajve, Tuçi u pendue shumë që kishte shoqnue Vokërr Nikën. Aty mbretënonte një atmosferë vdekjeje. Një çoban po rrip-te tri dhi të mbytuna nga ujku e një tjetër, që ndihmohej prej nanë Marës, përpiquej të mjekonte dy të tjera që gjëmonin të plagosuna aty pranë hymjes së stanit. Të gjithë ishin pa za e të prishun në fytyrë, si me pasë pi mizën! 1) Frrroku, shtëpiaku, kur e pa Vokërrin, u ngrit e gjithë gëzim e pritë:

— Hajde, bujrum, Vokërr Nika, se bash më pas-ka marrë malli me të pa! Ti si je ba kështu, burrë, veç me grigjën tande?

Vokërrin u fal me të e i tha:

— Bisha të pastë lanë baftin, more, se sonte s'kam ardhë me ba qejf me ty! Po folë, ku i ke ato dhi?

— Aty mbas dere tek janë, po ulu njëherë se, pasha vëllazëninë që kena bashkë, s'po më dhimben aspak. Tri dhi i kam pasë ndër mend me i pre pastërma, e zene se preva pesë! Mue shyqyr që më shpëtoi çika!

E u suell kah Tuçi e u fal me të bash si me një djalë të vetin, e mandej iu drejtue Gjëlës:

— Falu me këtë vëlla tandin, moj bijë, se mos të kenke, qe, ky Tuç Pali, ti pate vojte e shkue!

Por Gjela, që kishte sytë të mbushun me lot, uli shaminë e, ndërsa mbante pishën te ato dhi të plagosuna, u përgjegj me dënësë:

— Unë mos kjosha, babo, e ma mirë me pasë shkue unë se këto tri që i paska damtue bisha edhe këto dy këtu që zor se i ze drita gjallë, ma të mirat e tufës sime! — e nuk u përmbajt dot çika, e shpina e saj dridhej nga dënësia.

Vokërrin zgjidhi strajcën me mjekime, që e mbante kurdoherë me vete, iu afrue dhive të plagosuna e, si i shikoi pakëz, i tha Gjëlës:

— Jo, babo, këto dy s'po t'i la me shkue dam, e

---

1) Si me pasë pi helmin.

të tjerat të paçin marrë të ligat e trupit ty e gjithë këtij konaku, se nuk vihet njeriu me tre plandsa dhie!

Vokrri u ul me pregatitë mjekimet e, kur po i mjekonte dhinë, Tuçi, që ishte afrue me i ndihmue, s'ja ndante sytë vajzës. Ashtu e përlotun Gjela i dukej shumë e bukur!

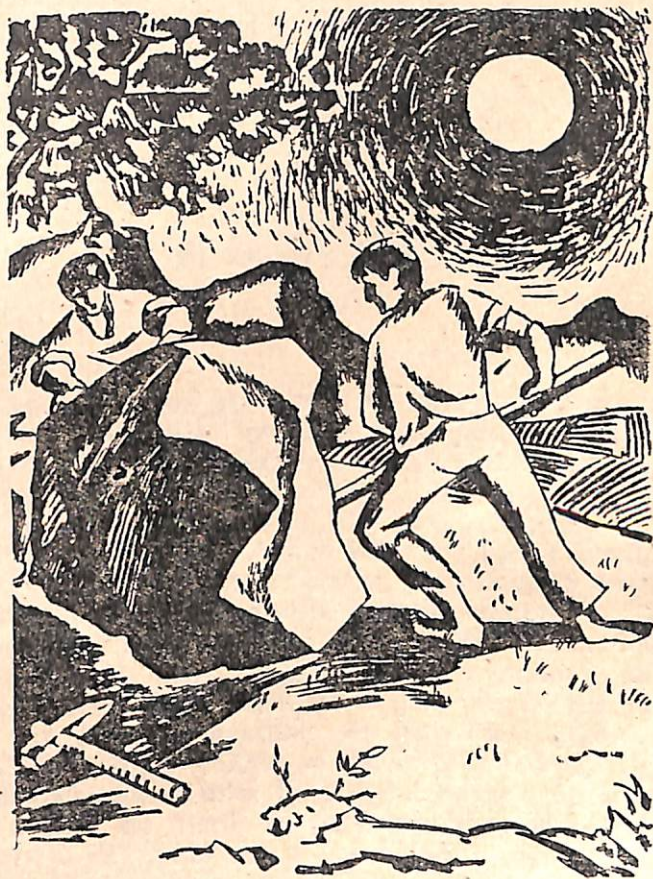
Kur Vokrri i tha Tuçit t'ja merrte pishën vajzës, ai pat rast ta shikonte mirë e t'i buzëqeshte. Edhe ajo bani buzën në gaz, por buzëqeshja e saj ishte aq e hidhun, aq e zyrtë sa që djali ndjeu si një të ftoftë në zemër. Gjela shkoi e zu vend më një qoshe të stanit e Tuçi edhe një herë e nami veten që kishte ardhë aty, në një çast kaq të papërshtatshëm.

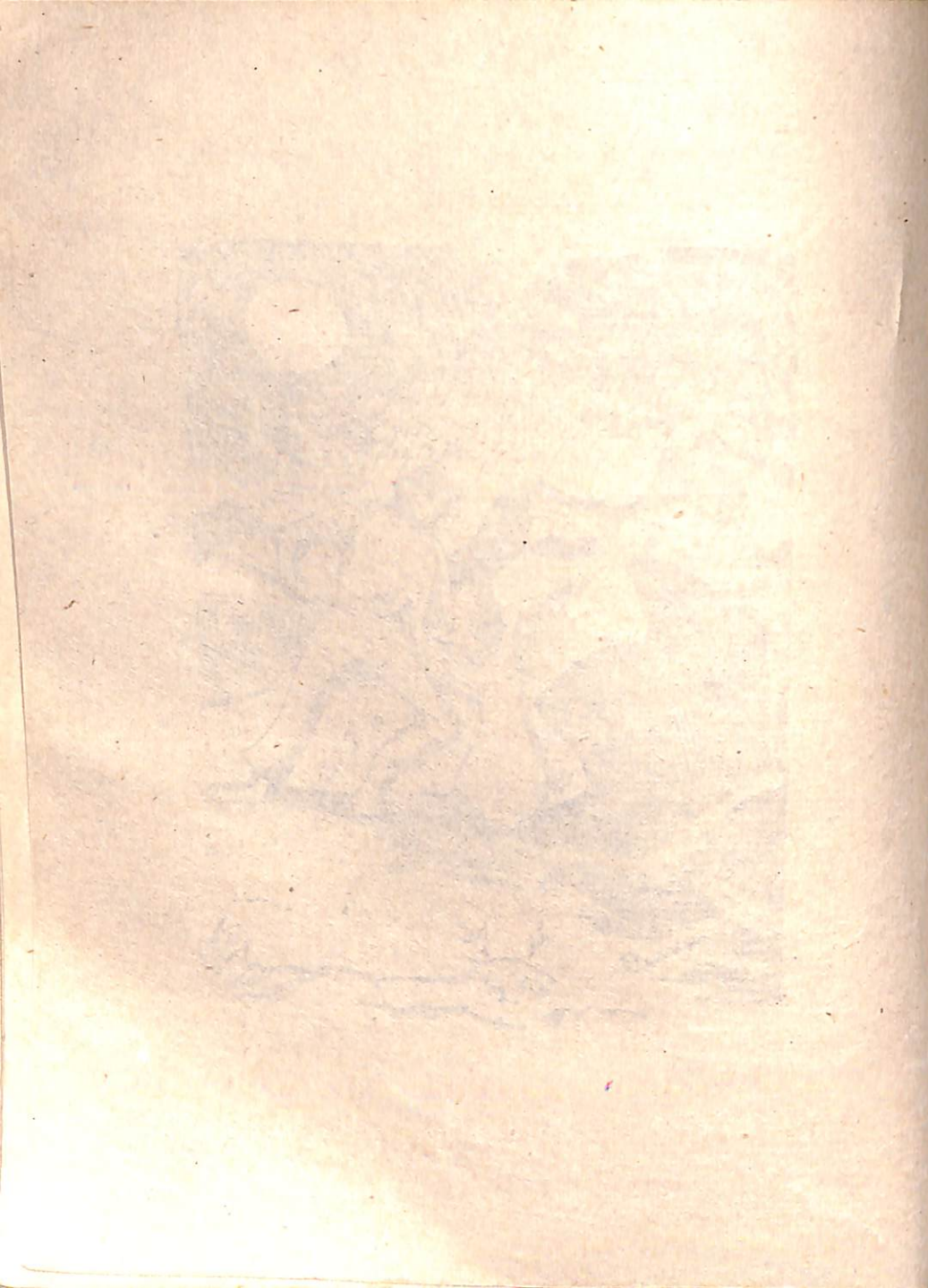
Vokërr Nika i mjekoi e i lidhi mirë e mirë plagët e dhive e i dha porositë si me i mbajtë ato ditë aty në stan e me çka me i ushqye, pastaj mori leje nga i zoti i shtëpisë e doli me Tuçin. Tuçi, para se të dilte, i tha nanë Marës se do të vinte të nesërmen të rrinte pak me Gjelën që ta pyeste si ishte me shëndet. Se vajzë, pak përpara se të largohej Tuçi me Vokrrin, kishte dalë prej stanit me i ba dritë Dilës, që do të milte gjanë.

Atë natë shumë vonë e mori gjumi Tuç Palin, tue mendue Gjelën e fatin e saj. Kur fjeti, andrra të trish-tueshme e trazuen gjithë natën. I dukej Gjela e zhytun në ujët e kulluem të Drinit, e trupi i saj ecte mbi ujë, si i hequn zvarrë teposhtë si një trung i lëmuet plepi, që e merr rrjedha. Ai notonte me furi që ta zinte, por, sa i afrohej, ai trup i dëshëruem i shkiste duersh, ndër-sa krahët e saj i lypnin ndihmë, ndihmë...

Tuçi, edhe kur u zgjue, nuk e kuptoi se në të kish-te lindë dashunia. Ai ndjente se diçka e vështirë dhe e pamundun i dilte përpara rrugës së jetës së tij, si një pusi e frikshme pa masë.

VI.

MBAS TRE VJETËSH

Tre vjet s'janë gja e madhe: kalojnë sa çel e mbyll sytë. Por për atë që punon tokën, qoftë në sipërfaqe qoftë në thellësitë e galerive të një miniere, besa-besë, tre vjet janë një jetë e tanë! Pra kaluen tre vjet, por nuk kaluen njilloj për të gjithë Nik-Buqajt...

Prekës së Vokërr Nikës këta tre vjet i kaluen si vetëtimë. Si mbaroi teknikumin, menjijherë u kthye në shtëpi e, mbas dhetë ditësh, i erdhi emnimi si llogaritar-furnizues i dyqanit të Vaut të Firëzës, dhe mbas një viti u ba përgjegjës dyqani. Zelltar e punëtor, ai tani kishte vu për fije një qendër tregëtie model për malësinë e nuk e lodhte mendjen për asgja tjetër veç se qysh e qysh ta pajiste dyqanin sa ma mirë e bukur. Atij nuk i soste koha as të dilte te shtëpia, sepse e dinte që dyqani do zot, do njerëz të papërtueshëm, që të ndodhen kurdoherë të gatshëm t'u shërbejnë blerësave, pa shikue dhe aq orarin e punës. Në malësi njerëzit dalin te dyqani ose herët në sabah, ose në muzg të mbramjes, sepse ditën merren me punë të ndryshme e s'u del koha...

Tuq Pali në këta tre vjet kishte përfundue poli-

teknikumin mjeksor. Ai ishte kthye në katund të veti, ku kishte punue si ndihmësmjek një vit, e tani ishte kthye rishtas në Tiranë, se do të kryente fakultetin e Mjekësisë në Universitet.

Vokërr Nikës dhe Ibish Nikës, si dhe të tjerëve që kujdeseshin për bagëtinë, këta tre vjet u kishin shkue pothuajse pa u kujtue fare. Gjithë ato ditë e net për ta ishin rrokullisë si bien ata gurët e rrmores së malit, pa i shtye kush, poshtë deri në fund të përronit. Krejt si ato ditët e grave e të nuseve të shtëpiave të malësisë që u kalojnë si njena tjetra, tue amvisë shtëpinë e tue rritë fëmijët, si ato ditët e plakut të votrës, gjithmonë ulun mbi atë postin e dashit, buzë votrës.

Porse Çun Ukës dhe Lekë Palit gjatë atyne tre vjetve u kishte ra me heqë e me u lodhë bashkë me sa të tjerë, që u kishin ndihmue në punët e bujqësisë. Tokat e reja u kishin qitë punë e punë, që u shtoheshin ndër duer, sa ma tepër shtyheshin në plotësimin e andrrës së tyne djaloshare. Tokat e reja çdo vit u kishin nxjerrë vështirësi të reja, pengesa të paparashikueme e lodhje e lodhje të vazhdueshme, trupkaptëse...

Për ato toka të reja tashti robtoheshin në punë të gjithë Nik-Buqajt, i madh e i vogël, e me ta e gjithë Apripa e Keqe, sepse rinia kishte çue në kambë katundin mbarë. Porse Çuni e Leka kishin punue për dhetë, pa shikue mot të mirë a të lig, pa ja vu veshin, as stinëve!

Kur Puka u kishte dërgue edhe agronomin, që t'u caktonte vendet e kulturave të ndryshme, e Çuni me Lekën sa s'fluturoen prej gëzimi, kishte dalë me ta edhe Lulash Preka. Plaku, tue pa se edhe Pjetri i ishte përveshë punës dhe s'i ndahej kazmës tue pastrue tokat, i kishte thanë gjithë kënaqësi:

— Mana, Pjetro-o, edhe ty po të ndodh me më-sue prej të rinjve, bash si mue, që Tuç Pali ma mbyllte gojën kur nisja fjalë me të për zakonet tona të pa-

ra! Puna e ban njerinë për vete, e ti, qyshse i je shtrinë punës në këtë tokë, ke fillue edhe me u endë ma pak e edhe mbledhjet me katund i ke rrallue bukur fort!

Por çudia ma e madhe e atyne vitëve qe, se puna iu lezetue edhe Smajl Sadrisë që kurrë s'kishte prekë shtat as kazmë me dorë, por veçse shkante andej e këndej për hallet e harxhet e shtëpisë e tepricën e kohës e kalonte me gjah! I kishte lanë edhe shakatë e i ishte shtrinë punës me zell. Ai, megjithëse ishte shumë ma i madh se Çuni e Leka, zbatonte çdo gja që i thonin ata të dy! Kur rinia e katundit e, sidomos vajzat, e tallnin tue i thanë: «Folna një fjalë, more Smajl Sadria, se ta harruem fjalën e kangën!» ai, pa heqë vemendjen nga puna që ishte tue ba, u përgjegjej: «O, kam folë boll e tepër deri tash, mori shoqe, sa ju pata mërzitë edhe vetëvetes! Mue s'më pat mbetë gja pa thanë, e tash e kam mbyllë njiherë e mirë!»

E puna sikur e kishte burrnue e shëndoshë Smajlin, që gjithmonë kishte qenë i hajthëm dhe kockë e lëkurë. Por dembelët e katundit, që patën qenë mësue me shkue kohën me kangët, talljet e shakatë e tija, vinin ta takonin në punë dhe, për ta ngacmue, i thonin: «More, qysh e ke lanë edhe gjahun mbas dore?!». Ai u përgjegjej, si tue qa hallin me ta: «E ku mbet ma gjah në këto ana, more shokë? Leka e Çuni, më shokët e tyne të rinisë, nuk duen të lanë në kambë asnjë pëllambë të dushkajave tona! Të gjitha shpatinat kanë vu mend t'i kthejnë në toka të mbjelluna e s'mbet ma as strofull lepurit, as çerdhe fëllanxash pa e qitë fare!»

Kështu fjala e partisë e vullneti i të rinjve çau malin, si i thonë, dhe e bani tokë prodhuese dushkajën, zabelet e djerrinat shterpe. Agronomi mbeti i habitun nga gjithë ajo qilizme që ishte ba në atë katund dhe punoi me entuziazëm gati një javë në Apripë të Keqe. Ai u tregoi se si mund të nxirrnin sipërfaqe për mjellje edhe në shpatet ma të rrëpinta, tue ndërtue terraca. Por puna e tij kryesore qe se i mësoi ku duhej të mbillnin drithë, ku do të vinin fidana me krijue

vneshtë, ku pemishte e ku do të vendosnin livadhet. Ai u dha edhe këshilla të vlefshme për kultura të tjera që mund të baheshin në ato zonë malore. Pastaj u dërgoi fidana pemësh dhe hardhish, të cilat zunë për bukuri dhe në të tretin vit dhanë një rrush, të cilit në malësinë e gurit nuk i ishte pa lloji kurrë.

Në pemishte, në disa brinja tepër të pjerrëta mali, agronomi u mësoi të mbillnin patate që, qysh nga viti i parë, treguen se tokat e malësisë ishin të preme për atë kulturë që kursen drithin.

Kështu, tue marrë shembull nga këto toka, gjithë ajo rrethinë nisi të mbillte edhe elb e tërshanë, që ma parë s'i kultivonte dhe shumoi lajthitë e buta tue shar-tue të egrat, e shtoi mollët e kumbullat e zeza e bajamat, që te tokat e reja të Apripës zunë e nisën të rri-ten për bukuri.

Lufta ma e madhe qe me gurët e pamasë që duhe-shin bajt nga vendi; mos të kishte qenë gjithë ajo ndihmë e fshatit, ata gurë nuk do të kishin luejtë vende re u vallue me një mur të gjanë e të naltë një brez burri, lidhë aq bukur gurë mbi gurë sa që, prej së largu dukej mur i lidhun me gëlqere. Tue çelë këto to-të bollshëm si për vaditje ashtu edhe për të pi, sepse doli i lehtë e akull i ftoftë! Ky ujë kur nuk përdorej për vadë, lagte një radhë livadhesh, që uleshin shkallë-shkallë deri te megjja ¹⁾ shkambore e shtratit të Drinit.

E, tani, ata që kur shikuen Çunin e Lekën tue ja nisë kësaj pune, u tallën me ta, tue u thanë: «Këtu, qyshse mbahet mend, s'asht ba tokë buke po ka qenë dushkaja e Nik-Buqajve!», tani po këta sillnin edhe të tjerë të shikonin se sa punë e madhe ishte ba në Apripë të Keqe, që s'ishte numërue kurrë për punë!

---

1) Skaj, kufi.

Tani edhe vetë Çuni habitej tue llogaritë vështirësitë e kalueme për të arritë deri aty: ditën e verës në pisk të vapës dhe në mes të cikmës së dimnit, ditë e natë kishte dalë me Lekën e me ata që i gjente të lirë nëpër katund. Kishin punue edhe netve të dimnit për të heqë trupa e rrajça¹⁾, edhe kur frynte veriu dhe mrazi²⁾ e akulli e bante natyrën xham! Luftë me dushkun, me rrajça e trupa, me gur e shkrepë e gjarpinj. Luftë me lodhjen, me atë lodhje që i dërmonte dhe i bante si të dehun, sa që shpesh harronin dhe vetëveten!

Çuni vetëm Keç Ukës i kishte shkruë kur nisi të hapte dushkajën e ta bante tokë buke, e ky vëlla i kishte ndihmë ma shumë se gjithë të tjerët. Ai që kishte vite pa ardhë në shtëpi, çdo verë, derisa u përfunduen qilizmat, kishte ardhë në katund e u kishte sjellë lloze e qysqi e, si minator i sprovuem i kishte mësue si të thërmonin shkambinjët, si të flakëronin minat; ai sollë në familjen e vet dy lopë pleja, tue heqë dorë nga kursimet e veta; ai edhe u kishte hapë sytë të mbanin sa ma shumë derra, që do t'u sillnin përfitime të mëdha, që të shtonin bagëtinë e trashë se do t'u jepnin pleh po t'i mbanin në shtalla të veçanta. Kështu Nik-Buqajt tani kishin një tufë derrash që i mbanin në shtallë të veçantë, te shtëpia. Për të mos ba dam në tokat, i ushqenin me lendë pylli, me gësh-tenja e copa patatesh e me kokola³⁾ misri e me çmos. E tani edhe tokët e vjetra të Nik-Buqajve ishin vu në fije, e Pjetri i kish dërgue fjalë si Keçit, si Pal Delisë e Ndue Sadrisë që të mos i dërgonin ma ndihmë, se s'kishin nevojë. Keçit sidomos i kishte shkruë edhe një letër, tue e këshillue të martohej e të çelte konak në

---

1) Rranja që mbetet nga trupi sharruem apo i rrëzuem i pemës.

2) Cikma.

3) Misra të vegjël.

Rrubik, mbasi s'e kishte mendjen me u kthye ma në Apripë, në votër të të parëve.

Por megjithëse Marashi kishte dërgue e marrë gruen e fëmijët e vet në Fushë të Arrësit, prapëseprapë Nik-Buqajt ishin ba që mos me i zanë ma kulla e vjetër. Hauri i lopëve, në katin përdhesë të kullës, nuk i zente lopët dhe dy katet e sipërme, ku flinin zakonisht — Nik Buqajt, nuk u mjaftonin gjithë atyne fëmijëve që ishin tue u rritë. Sidomos në vjesh-të e pranverë, kur të gjithë mblidheshin në katund, çobania e mjaft të tjerë detyroheshin të flinin në hauret ose në shtëpi të gjave, me dele ose me dhi. E Nik-Buqajt ja nisën me ndërtue një stallë lopësh e kjo u qiti telashe e shpenzime të pamasë, sepse Çuni ngulte kambë ta ndërtonin simbas një planit që kishte marrë në seksionin e bujqësisë në Komitetin Ekzekutiv të Pukës. E një natë mbas darket po qanin hallin e asaj shtalle, që s'po mbaronte; Lulash Preka, që qysh prej kohës kur kishin fillue të çelnin tokat e reja ndërhynte në çdo bisedë që bahej në familje, tha:

— Po ju e keni dallash, more! Sa me harxhue gjithë atë punë e material për shtallë, t'i shtonit edhe një krah kullës, do ta kishit krye punën ma shpejt e ma mirë!

Çuni atëherë, pa mendue ma gjatë, zbuloi për herë të parë para të gjithëve çka kishin caktue me ba ai me Lekën, qysh kur ja patën hy tokave të reja. Ai tha:

— Shtalla na duhet përpara, o babagjysh, jo pse nuk na dhimbet vetja, që po heqim keq, por sepse kështu do të grumbullojmë sa ma shumë pleh! Se mbas shtallës tash i vjen radha edhe shtëpisë sonë!

E plaku që s'po kuptonte, e pyeti prapë:

— Po për çfarë shtëpie tjetër po thue, more Çun?

Atëhere Çuni, që nuk kishte si mshifej ma, si shikoi Lekën e mori pëlqimin e tij, foli:

— Ka kohë që unë e Leka e kena pleqnue me ndërtue një shtëpi të re. Duem me e ba si ato të qyte-

tit; pa haur e me dy kate. Dhomat poshtë do t'i shtrojmë me rrasa guri e lart me dërrasa të zdrukueme, me dritare të mëdha e me oxhakë për çdo dhomë. Kush të dojë me ardhë me jetue me ne, të vijë, pra disa mund të rrinë këtu në kullë, ku jemi, po unë e Leka e Smajl Sadria s'jemi kah rrimë me u plakë këtu!...

Plakut kjo fjalë e Çunit i ra si rrufeja në mot të mirë! E ndërsa i dridhej buza prej kësaj të papritune, pyeti:

— Po pse, more? A mos e keni menden me u nda? Po pse s'pritët të vdes një herë unë e mandej ta banit këtë faqe të zezë?

Çuni atëhere e kuptoi se kishte folë pa mendue gjatë. Por mbasi herët a vonë plaku do ta merrte vesh, ma mirë kështu; e i tregoi atij çdo gja. Ai, me gjithë ata trupa e rrajça të tokave të reja, kishte djegë dy gropa gëlqere me gur të bardhë të zallit të Drinit. Këta gurë ja patën mbledhë skuadra e fëmijëve e kryesueme prej Lulash Mëhillit dhe që përbahej prej Vates së Vokërr Nikës, Cubit të Losh Nikës e Zefit të Marash Palit që ende s'qe largue prej katundit. E këtyne «bylbylave të babagjyshit», siç i thirrte ende plaku i votrës, u kishte ndihmue edhe Raza me Margjelën, grue e re e Marash Palit. Kjo punë ishte ba qysh vitin e parë të punës me tokat e reja, e tash ishin pesë vjet që ajo gëlqere e mbartun me mushk nga Smajl Sadria ndodhej e shueme te «podi i çardakut», dhe e mbulueme me ranë Drini që pothuej çdo ditë ngjitetë vazhdimisht tash katër vjet Smajli me mushk. E kur plaku e pyeti:

— Po ti, djal-o, a s'dashke me shkue në tokat e reja a?

Çuni iu përgjegj buzagaz:

— Jo, babagjysh, unë e kam menden mos me u largue shumë prej këndej. Ne rinia e Nik-Buqajve e kemi pleqnue me shtue konakun, bash te trolli ma i vjetër i yni: te «podi i çardakut»! Po ti si thue?

Plaku ndërron si fëmija. Ai harroi se konaku po

ndahej, harroi dhe se me të deri Nik-Buqajt e Apripës po veqoheshin njeri nga tjetri dhe gjithë kënaqësi i tha Çunit:

— Mbasi qenka kështu, u qoftë për hajr, more, e sa ma parë që ta ndërtoni shtëpinë e re, aq ma mirë për mue se boll qejfi ma ka me e pa atë log të vjetër kuvendi prapë ndeje të Nik-Buqajve!

E plaku qëndroi një copë herë mendueshëm dhe shtoi:

— Po atëherë e paskeni pleqnue me u nda a? Po pse? A kaq randë e paskeni njani-tjetrin a? Po ju s'jeni aq shumë që me u hy ndasia ndërmjet, sepse s'keni mbetë këtu as gjysa!

Atëherë ndërhyri Pjetri:

— Jo, babë, këta rinia e paskan mendue bash mirë! Njerëzit nuk i ndan gja sa të jenë gjallë veçse puna, e na e kena menden me ja mbërritë ditës kur i gjithë katundi ynë, të trija lagjet, të bashkohemi si një familje e madhe pune e çdo gja që ta fitojmë me djersën e ballit, ta ndajmë e ta hamë së bashku. Se edhe grania lodhet ma pak; edhe fëmija rriten ma mirë, edhe rahatit do të kemi ma shumë! e iu suell Çunit e Lekës: — Nisjani sa ma parë se, qe besa, do t'ju ndihmojmë edhe me katund, megjithëse unë s'do të luej prej kësaj kulle, që do mundohem ta forcoj e ta meremetoj se jam mësue me këtë strofullin tim!

E ma atë natë askush s'foli. Pleqtë ngelën si me u pasë ra ujët e vluem. Veç të rinjtë shikonin njëni-tjettrin e buzëqeshnin të kënaqun se e kishin kalue edhe atë va!

* * *

Shkuen kështu tri vera e kjo ishte e katërta. Çuni me Lekën e Mëhill Buqën, bashkë me një mjeshtër gurëskalitës, ishin tue luejtë vendit një gur të madh, sa një mullar sane; ai kishte mbetë aty, në mes të sheshit, që patën rrafshue për truallin e shtëpi-

së së re, atje te «podi i çardakut». Lulash Preka kishte dalë të rrinte me ta, atje nën hijen e rrapit. Ai kënaqej tue shikue se si po e thërmonin shkambin me lata e qysqi. Tue i pa se djersa po u shkonte çurg e megjithatë puna s'po u kishte grat, u tha:

— More, e pse s'po ja veni fitilin e dinamitit e ta hidhni në erë, si ju pat mësue ai Keç Uka, minatori ynë? Po a rrëzohet mullari fije mbas fijet?

Qeshi gurëskalitësi e, tue i ra me shuplakë të dorës atij guri të zi e të fortë si çeliku, tha:

— Dinamiti e thërmon e e ban spirrë-spirrë këtë lloj guri, se asht tepër i fortë, kurse ne, tue e latue me kujdes, do të nxjerrim prej këlij ballnat e qemerët e dyerve e të dritoreve të shtëpisë së re, që të shkojnë në ujdi me gurët e qosheve, që po nga ky lloj guri i kemi qitë. Se asht për t'u çuditë, o plaku i Nik-Buqajve: ky gur që mezi po ja nxjerrim themelet, skali-tet ambël, bash si druni i palnjës¹⁾

Ku me lloza e ku me të rame dalte, nga mbas dita arrijtën t'ja qesin në diell themelet atij shkambi, që e lëvizën nga vendi. E donin ta rrokullisnin deri te vendi ku gurëskalitësi mundi ta punonte ma mirë e ma, kur gjithë ai blok guri u mënjanue nga Çuni; llozi që ky mbante i shkau e ja zu kambën nën gjithë atë peshë. Me njimijë mundime e liruen Çunin e shkretë dhe e shtrinë pranë plakut ashtu të fikun, si qe. Kamba e djalit ishte ba llom! E plaku Lulash Preka, si ndonji fëmijë, ulërinte mbi kokë të Çunit, ndërsa thoshte:

— He, i mjeri u, i mjeri! Qysh m'u batallue ky farë azgani! He, mo' Zo' ma keq për mue të fiktin, që ja mbërrina kësaj dite kobzezë! — e namte e shuante Pjetër Ukën që, kur i patën vu themelet kësaj shtëpie që ishin tue ndërtue, nuk u kishte lejue që, sipas zakonit të vjetër, «të bahej gjak mbi to» që të zinin muret. Bile Pjetri ja kishte nisë të ulërinte se ata, si familje komunistësh, duhej të mos i lenin as të tjerët

---

1) Lloj druni i bardhë e i butë.

t'u besonin atyne zakoneve, që vetëm se damtonin bagëtinë. Ai kështu s'lejoi të therej asnji qengj, as keçi ma i keq i tufës, për këtë qëllim.

E, si pasojë, mendonte plaku... Orët e trollit ishin tue u hakmarrë që ma bukur s'ka: kishin sakatue atë sokol djalë, që Lulash Preka e donte mbi të gjithë të tjerët. Apo ndoshta ai vetë, mendonte prapë plaku, e kishte hangër me sy sepse së tepërmi e kishte lavdëruë. E namte veten që kishte arritë me pa çka po shifte.

Kur u përmend, Çunin e mbuluen djersë të ftofta, kërcëllinte dhambët dhe kafshonte buzët nga dhimbja. Leka që ja mbante kokën, ba nga halli i Çunit ma i vdekun se i gjallë, i foli:

— Ban gajret, vëlla! mbaju pak, derisa të të qes deri te kulla e të të rahatoj në të shtrueme! — ...dhe e mori para duersh si të ishte pendël zogu, gjithë atë trup mashkulli e me të u nis nga kulla. E kamba e Çunit varej cangël, si e vdekun.

Te kulla, ai mjeshtri gurëskalitës, që ishte regjë me këso fatkeqësishë, mori bash rakie dhe ja lau me shtypuna e kripë e uthull bani nji si brumë me të cilin ja fërkoj kambën me qëllim që t'ja ngjallte dejtë e ndrydhun dhe t'ja çonte në vend kockat e thërmueme. Por sapo ja lidhi, kamba e Çunit nisi të nxihej e të ajej për hata të zezë! Në këtë çast erdhi Pjetër Uka që e kishin lajmërue për këtë fatkeqësi, e, tue pa vëllanë e vogël në atë gjendje, s'u durue pa thanë:

— Hé, fatziu i vëllaut! — dhe ofshani thellë: — Po tash?! Pse gjithë këtë ngut, a thue se ishe jashtë, bac-o!?

Por plaku ja priti me ulërimë, sa gati iu zu fryma:

— Shuej, more! Faji asht krejt i yti që t'u dhimb berri i themeleve me e therë, e për nji dash po na shkon djali ma i miri! Shko shpejt e thirr atë Gjekë Balën e Pirraçit të Dardhës, që e ka dorën të lehtë e s'ka ma heqim se ai me ngjitë kockat e thyeme!

Por Pjetër Uka s'i vu vesh: ai doli e, sa çil e mbyll sytë, u kthye me një vig ose barrelë të sajue me dy shulica parmende dhe dy plafa të mëdhenj kapë njani për tjetrin.

Plaku, i tmerruem, e pyeti:

— Po ku don me e çue, more fatzi!? A nuk e shef se s'ka edhe shumë ditë e i shituemi ¹⁾ s'duhet të endet natën e bile nuk ban me e qitë jashtë shtëpie, he ty bash shita të shitoftë?!

Por Pjetër Uka prapë s'i vu vesh:

— Nata ka punën e vet e na tonën, bab-o! Po e qes deri te sharra e Lum-Truenit e aty gjejmë një maqinë deri në Pukë o edhe në Shkodër, ose në mujsha, drejt e në spital të Tiranës. Sa ma vonë që Çuni të hyjë në duert e mjekut, aq ma rrezik ka me e hupë kambën!

Plaku tani e vërente si shikojmë të çmendunin:

— Po ty a kaq budallë të paska falë zoti, sa mos me e dijtë që të Lumet e natës të shituemin prej Orëve e ngrijnë e e lëshojnë të vdekun më çast? Prit, nëmose sa të zbardhë drita, he ty mue, bab-o, ma mirë na gjettë drita plasë të dyve!

Por atë natë Pjetër Uka tregoi se kryefamiljari i Nik-Buqajve ishte ai, e se dinte të urdhnonte e të ndigjohej prej të gjithëve. Iu suell Zogë Maxhunes, që po e shikonte djalin e vet si me ja pasë pru të vdekun, e i tha:

— Shpejt ndërresat e Çunit e ndonji ushqim se, sa ma parë që të nisemi, aq ma shpejt do të kthejë i shëndoshun Çuni!

Kjo thirrje tingëlloi aq e preme dhe e sigurtë, sa që të gjithë sa ishin u vunë në lëvizje e u përgatitën për udhëtim. Çunin e vendosën në vig, e lidhën mirë e mirë me breza shoke, i vunë një jastëk nën kokë dhe, tue ra mbramja, u vunë për udhë. Leka kishte fleg-rue ²⁾ një vandak pishash. Ai e ndezi një tubë flegrash

1) I plagosuni.

2) Kishte pre hollë.

të holla e të gjata, si ndonji pishtar dhe u prini bartësve të vigut për gjatë rrugëve të katundit. Përpara çdo pengese, ndalej dhe u bante dritë dy bartësve që vinin përmbas tij me të plagosunin në vig. Mbas tyne vinte Pjetri me mushkën që e hiqte për kapistalli; ai ecte më kambë, megjithëse gjithë ngarkesa e kafshës ishte një palë hejbe me ushqime e ndërresa të Çunit.

Për fat të mirë të Çunit, sapo sosën në Lum-Truen, gjetën aty mjekun e Pukës. Ky e vizitoi, i dha një fletë shoqërimi për në spitalin e Tiranës dhe e porositi shoferin e autoambulancës të shpejtonte, se puna s'priste; shoferi i shkeli gazin maqinës e Pjetri me Tuçin nga mesi i natës sosën në Tiranë e drejt e në sallë të operacionit. E kjo ndërhyrje kaq e shpejtë ja shpëtoi kambën!

Kur u kthye Pjetër Uka në shtëpi, me lajmin që operacioni kishte shkue ma së miri dhe se kamba e Çunit do të shërohej sa që mos me u diktue fare që ishte shtypë ndonjiherë... asnjë në Apripë të Keqe s'besoi. Të mësuem të mos shqetësoheshin për sëmundje, ata shkonin te mjeku ose' shtroheshin në spital veçse kur u kishte ardhë koha me ulë kryet e me vdekë!

Nuk besonte sidomos Lulash Preka... Por mbasi kaloi një javë, e kaluen dy, e lajm i keq nuk po vinte nga spitali i Tiranës, të gjithë shikuen punët dhe e harruen fatkeqësinë e Çunit. Mbas disa javësh erdhi letër nga Keç Uka, që kishte shkue me e pa të vëllanë atje në spitalin e Tiranës. E fatkeqësia e djalit u shoshit edhe një herë ndër Nik-Buqaj e nëpër katund, se sidomos të rinjtë vinin shpesh me marrë lajme për shokun e tyne të katundit. Keçi u shkruente në atë letër se Çunin e kishte gjetë shëndoshë e mirë e se shpejt do të kthehej në shtëpi i shëruem ma së miri. Ai u thoshte se për të përkujdesej sidomos Tuç Pali që, sa herë kishte kohë të lirë, i gjindej për çdo nevojë.

Megjithëkëtë, qysh nga dita që Çunin e kishin nxjerrë nga shtëpia në vig, për ta dërgue në Lum-Tru-

en, plaku i votrës filloi të binte nga shëndeti menjëherë. Jo se ndjente sëmundje, por atë nisi ta mbysë kujdesi i Çunit. I ishte mbushë mendja se djalin ja kishin grabitë natën, ashtu si patën zhdukë dikur nazistët babën e tij... e si e patën mbajtë me gënjeshtër për vdekjen e Ukshinit gjatë gjithë luftës, tashti po e gënjenin edhe për fatin e Çunit!... Kështu ai plak, që vitet s'e kishin kërrusë fare, erdh e u ba dyfish, a thue se ata trenët e nximë të kullës së Nik-Buqajve ishin tue i randue mbi kurriz. E mbeti ulok, aty mb'anë të votrës, e as llullën nuk e ndizte ma, por në të rrallë, sepse edhe duhani i vinte i hidhun, si helm! E ankohej orë e çast me vete:

— Eh, i mjeri u, që ja mbërrina kësaj dite... me më shkue djali ma i kenuni ¹⁾ i konakut! M'u zhduk si të mos qenke, si vesa para diellit!

E nisi të mos hante ma e të mos pinte. Veç një tas me qumësht të ftoftë e pinte krye njëzet e katër orësh e ky ishte gjithë ushqimi i tij. Ai ashtu s'ishte mërzitë as kur e patën sjellë te shtëpia kufomën e Ukshin Lulashit, për të cilin vajtoi gjithë malësia! Natën, sa zgjaste nata, veç pinte kafe mbas kafesh, aty pranë votrës, tue ofsha e tue u ankue që me iu dhimbë edhe gurit e drunit të malit!

Vetëm Lulë Bicelja e detyronte të hante ndonji kafshatë, sepse asaj nuseje nuk ja kishte prishë qejfin kurrë. Bile ai shpesh e ndalte Lulën pranë vetes te votra, ku zjarri tani rrinte i ndezun ditë e natë, mbasi plaku kishte nisë të ndjente të ftoftë e të dridhuna. E asaj nuseje i linte amanetet e fundit, sepse në te kishte besimin ma të madh: me e shti në një vorr me Ukshinin, — sepse edhe së vdekuni donte të njëfej si babë dëshmori — të pushonte aty për-bri vorrit të familjes, ku ishin edhe Delia, Buqa e Nika; do ta ndjente veten mirë me të katër djemtë pranë! Dhe e porosiste që të mos ja qitnin gjamën, sepse po e linte sofrën plot e rahat e mirë! Por porosia e

---

1) Më i afti për punë.

tij ma e madhe, që i la Lulës, që që ajo me barkun e saj të mos largoheshin nga ajo kullë, e njenin nga dy gurët e caranit ta vendoste në votrën e shtëpisë së re; ku me duert e saja ajo duhej ta çonte nga kulla e vjetër zjarrin e parë, që do të ndizej në votrën e re të Nik-Buqajve... Vetëm kur Lula iu betue se do t'ja mbante këto porosi, sepse ai vetëm ashtu do ta ndjente veten të qetë në vorr, vetëm atëherë ai e uroi tue i thanë se «e linte lirë e bekue» me të gjithë robtë e saj!

E kështu, veç e veç, vazhdoi t'i lente amanete secilit, si ai që nxiton t'i japë fund një pune që e ka mendue vjete me radhë. Erdhën të takohen me te miq e kumbarë, komshi e dashmirë të katundit, të rrethëve e të fisit. Të gjithë i priste ndenjün, mbështetë për oxhak, e i përcillte me këto fjalë: «S'kam gja të ligë, more, jo, por veç jam mërzitë për atë djalë që s'po din me u kthye te shtëpia! Se unë send të ligë nuk ndiej në trupin tem!»

Dhe me të vërtetë Lulash Preka nuk ndjente asnjë dhimbje asnjë shqetësim trupor. Ai veç donte që ta lenin të qetë, të mos e lodhnin tue e detyrue të flishte. Bile erdhi një ditë që ai nuk deshi të takohej ma me askend, e u mbyll në një heshtje të jashtëzakonshme! Nuk hapi gojë as kur ja lexuen letrën e fundit që Çuni shkruente nga spitali e lajmëronte se shpejt do të kthehej në shtëpi. Në këtë letër kishte shkruar edhe Tuçi, që i siguronte se kamba e Çunit ishte shërue aq bukur, sa as shenja e plagës nuk i kishte mbetë... E plaku edhe tani mendoj se po e merrnin me të mirë, po ja banin qejfin kah e shikonin se ishte tue mbarue...

Ashtu të pagojë, si unë¹⁾ e zezë që ka rrëshqitë nga stava e druve të votrës e asht tue u fikë, ashtu e gjeti Çuni kur ja behu një mbramje te shtëpia. Ai kishte ardhë me kambët e veta e shëndoshë e përtëri, sa që plaku u gëzue si fëmija, kur e pa pranë...

1) Urë zjarri.

Shendoj shtëpia kur u kthye Çuni e u gëzue gjithë katundi për të. U gëzue edhe ai kur pa se si tokat e reja, bashtina e çdo gja ishin në rregull. Ai gjeti një stivë rrypash guri, ma të trashë se trenët e zakonshëm të drunit, të premë e të latuem si me i pasë sharrue me sharrë! Ai gurëskalitës kishte nxjerrë edhe praqet e dyerve e të dritareve e çdo gja e kishte lanë të shënueme me numër e me shenja, ku do të vendosesh kështu, që shtëpia e re s'donte shumë punë për t'u çue në kambë. E Çuni deshi t'ja fillonte pa vu kohë ndërmjet...

Por plaku i Nik-Buqajve, si tue dashtë të tregonte se nuk kishte vdekë veç pse priste kthimin e Çunit nga spitali, si e pa mirë se djali ishte shëndoshë e pa gand¹⁾, uli kryet për me vdekë. Mjaft u mundue Çuni ta mbante me gaz e me fjalë: se Tuçdoktori do t'i dërgonte pas pak ditësh një ilaç, që do ta bante me jetue edhe njëqind vjet të tjera..., se duhej të priste të shikonte shtëpinë e re të «rinisë» së Nik-Buqajve, ku do t'i caktonte dhomën ma të mirë që të priste miq e dashamirë, se ai ishte bash Ora e Nik-Buqajve, që ua kishte mbajtë gjallë votrën në mes aq stuhive të jetës...

Plaku e ndigjonte, buzëqeshte e tundte kokën. Veç një natë u mërzit dhe ja preu djalit:

— Leji llafet, Çun-o, se kësaj here jam kah shkoj njimend e 'i herë! Bile tepër shumë u vonova këtu me ju! Ti, djalë, kujdesu të sillësh mbarë sa ma parë me gruen tande në atë konakun e ri, se tokat e reja duen krahë e jo llafe! E dij se ke miq e shokë boll e boll e të duen të gjithë e s'kanë me të lanë pa të ndihmue. Ke Lekën e Smajl Sadrinë, që e laça si ma të lumin e shokëve, aq ma ka shëndoshë zemrën, që i asht shtruve punës dhe i ka lanë haramllëqet... E mbas pak vjetësh do të keshë edhe ata... kapidanat e babgjyshit! Nga ata katër bylbylat e mi ndonjeni tash të rri krah... e ti ke vëllazën e motra

---

1) Pa të metë fizike.

gjithë rininë e katundit, e s'po ta kam kujdesin! Veç ven mend këtu... por u lodh; nisi t'i zihej fryma se kishte folë shumë, andaj i bani shenjë që t'i afrohej pranë. E i pëshpëriti pothuej në vesh: — Të laça lirë e bekue, bir-o, e ja pash hajrin vetes e krahëve të tu! Amanet po ta la për gjithë jetën, shko mirë me të gjithë e mos mendo kurrë veç për vetë! Ndiq përherë rrugën e partisë, si baba i yt: pa u mënjanue asnji tehri!¹⁾ Alltijën e plakut, sahatin tem me qostek e njiket qyrk jam kah t'i la ty, e mos m'i shti në vorr se s'më duhen gja aty ku do të shkoj! Më len përmbri vetëm llullën e zhabën e duhanit, se i kam pasë shokë për bukur shumë vjet. Në atë jetë, po të më dalë Uka, do t'i tham plot gojën se konakun e Nik-Buqajve dhe Apripën e Keqe i lashë mirë e të mëkambuna, e, tue u sjellë për së mbarit, bile dhetë fish ma mirë se ishin me të gjallë të tij..

Fill mbas kësaj thirri pranë të gjithë robtë e shtëpisë që ndodheshin aty. Ua mori hallallin secilit, emën për emën dhe atyne katër të vegjëlve që tash nuk i përmbanin dot lotët kah shikonin se plaku i votrës, miku i tyne ma i madh po shkëputej nga jeta. Deri Shytani, Zuku e Masjani, që tani ishin rritë e ba sa me kullotë ftujat e ftujakët²⁾, kishin zanë vend pranë plakut. Ata ja puthnin ato duer të vrazhda si lëkurë qarri, ato duer që, tani, tue ledhatue fytyrat e tyne të njoma e të buta, sikur lypnin pak ngrohtësi, pak gja, ndërsa vdekja ishte tue ja ngri përgjithmonë. E ata tre fëmijë çuditeshin pse plaku i votrës po ua merrte hallallin të gjithëve. Atyne nuk ua priste mendja që mund të niset për udhëtim të gjatë ai që ndodhet tash sa javë në pamundësi të lozë nga vendi! E përpiqeshin të kuptonin diçka nga ata katër, që plaku i thirrte «Bylbylat e babgjyshit»

---

1) Aspak.

2) Keca të një viti.

e sikur donin t'i pyesnin. Por as Vata, as Cubi e as Lulashi nuk flisnin. Fytyrat e tyne ishin ba si copa akulli. Ata kishin ngulë shikimin në ata sytë e plakut, që sikur kishin humbë në rrashtë, ata sy që ndoshta tani përpiqeshin të të shikonin për herë të fundit edhe ata të tjerët, që mungonin!

— Lirë e bekue! Ju laça lirë e bekue të gjithëve, sa jeni... e ku jeni! — tha edhe njëherë, si tue dash-të të falej me ata që ja lypte zemra e syni, me Nik-Buqajt e larguem prej votrës së të parëve. E ata, sy, që kishte nisë t'ja vrugonte vdekja, u hapën; u hapën për çudi, ndërsa thirri Çunin ta lëvizte pak e ta ngrinte teksa, që të mbështetej në jastëkun e qoshes së votrës... e si tue e përçafue djalin për të fundit herë, nxori frymë thellë... U duk sikur deshi të shpihej, sepse u drejtue pakëz... e aq e pat.

Çuni ja mbylli me duert e veta sytë që ja kish-te errësue vdekja, ata sy prej të cilëve kishin shpër-thye mbas nji shekulli të parët lot të jetës së tij.

VII.

USHTRI E PUNËS.

Në heshtje e varrosën plakun e votrës Nik-Buqajt, sepse Pjetër Uka s'la të dërgonin lajm, siç bahëj dikur, nëpër të gjithë fisin, dajallarë, miq e dashmirë e të njoftun, kur vdiste një «shpijak». Cube Sokolja u grind pak me Pjetrin për këtë punë, sepse «ka lanë votrën plot!», thoshte, e ishte turp faqe botës. Por Pjetri ja preu shkurt:

— Disa zakone i kemi pasë për faqe të zezë e, pse vdiq plaku ynë, nuk asht punë me mend me i largue të tjerët nga puna! — e as Nik-Buqajve të Fushë-Arrësit nuk u dërgoi fjalë.

Megjithëkëtë, sa qenë Nik-Buqaj në katund, atë ditë nuk lëvizën nga kulla, e Pal Delia ja behu kur asnji s'e priste. Gjithë Apripa e Keqe e shtëpiakët e Poravit, të Gropave dhe të Firëzës, me dajallarë e miq e kumbarë, që ishin të asaj rrethine, u grumbulluen të gjithë të varrosnin Lulash Prekën e Nik-Buqajve. Kufoma u bart deri te vorri nga rinia e fshatit që donin kështu me nderue një babë dëshmori, gjyshin e sa aktivistëve që ajo familje i kishte dhanë organizatës së tyne, si dhe plakun e urtë që nderohej

nga gjithë populli i asaj krahine. Vinin tuba-tuba malësorët për kryeshëndoshë, pinin kafen pa sheqer të zisë e ngushullonin Nik-Buqajt: «Ju shëndoshë, more, me kë keni, e u pastë lanë baftin, se paçim edhe na jetën e gjatë të Lulash Prekës!»

Ishte verë e të dytën ditë mbas vdekjes e varrosën dhe të gjithë u larguen në punët e hallet e veta. Por edhe për dy javë të tjera Pjetër Ukës iu desh të qëndronte te kulla, të priste ngushullime për plakun e votrës, që kishte lanë miq e dashamirë në të gjithë malësinë.

Në krye të dy javëve nga vdekja e Lulash Prekës Nik-Buqajt tue e dijtë se «i gjalli me të gjallët e **i vdekuni me të vdekun»** ja nisën mureve të shtëpisë së re që pat mbetë në themele nga fatkeqësia e Çunit. U ndihmoi mbarë katundi dhe në pak ditë u kapën te kati i dytë. E ishin tue ja fillue edhe katit të dytë, që të mos ua zinte ngrica e dimnit pa e mbulue, kur Lekën e Çunin i thirrën ushtarë. Në Pukë Lekën e nisën menjherë në një repart kufini, në jug, e për Çunin nguruen ta merrnin nën armë për shkak të operacionit të kamës. Por Çuni nuk e pranoi as lejen njivjeçare shëndetësore që deshën me i caktue. Ai nguli kambë të mos e detyronin të kthehej në shtëpi, sepse në malësi, atë që ushtria nuk e gjen të aftë për shërbimin ushtarak, s'e përfill askush për burrë! Kështu i detyroi ta dërgonin para komisionit shëndetësor të Tiranës, ku, tue e pa se ai ngulte kambë ta kryente shërbimin ushtarak, e caktuen me shërbim në repart të prapavijave. Mbasi në zyrë, ku qe caktue si sekretar e korrier i repartit, nuk e gjente veten mirë, iu lut eprorëve që të shkonte dhe ai me repartin në hapjen e tokave të reja, që pat nisë ushtria në kodrinat e krahut të majtë të rrugës së automobilit Tiranë-Durrës. Komisarit të repartit, që e këshillonte të qëndronte në detyrën ku e kishin caktue, Çuni i tha: «Kazmën e pushkën, kë-

të na porosit partia, e edhe unë kam ardhë t'i shërbej republikës e jo për tjetër!»

E që vërtet kishte ardhë t'i shërbente republikës, Çuni e tregoi me vepra: në pak javë doli ushtari ma i dalluem në repart. Sidomos në qilizmë ai i la pa mend shokët dhe oficerët: punonte sa për pesë! Punonte aq shumë, sa një ditë komisari, tue e vërejtë se me çfarë zelli punonte, gjysmë me shaka e gjysmë përnjimend i thirri, tue e përgëzue: «Të lumtë, o Çun Uka i Apripës së Keqe! Ti qenke tamam si një buldozer!» Kështu, ç'prej asaj dite, të gjithë zunë e e thirrën «Çun — buldozeri!»

Çuni nuk e humbte mendjen as nga lavdërimet e eprorëve e të shokëve e as nga talljet e ndonji ushtari të repartit. Ai shikonte punën e vet e të skuadrës që udhëhiqte në punë. Kur arriti të marrë flamurin e garave, nuk e lëshoi ma! I dukej vetja si ma i lumtuni, kur me skuadrën e tij arrinte të thyente dy norma ditore, me javë të tana.

Tue punue mbi ato kodrina, shpesh sillte sytë nga rruga e automobil, sidomos mbramjeve kur asfalti vezullues i dukej si ai lumi i Drinit buzë katundit të tij. E tretej në mendime...

...Mbas aksionit të katundit kjo ishte e dyta herë që jetonte në mes të një kolektivi aq të larmishëm, me gjithfarë shokësh, shumica qytetarë. E tani ishte pranë kryeqytetit. Si malësuer ai ishte mësuë i pafjalë, vërejtës i hollë i çdo fjale e i çdo sjelljeje të të tjerëve. Dronte se mos, tue folë, mund të gabonte dhe të bahej shkak shakashë, e shakatë e të tjerëve nuk i duronte. Ai fliste vetëm kur i urdhënohej nga eprorët që të shfaqte mendimin e tij; edhe në ato raste fjalët e tij ishin kurdoherë të matuna, të mendueme mirë. Kur në kohë pushimi e nxitnin të fliste, ai u thoshte shokëve të repartit: «Një shtatëvjeçare kam unë e vij nga malësia e gurit, pra s'kam çka shes, kur kam nevojë të blej nga ju!» e të gjithë zunë ta respektonin ma shumë për këtë për-

vujtëni të riu të pjekun nga jeta. E Çuni ashtu mendonte: ai vetëm tashti filloi shkollën e vërtetë, nisi të mendojë ma shumë për shumë anë të jetës, të cilat përpara as s'i kishte njoftë fare! Deri tani ai kurrë nuk kishte analizue ndjenjat e veta, kurrë nuk kishte ndie zanin e ndjenjave të tija, veç kur i kishte dalë para ndonji punë konkrete në fshat ose në shtëpi! Ai deri tashti kishte ecë vetëm i shtymë nga vrulli djaloshtar i punës, tue shkue mbas rekëtimave të zemrës pa arësytue gjatë për udhëkryqet e jetës... Ndoshta rinia e vërtetë për Çunin vetëm tani po fillonte: çdo përvojë e re jete që fitonte i thirrte në kujtesë çaste analoge, të cilave deri tani s'ua kishte vu mendjen fare. Për çdo bisedë ose anë tipike të jetës së të tjerëve, ai kundronte në jetën e tij të kalueme a mos gjente analogji me to. Pastaj një gjykatës i ashpër mbante qëndrim kritik ndaj vetes! E sa i papërvojë i dukej vetja kundrejt qytetarëve, sa mbrapa tyne e shikonte veten sidomos në punë të kulturës... Ai qe detyrue t'u thoshte shokëve se kish-te krye uniken, sepse i vinte turp të thoshte se ishte vetëm me shkollë fillore. Lexonte shumë, por leximi i vinte i randë, i vështirë, shpesh ma lodhës se sa puna me qilizmë! E kur ndonjenit nga shokët e re-partit i vinte e fejuemja ose grueja e re ta vizitonte e e pyetnin a mos ishte edhe ai i martuem, Çuni largohej prej tyne tue thanë: «Ne malësorët disa biseda nuk i zamë në gojë as mbrenda familjes, se këto punë secili duhet t'i zgjidhë vetë, pa ndihmën e shokëve!» Por pastaj e mbulonte mërzia, kur kujtohej se këtë anë të jetës ai as që e kishte mendue ndonjiherë!

...Në shkollën fillore Çuni pat hy katër-pesë vjeç ma i rritun se sa fëmijët e tjerë të shkollës, prandej atje bante çmos të mos shoqnohej me vajzat, sepse i vinte zor. Por mësuesi, kur u mërzi tue ja shpjegue gerrat gjithë atij tarallaku që s'po përparonte si duhej, për ta prekë në sedër, e vu më një bankë me një

vajzë të vogël prej Rajë që e kishte shtëpinë pothuaj në breg të Valbonës, pra e ndante vetëm Drini nga Firëza. Në Rajë Çuni kishte një motër të martueme, Pulë Ukën dhe i erdhi plasje kur u detyruar të rrinte me një bankë me atë kërkthikël vajzë, të hajthme si krandja¹⁾ e dushkut; të mësonte i ndihmuem nga një ferishte gjashtëvjeçare ai goxha djalë! Pula do ta tallte, e veç nga kjo frikë Çuni që ba me ikë e me lanë shkollën. Por s'kishte si tërhiqej, sepse Pjetër Uka ja kishte pre shkurt: «Po ndjek unë shkollën e natës e jo ma ti që tjetër punë s'po të lypim!» Kështu klasën e parë të filllores e kaloi me ndihmën e asaj fill kashte që dinte ma shumë se ma i miri i klasës së vet. Edhe vitin e dytë ajo ishte ku e ku ma e zonja në mësimet se Çuni. Por në fillim të klasës së katërt, Lulë Gjeloshja e Rajës — se kështu quhej ajo — u sëmue dhe atë vit rrezikoi të përsëriste klasën. Më anë tjetër Çuni, që këto vitet e fundit e kishte kuptuar ç'ishin mësimet, ua kishte marrë dorën aq shumë punëve të shkollës, sa që tani ishte ai i pari i klasës e jo Lula. Rrinin gjithnjë tok, në një bankë, se djali ishte mësuar me të dhe e mbante si të shtëpisë së vet. Prandej para organizatës së pionierit u zotuar që ta merrte përsipër ta ndihmonte Lulën, e ajo të mos e humbte vitin!

Ky që zotimi i parë i Çunit dhe iu vu me zell ta mbante, sepse nuk donte të quhej njeri i llafeve e i premtimeve boshe! Për të qenë më afër Lulës, që ta ndihmonte sa ma shumë, muejin e fundit të mësimëve të klasës së katërt e kaloi tek e motra, Pulë Uka, në Rajë. Gjithë nbasditen studjoni bashkë me Lulën, e bashkë çdo mëngjes kalonin Drinin në Va e vinin në Firëz, te shkolla. Por rajçorët janë hokatarë dhe të gjithë, nga burri i Pulë Ukës e deri te familja e Lulë Gjeloshes, s'mbet rajçuer pa e vu në tallje: se ai s'vin-te me e ndihmue në mësimet atë vajzë të vogël, por ja kishte vu synin për me e marrë për nuse e se nuk po-

1) Karthia.

i rrihej pa te!... Mendoj të largohej nga Raja, por sa herë që nisej me shkue në Aripë i dilte përpara fytyra e shokëve të organizatës që do ta përbuznin se s'po e mbante zotimin e marrun, dhe nuk i shkohej në shtëpi të vet! A ishte djalë dëshmori dhe nuk duhej të tregohej aq i paqëndrueshem, nuk duhej të tërhiqej nga zotimi! Qëndroi pra me vajzën derisa dhe ajo e mori klasën e katërt...

Por qysh nga dita që i dha fund fillores, Çuni nuk doli ma në Rajë, e s'u pa ma as te motra që e donte së tepërmi. Vajza vitin tjetër shkoi në konviktin e Kodër-Shëngjergjit, ku mbaroi dhe shtatëvjeçaren, kurse Çuni nisi punën e bujqësisë. Ai e harroi krejt Lulë Gjeloshen, atë vajzë të hajthme, aq të ndrojtun që, kur e shikonte, i dukej si ajo kaprollja e re kur e zatetë 1) vetëm në mes të ndonji pylli. Vetëm ditën e verës dilte ngandonjiherë të kalonte dy tri net te stanet e Rajës, përtej majave të Trishes së Rajës, e ato herë rastiste të takohej me Lulën. Ajo i fliste për shkollën, për mësimet, për jetën e konviktit e sidomos për librat e fundit që kishte lexue. Por Çuni s'ja vente veshin fjalëve të saj: ai e kishte mendjen te toka, te bujqësia, te kryente edhe pedagogjiken e Shkodrës do të bahej mësuesja e Rajës që fëmijët e katundit të mos lodheshin ma me dalë deri në Firëz, siç kishte dalë ajo për filloren, Çuni tallej me të dhe e thirrte: «Uh, ti, zojusha e shkollës!» Lula i rrinte gati e i drejtohej Çunit: «Sigurisht që ty s'të vjen mirë, ty që je bujk — individ!» e ajo i fliste kështu me një theks aq përbuzës, sa që djali shqyhej gazit...

— Herën e fundit që u takuen — Lula ishte në vitin e fundit të unikes — ajo i foli përsëri për andrren e saj, se do të bahej patjetër mësuesja e parë e Rajës; Çuni e talli:

— Mirë se po e çelke shkollën e Rajës e po na u

---

1) E takon pa pritun.

bake edhe mësuese, po qysh do t'ja bajë katundi kur të martohesh ti e t'ikësh në fatin tand? Ti veç në e paç qitë cekën me marrë ndonji rajçuer!...

Çika u ndez si gaca e zjarmit. Sytë e saj të mëdhenj e të zez shkëlqyen me një dritë të çuditshme: si pasqyra e një burimi nën degët e një ahishtes së shpesh-të. E iu duk se në atë çast Lulë Gjeloshja s'ishte ma ajo që njifte, iu duk tjetër. Pse sytë e saj nuk kishin ndritë ashtu kurrnjihërë tjetër? Pse s'e kishte hetue asnjihërë tjetër bukurinë e atyne syve aq të ndritshëm, që nuk zinin vend njihërë?! Pse tani shikimet e saj ishin rrëshqitëse, të frikësueme? Deri zani i saj, ndërsa po i jepte përgjegje, tani i dukej plot ambëlsi, si kanga gurgulluese e një përroi në mes të zhegut të gushtit:

— Çun Uka, qe ku po ta jap besën: rri çikë të tanë jetën e djalë të katundit tim s'jam tue marrë, edhe në mos u gjetë për mue asnjë djalë tjetër në botën e gjanë!

E Çuni kishte vazhdue shakatë tue e ndezë dhe ma fort:

— Po a paske frikë prej zakoneve të vjetra a!? Mos dhe ti po i mbake për vëllazën gjithë djemtë e Rajës, simbas kanunit?

E Lula i ishte përgjegjë e mërzitun:

— Jo, more Çun Uka, s'mërzitem për zakonet e vjetra unë, por edhe ti kot mahite me mue, se një herë s'jam për ato fjalë që po më thue, se kam bukur edhe disa vjet shkollë!

Kështu mendonte Lula, por andrrën e vet s'pat mundësi ta realizonte, se tamam atë vit që përfundoi uniken i vdiq baba dhe qe detyrue të dilte me lopët që s'kishte kush ua qiste në kullotë. Vëllanë ja morën ushtar dhe nana s'kishte si largohëj nga shtëpia. Lulë iu desht të hiqte dorë një herë nga andrra e saj, sepse mbeti te shtëpia!

...Kaluen muej e muej e s'u panë ma. E Çuni u kap mbas tokave të reja dhe e harroi krejt shoqen e

fëminisë. Por kot s'i thonë: veç mali me mal s'përpiqet... sepse ja ç'i ngjau.

Kur vdiq Lulash Preka, për varrimin e tij erdhi nga Raja edhe motra e Çunit, Pula. Ajo ndenji një javë në Apripë e, kur u kthye në Rajë, Çuni e përcolli. Ishte vjeshtë, kohë shinash. Çuni që ishte shumë i dhënë pas peshkimit, kishte marrë grepat me vete; të nesërmen në agim doli në breg të Valbonës me grepa e fuzhnje¹⁾, sepse kur turbullohet ky lumë nga pusët e shtratit të tij, që janë të thella deri tridhetë bojë njeriu, dalin në sipërfaqe troftat dhetëkilëshe dhe ma të mëdhaja e mund të zihen me lehtësi. Por lumi të nesërmen ishte ba si ujët e burimeve, i cemtë²⁾ si zakonisht. Dukej si një shokë³⁾ ngjyrë qielli që mbështillej rrotull shkambinjve, të cilët, si blloqe argjendi të pastër, formonin shtratin e tij gjithë dredha-dredha. Çuni atëherë gjeti një mangë lumi, ku formohej një si liqen i vogël dhe nga një shkrep disa metra i lartë lëshoi grepat. Por atë mëngjes të kthjellët, si në një ditë pranvere, nuk dukej as hieja e troftave... Ndoshta sepse frynte pakëz erë!

I mërzitun se dielli po ngrihej nart e ai ende s'kishte ba sefte, u pezmatue pa masë kur ndigjoi mbrapa krahëve zilet e disa lopëve, që po i afroreshin vendit ku po gjuente peshk ai. Loparja, që sigurisht nuk mendonte që në atë breg lumi të kishte njeri, këndonte gjithë kënaqësi, ndërsa, si dukej, po i afronte lopët buzës së lumit që t'u jepte ujë. Dhe Çuni u kthye nga ajo që t'ja largonte sa ma shpejt ato lopë, që po i trembnin peshqit. Por fjala i mbeti në gojë, ai mbeti shtang: çobanësja e re, posa e pa, ja dha gazit. Ajo e lidhi me kujdes shaminë e zezë të kokës dhe, si tue dashtë të mshifte fytyrën, e uli shaminë deri te goja. E qeshej pa pushim, tue e shikue sikur djali të ishte gjaja ma qesharake e botës!

1) Mjet peshkimi si cfurk.

2) I kulluet fare.

3) Brez mesi.

Çuni s'po kuptonte gja, e dridhej nga inati. Nusët e reja ose vajzat e rrituna të malësisë, kur dalin me lopë pa pasë shoqe apo shok me vete, kur takojnë njeri zakonisht ndalen me te, e përshëndesin njerëzisht me za të ulët, por me asnji rast nuk gajasen ashtu si kjo loparja. Ndaj Çuni iu suell:

— Mori nuse, a çikë, a çka je ti: bash si teveqele po më dukesh sot nadje! Po pse rri e qeshe ashtu e s'i largon lopët ma poshtë, kur e shikon që jam tue gjuejt peshk?!

Loparja, pa u shqetësue, priti sa pinë ujë lopët dhe pastaj i ktheu nga katundi dhe i la të kullotnin bregut. E u kthye dhe një herë nga Çuni dhe rrinte tue e shikue ngultas në sy! Ajo tani e kishte ngritë shaminë deri mbi vetulla e ajo fytyrë bardh e kuq, e rrethue me në të gjitha anët nga shamia e zezë, dukej si diçka që të shastiste sytë. Ajo ishte një bukuri e tillë, sa që Çuni për një copë herë e humbi fare, sepse ndjente në zemër një dhimbje. Ku e kishte pa atë vajzë!? Mendo e shmendo e kurrsesi nuk i kujtohej. Ai ndruhej edhe ta pyeste se cila ishte, porse ma në fund i tha:

— Çka je ti, moj: a zana e malit, a rob njeriut, a cila je ti që po më shastis kaq fort sy e mendje e zemër, tue dalë kaq herët në këtë breg Valbone?

Vajza nuk ja ktheu përgjegjen. Ajo s'foli fare, por nisi t'i afrohej ngadalë-ngadalë. Kur u afrue mjaft vajza, ndërsa shënonte me kokë në drejtim të grepave të Çunit, i foli:

— Pasha shpirtin e babës, o Çun Uka, ç'se leva e u bana njikaq, peshkatar të bamë kaq peshk kah mendja mbas troftave tona s'kam pa as s'do të shof mbas sodit! Po ty djalo, a kaq keq të paskan lëbyrë sysh floçkat 1) e Valbonës, sa mos me më njoftë as mue a?

Çuni mbeti keq. Tani që po e ndigjonte tue folë, kuptoi se ajo mrekulli vajze, për të cilën po i dridhej zemra edhe vetëm tue e shikue, nuk ishte tjetër veçse

---

1) Zanat e lumit.

ajo Lulë Gjeshja, shoqja e feminisë! E iu drejtue:

— Po a me të vërtetë ti Lulë Gjeshja je a?

— Unë vetë, e askush tjetër! — u përgjegj ajo e iu afrue edhe ma, e Çuni zbriti nga shkambi e u fal me te, si me shokun e vjetër.

Lopët ishin shpërnda bregut tue rrufçue¹⁾ tufa bari që i gjenin në mes gjithë atyne shkrepave, ndërsa djali e vajza tretën në një bisedë. Pastaj Lula i bashkoi lopët dhe, si i futi të kullosnin në një rrypinë toke djerrre, aty afër, u kthye te Çuni. U ngjiti majë shkrepit e zu vend ulun përbri djalit. Nga një shportë e vogël, që mbante në krah të majtë, Lula nxori shtizat e nisi të bajë çorape, ndërsa kohë mbas kohe ua lëshonte sytë lopëve që të mos i largoheshin tepër. Pastaj u kthye nga ai, por dukej sikur të gjithë vemendjen e kishte te puna e çorapit që ishte tue ba, ndërsa Çuni, që tani s'përkujdesej ma fare për grepat, nuk ngopej tue e shikue ate vjedhtas. Të dy sikur përpiqeshin të gënjnin një-tjetrin, largonin shikimin sa herë që njena o tjetri vërente se shoku po sillej ta shikonte. Kështu një herë, dy, tri,... po ma në fund as nuk menduen ma të ruheshin, e shikimi plot ambëlsi e besim i Lulës pushoi në atë të Çunit, si tue mos ditë të ngopej. E sytë e tyne hove-hove nxirrnin një si shkëndijë vezullimi, sikur pritnin ndonjë rrëfim të domosdoshëm që gojë e tyne nuk e flisnin dot! Ata mundoheshin t'ja hapnin zemrën një-tjetrit. Por asnjë s'donte të fliste i pari.

Ndoshta Lula, tue u ulë pranë Çunit, qëllimisht i ishte afrue aq shumë e e kishte pritë aq kohë, sepse donte t'i jepte rastin që t'i fliste ai. Ndoshta po nga kjo arësyë herë skuqej e herë zbehej, ndërsa gjoksi i kishte marrë dallgë! Ajo shpesh i gabonte gojë e çorapit dhe mërзитеj me vete sepse, thonin se ky ishte «shenj i keq!» Më anë tjetër kështu i ndodhte edhe Çunit, që, sa herë që bahej gati t'i fliste, troftat sikur ja banin me qëllim: i binin ndër grepa dhe e shtinin në punë derisa t'i nxirrte nga ujët, ndërsa namte veten e ata

2) Tue ndukë me dhambë.

peshq që ja kishin zanë duert e ja kyçnin gojën. I ishte mbyllë goja. As ai vetë nuk po e kuptonte pse s'fliste, tue e ditë se koha po kalonte e ai do ta humbte ndosh-ta të vetmin rast që t'ja tregonte vajzës çka ndjente në atë çast për të! Dita po shkonte, e ai qëndronte majë shkrepit me tojat nëpër duer, të dy ishin të heshtun, të dy tue vlue dëshire! Por vajza nuk ishte ma ajo Lu-la, së cilës dikur i fliste lirisht. Tani ajo ishte një qenje plot hir, një vajzë krenare që, edhe veç kur e shikon-te me ata dy sy të mëdhenj e të zez si nata në thellim, ja fuste deri në thellësi të shpirtit një drojë të çudit-shme, që nuk e kishte provue ndonjiher tjetër... E kështu Çuni s'mundi ta thyejë akullin...

Muej e muej kishin kalue nga ai takim, e tani Çun... buldozeri, po e rijetonte me të gjitha hollësitë, sikur të kishte ndodhë vetëm pak orë përpara. Ulun mbi ato buca të njoma dheu, nga vinte freskia ma e ambël dhe ma aromatike për nuhatjen e tij të mësueme me këtë afsh të dheut, dukej se ndjente atë amën e trupit të njomë të Lulës e sikur i dilte si në vegim ai bregu magjepsës i Valbonës, ajo ditë kaltërsiplote e sy-të e Lulë Gjeloshes që sikur donin t'i flisnin: ndërsa ai qëndronte i heshtun.

Edhe tani ushtarit Çun Uka, ndejun mbi ata plisa argjilorë, po i dridhej zemra vetëm nga kujtimi i atij takimi, që kishte shkue dam, sepse në çastin ma të për-shtatshëm s'kishte pasë guxim t'i fliste vajzës që ja kishte zgjue të parën ndjenjë të dashunisë!

Po pse këto mendime tani po e shqetësonin aq shumë, tani që Lulë Gjeloshen e kishte aq larg e që kush e di se kur do ta takonte prapë?

Por këto mendime i dukej sikur po e zhburrnonin. Ai u ngrit. U zemëru me vetëveten, që kurdoherë kishte ndenjë si i habitun para mendimeve që e brenin.

---

1) Aromë.

Në Apripë të Keqe, Pjetër Uka nuk po ja dilte dot punës me ikjen e Lekës e të Çunit në ushtri. Jo se ishin të pakujdesshëm, por sepse vetëm ai me Losh Nikën, Mëhill Buqën dhe Smajl Sadrinë nuk u dilnin dot më anë punëve të bujqësisë. Të ishin së paku ata «bylbylat e babagjyshit», si i thirrte dikur Lulash Preka, s'do ta ndjente dhe aq mungesën e Çunit dhe të Lekës, porse Zefi i Marash Palit jetonte tashti në Fushë të Arrësit me familjen e vet. Ai ndiqte shkollën unike atje, kurse dhe Vata i Vokërr Nikës dhe Lulashi i Mëhill Buqës ishin detyrue të shkonin në Fushë-Arrës, po për të vazhdue mësimet e unikes. Pjetri vetë kishte ngulë kambë që të mos mbeteshin vetëm me fillore. Cube Sokolja i kishte qitë telashe me Cubin e Losh Nikës, sepse nuk ndahej dot nga ky nip që ja kishte marrë zemrën. Por dhe kjo, tue pa se edhe djalit nuk i pëlqente të rrinte pas kushërinjve, e kishte dërgue edhe atë te dajat e tij, në Gojan. E Cubja ishte pajtue shpejt sepse ishte dhanë mbas Zukut, vëllait të Cubit, që tashti ishte tue u ba me shkue në shkollë fillore dhe ky.

Pjetri nuk thërriste dot as shokët e katundit, përveç në prashitje e punë stinore, sepse atyne që i vinin «falanikë»¹⁾, shpesh s'mund t'ua kthente ditën e punës dhe të tjerët nuk i merrte dot me pagesë, sepse i dukej vetja shfrytëzues. Ndryshe vepronin Çuni me Lekën, kur thirrnin shokët e tyne: ata shënonin emën për emën çdo shok a shoqe që dilte të punonte për ta gjatë vitit në tokat e reja, e, mandej, në dimën, kur llogaritnin të ardhurat, i ndanin me ta. Kishte dalë mandej rruga dhe ekspedita gjeologjike të cilat mblidhnin punëtorë, e katundi nuk kishte ma krahë pune si përpara.

Pjetri e pa veten ngushtë! A thue do të dorëzohej para vështirësive? E ç'do të thoshte katundi po të shi-

1) Ai që ndihmon falas shokun e vet në punët e bujqësisë.

konte se tokat e reja të Nik-Buqajve nuk po u venin mbarë? Si do të përfundonte fushata që Zef Delia, si parti, kishte nisë qysh me hapjen e tokave të reja të Vorfajve, fushatë që Çuni e Leka me të rinj të tjerë e kishin vazhdue? E si do t'i bahej hallit sikur dhe të tjerë që kishin hapë toka të reja të ndodheshin me mungesë krahësh pune, si po i takonte Pjetrit? Çka do të flisnin ata të pabesueshmit, dembelët e katundit? Po kundërshtarët e mshefun dhe të hapun të së resë, ata që me lloj-lloj parullash mbillnin panik, ç'do të banin? I kishte ndigjue dhe ai këta njerëz që nuk dilnin haptazi kundër punës që kishte organizue partia, por ngrinin supet dhe pëshpërisnin: «Njeriu që ka mend në kokë, i shtrin kambët sa ka jorganin! Kafshata e madhe të ze fytin! Tamahi të ha kryet!».... e ç'nuk do të përrallisnin po të mos shkonte puna mbarë në katund.

Me këto mendime që e mundonin, ai shkoi të këshillohej me Zef Delinë, siç bante sa herë që e shikon-te veten në udhëkryqe ose kur i vetëm s'ja dilte në krye një pune. E gjeti në tokat e një fqinji, ku po punonte me djemtë e vet për t'i ardhë në ndihmë shokut. Pjetri ndenji e priti derisa dolën të pushonin. E mori me një anë dhe i foli për frikën që kishte se nuk do të nxirrnin gja me ato toka të reja që kishin hapë e po hapnin vazhdimisht.

Zef Delia e ndigjoi me kujdes. Ai u interesue të dinte se sa krahë pune i nevojiteshin Pjetrit për punët që nuk pritnin shtytje dhe i dha fjalën se do t'ja siguronte ai me shokët e Poravit. Por fill i foli dhe e porositi të mos binte në pesimizëm, bile ai duhej të ishte shembull për bujqit e tjerë pa parti. E, tue e përcjellë, i tha:

— Po s'dhamë shembull të mirë ne, komunistët, nuk ka se si të zbatohen plotësisht direktivat e partisë. Me Vorfajt ne bamë provën e parë e ti vetë e vërejte se sa pengesa na u desh të kalonim. Nga Apripa juej zu qilizma këtu ndër ne, e sot Gropat e poshtira hapjen

e tokave të reja e kanë marrë me gjoks... Ti ankohe për krahë pune e s'ke faj... Por ky asht shej i mirë, o Pjetër Uka! Asht shej se njerëzve ka nisë me u hy në shpirt dëshira e punës. Unë e kam diktue këtë kur dolëm nëpër katund me mbledhë punëtorë për ekspeditën gjeologjike: Asnji i ri nuk ndigjonte me shkue e ti e di shumë mirë: mezi e plotësue kontigjentin tonë që na kishte caktue komiteti i rrethit, me burra mbi pesëdhjetëvjeçarë! Kjo punë e trifishueme në katundin tonë ka sjellë edhe një të mirë tjetër: po i afron njerëzit me njani-tjetrin, po i lidh ngushtë, se sa puna s'e lidh gja njeriun me njeri. E dembelat kanë nisë mos me u ndie ma, se s'ua ndigjon njeri fjalën. E kam ba një hesap me vete: në katundin tonë sot kemi një shtim tokësh buke edhe një gjysë here ma shumë se sa kishim, e kjo s'asht pak po të mendojmë se ne jemi ende pa u ba kooperativë.

Atëherë Pjetri, që sikur këtë priste, tha:

— Po deri kur do të veprojmë kësodore? Si përgatitet rruga për sektorin kooperativist tue forcue ekonomitë individuale?! Sot kanë nisë bile e thonë se këtu tek ne kooperativa s'do të ketë kurrë... e deri diku s'kanë faj se edhe na vetë po u japim shembullin. Mue shpesh më duket vetja, tue punue në tokat e reja, se jam ba si Lulash Preka ynë, që sytë e vet te Nik-Buqajt i kishte!

Zefit iu kujtue plaku i Nik-Buqajve, iu kujtue paturimi i tij të shikonte malësinë e lulëzue, pa halle, të dhanun mbas punës së tokës... e iu ndrit fytyra. Ju drejtue Pjetrit buzagaz:

— Besa, Lulash Preka, megjithëse nisej nga interesi i Nik-Buqajve, gjithkund nuk e kishte dallash¹⁾! Ta sigurojë malësori bukën në katund të vet: këtë po na e shtron partia vazhdimisht, që të mos jemi të varun prej racionit të shtetit. Këtë kanë fillue ta kuptojnë edhe malësorët tanë qyshse nisën të çelin dhe toka të reja.

---

1) Gabim, keq

— Mirë e ke, o Zef Delia — tha Pjetri — por, qe besa e burrave: largimi i Çunit e i Lekës më ka ngushtue bash fort! Më ranë krahët tue punue e u bana qepaze në katund tue lypë ndihmë herë njanit e herë tjetrit! S'kanë faj edhe me thanë se ka nisë edhe mue me më kapë tamahi i fitimit...

Zef Delia, i ra krahut e i tha:

— Mos u mërzit, more, për sa thonë gojëkqinjët, se bota flet për kë shef ma mirë se veten, se për qyqanat askush nuk flet as për mirë as për keq! Mos e lësho punën, pra, e mendo se nesër, kur të bahemi kooperativë, ne komunistat duhet të jemi bujqit ma të mirë!

Këto fjalë të sekretarit të partisë e nxisnin Pjetrin të mos i ndahej punës, gjithë tue lidhë punën, e tashme me atë që do të bante në kooperativën e ardhme.

Nga agimi e deri në darkë vonë, dimën e verë po te ato tokë të reja e kalonte kohën e lirë, tue punue ose dhe vetëm tue ndenjë gati të mos i damtoheshin. Ai largohej nga toka vetëm kur të tjerët e thirrnin t'u ndihmonte, e Loshi e Mëhilli habiteshin si punonte ai! Bile një ditë Loshi i tha:

— Pjetër Uka, po pse nuk punoje kaq me zell edhe para se të çelnim tokët e reja?

E Pjetri iu përgjegj:

— Se ishit boll e tepër ju!

Por kur Loshi vazhdoi:

— Po ka do kohë që as me luejtë s'je kah luen në për katund, si përpara që na merrte malli me të pa te shtëpia:

Pjetri u përgjegj tue nënqeshë:

— Paj tashma s'ka mbetë njeri me skjarue në katund tonin, e s'kam pse sillem poshtë e nalt si përpara! — Me zhdukjen e Gjergj Kecanajt katundi kishte ra në qetësi dhe veprimtari anmiqësore kundër pushtetit nuk diktohej ma. Ai Gjergj Kecanaj, që mbillte parulla kundër partisë e pushtetit, ishte nisë një ditë për me ra në Shkodër e prej asaj dite s'ishte pa ma, si

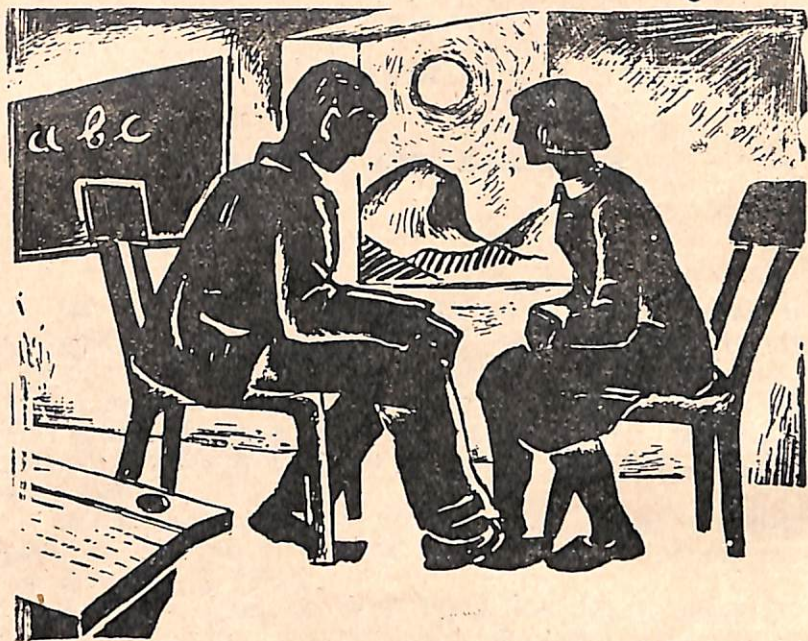

ta kishte përpi dheu! Mbas dy muej kërkimesh të pafryt, familjen e tij e kishin internue dhe me atë masë kishte përfundue edhe çdo fjalë rreth tij!

Por Mëhill Buqa e kuptonte ndryshe:

— Besa, more Pjetër Uka, askujt ma shumë se ty s'ja ka fikë derën njaj Lulash Preka tue vdekë. Të lëshoi prakun e votrës e t'i ngujoi kambët te shtëpia!...

Pjetri bante buzën në gaz e nuk e çonte ma gjatë!

VIII.

LEJA, LULA DHE DASHUNIA

Në repartin e Çunit, një ditë të diel në mëngjes, u ba zgjedhja e ushtarëve që do të përfaqësonin atë vit Grupin në spartakiadën e ushtrisë. U provue edhe Çuni, aty ku ja preu mendja se do të mund të jepte ma mirë. Mori granatën dhe e flaku aq larg, sa i habiti të gjithë! I thanë të ushtrohej, mbasi i treguen rregullat e mënyrën e flakjes.

Mbas disa javësh stërvitjeje ai iu afrue rekordit ushtarak të vitit të kaluem e të gjithë e përgëzuen. Por ai u tha të gjithëve:

— Lojna fëmijësh janë këto! Ne gjithë fëmininë e kemi kalue tue u matë me shoku-shokun se cili e hedh ma larg gurin ma të randë, e kjo granatë ka edhe dorezën e hidhet larg se asht edhe e lehtë pupël!

Por kur u urdhnuen që çdo mbasdite të shkonte në stadium, që të ushtrohej, ai nuk pranoi kurrsesi:

— E pse ta la punën? Më jepni një granatë dhe do të ushtrohem njisoj edhe në repart, sa herë që të kem kohë të lirë!

Eprorët nuk ja prishën, por bile e lavdëruen për zellin e madh që tregonte për punën. Kështu, me

stërvitjen e mirë që bani, arriti ta, kalojë tri herë me radhë rekordin e maparshëm ushtarak.

Gjatë spartakiadës Çuni theu dy rekorde: rekordin ushtarak dhe atë kombëtar në hedhjen e granatës. Mbas kësaj fitoreje të dyfishtë, atë e lavdëruen përpara repartit e komanda i dha një leje të posaçme nji zëtditore «për merita shërbimi»: jo vetëm si atlet, por dhe si ushtar i disiplinuem dhe i dalluem në punët e qilizmës. Kështu, në ditët e para të tetorit, pa u mbushë mirë viti i parë i shërbimit Çuni u nis për në shtëpi.

Kur sosi te shtëpia, e ama, Zogë Maxhunja, gati sa s'luejti mendsh nga gëzimi. Çuni kishte arritë në shtëpi pa lajmëruë njeri, e Zogës s'i bahej me e besue. Ajo rrinte tue e shikue gjatë, se i dukej se djali i ishte rritë e burnue ma shumë. Në ato rroba ushtarake Çuni i dukej tjetër! S'i bahej t'ja hiqte sytë dhe, që të mos e shikonin ashtu të përlotun nga gëzimi, ulte shaminë deri te hunda. Pastaj sillej nëpër shtëpi si moskurrë, kot së koti, pa ba ndonji punë e pa u interesue për asnji telash amviseje. Ajo veç sillej tue folë me vete:

— E lumja nanë për ty, Çun Uka i lokes! I ka ardhë Zogë Maxhunes trimi nga ushtria me ja gëzue zemrën; lumja nanë për të, pasta-e cica!

E, bante si bante, e kthehej ta shikonte edhe një herë, se i dukej andërr që e kishte te votra. Ajo veç rrinte dhe e shikonte: as i fliste, as e pyeste. Asaj i dukej hera-herë se ishte ba si i huej ai djali i saj ma i vogli... Çuni e shikonte edhe ai, pa i folë, por tue i buzëqeshë gjithë ambëlsi.

Të gjithë u çuditën kur Çuni, të nesërmen fill, veshi rrobat e punës dhe u fut nëpër ara e vneshta e pemishte, tue kontrollue çdo gja, tue u interesue për çdo gja. Dukej sikur veç për ato toka kishte kthye në shtëpi... Ndalej te një ledh are, që ishte në rrezik të shembej, dhe e forconte në themelet. Nëpër vneshta, që atë vjet kishin dhanë rrush të bollshëm, kontro-

llonte çdo cung hardhie, në pemishtë çdo pemë, çdo fidan! Dukej si ajo nana e kujdesun që s'di të shkëputet nga fëmijët e vet. Smajl Sadria, që tani ishte ba bujk zelltar, nuk i ndahej por e ndiqte gjithkrah, tue marrë porositë që i jepte.

Veçse nuk e lanë të kënaqej me tokat e reja, sepse sapo u muer vesh ardhja e tij, shokë e miq e farefis vrapuen të takoheshin me të. Kulla e Nik-Buqajve u ba panair. Nuk mbeti i ri pa ardhë të takohej me Çun Ukën që ja kishte zbardhë faqen deri atje, në mes të Tiranës asaj malësisë së tyne të mënjanueme! Të gjithë i kishin lexue fitoret e tija në «Sportin popullor» e tani e shikonin si heroin e ditës! Shokët e fëminisë erdhën deri prej Raje të takoheshin me të dhe, tue vizitue shtëpinë e re që i kishte ngelë ashtu përgjysmë, veç për me ndenjë sa ma shumë me Çunin, iu lutën burrit të Pulës, që ishte mjeshtër muri, t'ja nisnin mureve të katit të dytë. Kështu, mbasi materiali ishte gjithë i grumbulluem, ja hynë punës. Të rinjve të Rajës u erdhën në ndihmë edhe ata të Apripës, kurse burrit të Pulës edhe dy muratorë të katundit. E kështu, me gaz e shaka, me atë vrullin dhe entuziazmin rinor përfunduen katin e dytë, i vunë kulmin dhe e mbuluen. Vetëm atëherë secili u kthye në shtëpi të vet. Çdo natë, gjatë kësaj kohe, gjëmoi kulla e vjetër prej kangësh e vallesh e bisedash, saqë Nik-Buqajt habiteshin se çka ishte me atë djalë të tyne që i bante njerëzit për vete aq shumë. Pjetër Uka çuditej tue e pa shtëpinë e ngritun dhe e siguroi Çunin:

— Po e lamë simjet kështu si asht, karabina, e me kambë të pranverës mendoj unë për suvatim mrendë¹⁾ e jashtë!

Habitë mbas këtyne punëve, Çuni e kishte harrue Lulë Gjeloshen e andrrimet e tija! Por kur Pulë Ukja i çoi fjalë se pa iu kthye i shoqi te shtëpia nuk mund të dilte kurrsesi të takohej me të në Apripë, se

1) Brenda.

kishin ende misrat pa u futë brendë, Çuni vendosi të shkonte ai vetë të piqej me te. Sigurisht atë e shtynte edhe shpresa se mund të takonte Lulën e, ndoshta, ajo do të kishte ndonji fjalë për të. Por edhe sikur të mos fliste ajo, ai kësaj here do t'i thoshte çdo gja: do t'i fliste për çka tash sa ditë e muej ishte tue ja përvëlue zemrën! Të ndodhte ç'të ndodhte: ai veç kishte frikë vallë do të mund të takohet me Lulën vetëm për **vetëm!**

Qysh para se të nisej nga Tirana, e kishte mendue mirë këtë takim dhe kishte sjellë për Lulën edhe një peshqesh të vogël: një varg rruzash të kuqe, si gur rubini, të mëdha sa kokrrat e lajthisë, një shami mëndafshi të verdhë me lulëza të kuqe e thekë, që ta vente në kokë kur të hiqte zinë e babës, dhe në këtë shami kishte vu edhe tre sapuna me erë, që i kishte ble ku i gjeti ma të shtrenjtit në dyqanet e Tiranës.

Me këtë pako të vogël, të mshefun në xhepin e mbrendshëm të xhaketës, u ba bashkë me burrin e Pulës dhe, dy javë mbasi kishte ardhë në Apripë, ja behu një mbramje vonë në Rajë, tek e motra.

E pritën me gosti e nder si pritet vëllai te motra! Atë natë, për të mos ja prishë qejfin burrit të Pulës, që e nxiste vazhdimisht me pije, piu bukur mirë, megjithëse zakonisht nuk e pinte rakinë fare!

Të nesërmen u zgjue herët, pa gëdhi drita kurrkund. Dësh të kthehej në krah tjetër e të flinte edhe pak, por gojën e kishte të shkrumbueme dhe kishte një etje që po e digjte. Zbriti poshtë, në haur të mos gjente ndonji pikë ujë, por edhe aty bucelat i gjeti bosh. Atëherë u vesh, vuni një bucelë në cep të krahut e doli të shkonte në krue.

Kur doli në oborr të kullës, andej kah Gjalica e Lumës po agonte. Agmia e malësisë, ajo periudhë kohe kur sapo nis të duket zbardhëllima e mëngjesit, para agimit, e ngriu në vend. Nji freski e ftoftë sikur e përqafoi dhe ja largoi gjumin, që ja randonte sytë. Ajo freski iu duke si përshëndetja e parë që po i jepte

ajo luginë e dyfishtë e Valbonës dhe e Drinit; këta lumenj prej atje nalt dukeshin si në pëllambë të dorës.

Sa herë që shkonte në Rajë, tek e motra, kjo pamje që hapej fill nën kambët e tij i bante gjithmonë një përshtypje të madhe. I dukej sikur ajo madhështi e egër natyre ja merrte mendjen, e trulloste; i bahej sikur diçka e tërhiqte të lëshohej fluturim nëpër ato hapsina të pamasë, kufizue atje larg nga maja bjeshkësh të nalta, të mbështjelluna me tymtaja të vazhdueshme. Lindë e rritë në një katund aq të vogël, strukë më një kthesë Drini, në mes dushkajash e rrmorësh, vetëm kur ndodhej këtu i bahej se shijonte madhësinë e luginës së Drinit. E ndjente sikur s'po i mbushej dot gjoksi me frymë, sikur zemra po i copëtohej, sepse sytë e tij s'mund ta përqafonin dot gjithë atë hapësinë të lirë. E shikonte Drinin që gjarpëronte ndërmjet brigjesh shkambore, atë lumin e rrëmbye-shëm e të frikshëm e nuk ngopej tue e shikue. Dikur gjatë fëminisë, Drini me ujët e turbullt dhe gjithë vorbuj të llahtarshëm e frikësonte edhe verës, kur ishte i kthjellët e ngjyrë qielli. Asokohe pleqtë ja kishin mbushë kokën me gjithfarë legjendash rreth vorbujve dhe thithave të lumit, që fantazia e tregimtarëve ja diftonte si gojë floçkash a lubish të lumit, që do ta merrnin me vete po të futej në të... Por prej atje nalt, ku s'kapej rropama shurdhuese e valëve shku-mëzuese, prej andej edhe Drini i dukej tani i qetë, i bukur. Tue u përshkue nëpërmes maleve të nalta, të zeza, gjithë dredha-dredha, me shtratin e tij të thellë e të ngushtë, dukej që andej si një tehiri¹⁾ argjendi që thurte fundin e një xhublete të zezë nusesh!

Por atë mëngjes Çuni nuk qëndroi gjatë ta shijonte këtë pamje, si bante herët tjera, sepse etja po e përvëlonte. Zbriti pra me nxitim nga kroi i lagjes. Udha për në krue binte qafë kullës së Lulë Gjeloshes e, po mendonte a thue nga ajo kullë do ta shikonte

---

1) Shirit, si kordhele e trashë.

kush ashtu të ngarkuem me bucelë, kur ndigjoi të le-
funa të furishme të një qeni. Bani me nxitue hapin,
por pa pritë e pa kujtue një qen i madh, leshtor, si
një bishë e zezë, iu sul. Por, tek e pa, e njofti e tue
kajtë gëzueshëm uli kokën e shkoi e iu fërkue për
gjunjësh, tue tundë bishtin gjithë ledhe, si me një mik
të hershëm. Ai uli bucelën, ndenji mbi të e u përqa-
fue me Lapin, qenin e Lulës, që prej gëzimi tërbohej
tue e lëpi gjithkah nëpër fytyrë. Në këtë kohë doli
Lula me lidhë qenin. Ajo ishte në këmishë, si kishte-
ra me fjetë, e kishte dalë ashtu nga frika se mos ai
qen i tmerrshëm damtonte njeri! Ende përgjumshëm,
ajo nuk e njofti Çunin. Bile, mbasi ky ishte i veshun
me rrobat ushtarake, ajo e mori për njeri të huej që
po zihej ashtu me qenin e po e shikonte. Ajo përpi-
qej të mbulohej, sa tue afrue buzët e këmishës tepër
të hapun në gjoks, sa tue ulë shaminë e zezë deri te
goja, tue u ndezë prej turpi se një njeri i huej po e
shikonte në atë gjendje. Po Çuni s'ja ndate sytë, se i
dukej si ndonjë vegim. Ai erdhi në vete vetëm kur
ndigjoi zanin e Lulës, që i thirri qenit:

— Lap, këtu Lap, këtu! he ty të preftë ujku sonte!
— dhe qeni menjherë u shkëput nga Çuni e, tue kë-
cye, vrapoi nga Lula që mezi e përmbante turrin e tij,
ndërsa përpiqej t'ja fuste në qafë rrypin që të mund
ta lidhte në hekurat. Atëherë Çuni, që e njofti vajzën
nga zani, ndërsa ajo i pat kthye kurrizin dhe po tër-
hiqte qenin nga shtëpia e vet, i bëzajti:

— Ndal pak, çik-o, se, qe besa, veç për ty jam
dalë kësajte kaq herët! Po ti Lulë Gjelo-shja a njëmend
s'më njoftë a?!

Vajza nga habia u kthye trembshëm. Qeni i iku
nga dora e, ndërsa iu kujtue takimi i një vitit para,
atje te bregu i Valbonës, i tha gjithë sy përdhe:

— Mana mirë ma more uhanë e vjetme, në mos
e paç harrue! Tue e shikue për një çast, vazhdoi me
ambëlsi: — Po ti, Çun Uka, sa paske ndryshue kështu
veç një motmot, sa mos me të njoftë?! — dhe me lë-

vizje të ndrojtuna, gjithë e frikësue me se ndodhej aq pak e mbulueme trupit, iu afrue djalit. E Çuni, tue e soditë bukurinë e saj të egër në atë shkujdesje të plotë të natyrës, ndjente në atë çast një kënaqësi që s'e kishte provue kurrë. E i tha buzagaz:

— He, Lulë Gjeloshja, he!... e unë që të pata marrë për zanën e malit!

E ja rrëmbeu duert që ajo ja shtrini gjithë ambël-si, e ja shtrëngoi me aq të dhanun malli, sa që vajza zuni të dridhej. Ndërsa po i fliste, ajo e shikonte drejt në sy me një dashuni të papërmbajtun:

— E unë teveqelja që qajshe hallin tand, se nga ushtria nuk do të kthejshe as gjysa!... Kurse ti qenke, qenke... — dhe e shikonte me atë kënaqësinë e gëzimit, që nuk e mshifte dot ma e i thoshte: — ti më qenke ba sa një katalla, bash sa një div bjeshke! — E pastaj fill, si e përmbajtun, si me qortim: — Po ti, dial-o, sa shumë vonove, me u ngjité në këtë katundin tonë? Qajo motra jote plasi tue të pritë me sot me nesër!

Por Çuni e kishte humbë fjalën. Rrinte tue ja lëmue duert vajzës për të cilën aq kishte andërrue, ndërsa sytë e saj të zez, të mëdhenj e të shndritshëm e kishin shastisë. Lula ndjeu se duert e tij e afronin dëshirueshëm, dhe, ndërsa dridhej nga një frikë që s'e kuptonte, iu lut:

— Lëshomi duert, Çun-o, se me kalue kësajte kush e me më pa mue kështu në fill të këmishës kah rri me ty kaq herët... bash po turpnohem në ditë të sodit, për njëqind e një mijë vjet!

Çuni s'ja liroi duert e, tue mos e lanë të largohej, i tha:

— Rri, Lulë, se edhe bash picak me të gjetë tue ndenjë këtu me mue, s'ka falë nana ende djalë që të guxojë me vu gojë në ty, se i këndon bash qyqja e zezë te kryet! Po ti rri edhe pak, he fisnike, se s'paskam të ngimë tue të pa, se më paska lodhë malli për ty bash fort e fort! — ... e herë e largonte nga vetja e

herë e afronte, gjithë tue ja lëmue ato duer të njoma, që dridheshin në mes duerve të tij si lopata, të vrazhda e gjithë kallo! E, mbasi ajo po e shikonte si e habitun nga gjithë ai shfrim dëshire të papritun, Çuni i tha: — Mana, Lul-o, këtu e deri në Tiranë, kahdo që shkova, s'ma pau syni me thanë një çikë që së paku me t'u afrue ty!

Por vajza përfitoi nga ky çast ekstaze të djalit, u shkëput prej duerve të tij e i tha:

— Hiqmu, Çun-o, e mos u mahit¹⁾ ma andej neme! Ato çikat e qytetit janë bash si ajo peta e tlyenit të njomë, ndërsa ne malësorët jemi si ato dhitë e egra të Majës së Hekurave! Po ti qysh paske dalë kaq herët e si ta paska lanë shtëpia e mikut bucelën ty?!

— Mbramë u shtyme në pije e m'doli gjumi se më kishte rreshkë etja, prandej s'i bëzajta askujt, por rashë vetë me bucelë! E tash shyqyr që dola, njimijë herë shyqyr, se u pamë... — e kush e di ç'deshi të shtonte, porse Lula ja preu:

— Ja ke ba ma së miri që ke ra kësajte, se kam me të dhanë do amanete për kur të kthehesh në Tiranë! Tim vëlla Gjonin e ke në Tiranë, se morëm letër që aty ndodhet... Po a di çka? Zbrit te kroi, sa po shkoj e vishem e ta mbërrina! S'vonohem as dy minuta! — e iku tue e lanë në një dallgë mendimesh; donte me të vërtetë të bahej mësuese apo e kishte harruë atë çeshtje, a e donte ndopak apo vetëm si shok, a mos e kishin fejuje ndokund apo ishte ende e lirë...

Me këto dyshime dhe frikë ra Çuni te kroi. Mbas si u la dhe u freskue, pastroi gojën dhe shuejti etjen, u kref me kujdes e ndenji e priti derisa u mbush bucela. E mbylli me tallë misri dhe e largoi nga cepi i kroit. Së mbrami u ul e zu vend në pushim²⁾ të kroit dhe e priti aty vajzën. Sillte nëpër tru gjithfarë fjalësh e mënyrash si do t'i fliste asaj, si do t'ja shfaqte haptazi dashurinë... por i bahej se ajo freskia e ujit

1) Mos u tall.

2) Një si bankë muri, pezul.

të ftoftë, që ja largoi gjumin nga sytë, tani sikur ishte tue e ndezë mollëzash faqeve!

Lula erdhi menjherë. Çuni e pa nga larg që po i afrohej tue zbritë shtegut të kroit. Ajo zbriste nga kroi ashtu në majë të gishtave, e pupëzue me çorapet e bardha në opangat me gajtana, që i kishte lidhë deri nalt. Kishte vu bucelën e vogël në cep të krahut e, ma fort se me ecë, dukej sikur po fluturon-te teposhtë nga kroi, e lehtë si ndonji ftujake e bardhë. Thekët e paranikut, gjithë bukuri gajtanash ngjy-ra-ngjyra e shiritash, që paraqitnin motive të ndryshme stolie, tundeshin për bukuri mbi gjunjët e saj të rrumbullakët. Ajo ishte la e ndërrue. Mbi këmishën e bardhë e të stolisun në gjoks me qëndisje të holla kishte veshë një gujë të zezë, të shkurtën si gujë çobaneshash. Rrypi i hollë i mesit ja tregonte belin e hollë që dukej sikur këputej, e prej këtij rrypi, gjithë stoli metalike, varej zinxhiri i çelësave e një biçak me dorëz brini. Fytyra e saj shkëlqente si petëza e lules trandafille. Ajo ishte shumë e bukur!

Kur u afrue te kroi, çika futi në gliqe të kambëve mbrapanikun¹⁾ dhe këmishën që të mos i ndyeshin me baltë. Pastaj vuni nën cep të kroit bucelën e si e lau e e shplau me kujdes e la të mbushej. Ndërkohë e shikonte Çunin me një buzëqeshje të hollë, sa që djali ishte ndezë në fytyrë. Ai ndjente në të gjitha gjymtyrët një si lodhje kapitëse, që po ja merrte mendjen dhe e kishte ba si të mpimë. Jo veç se fjala nuk i dilte nga goja, por s'kishte ma guxim ta shikonte Lulen në sy! Shikimi i tij humbiste larg, nga shpatinat shkambore të majave të Trishes së Rajës, që tani agimi me rrezet e tij të para po i ngjyente si me lang florini. Ai shikonte ato tri maja të thepisuna, që si pyrgje madhështorë kapeshin deri në qiell, e nuk flishte. I ishte mbyllë goja ma keq se, kur u takuen në breg të Valbonës, një mot përpara. Priste që t'ja niste Lula e t'ja sillte mbarë bisedën, por ajo kur foli, i tha:

1) Futë që vëhet mbrapa, që mbron veshjen, kur ulet femna.

— Anima, Çun Uka? Na qenke dallue në ushtri a?! Mal m'u ba zemra kur mora vesh kështu për ty, se ata beterrat e katundit tand, kur ti pate shkue në ushtri, nisën të përhapin fjalë se «Çun Uka u lodh me tokat e reja e mezi ç'priti të shkonte në ushtri, për t'ua lanë mundin të tjerëve!» e disa të tjerë thoshin: «Rahatoi tokat e veta e iku...»

Atëherë Çuni shpërtheu inatçe:

— Uh, qyqanat! Kujtojnë se ushtria jonë asht edhe sot si dikur, që e hiqte nga katundi të riun dhe e bante dembel e të pavullnet për punë! Ata nuk e dijnë se me pasë punue edhe te shtëpia sa kam punue këtë kohë në ushtri, do ta kisha çelë qilizmën prej katundit tonë e deri në Va-Spas! A more vesh, Lulë Gjeloshja?

Lulës i erdhi keq që Çuni u nxeh aq shumë dhe, gjithë butësi iu drejtue:

— E ti mos u nxeh, Çun-o! se bash qysh e thue ti asht... por s'i mbyllet goja botës, lushjo! Mue veç më pat ardhë keq që të ra me e lanë përgjysë shtëpinë që e pate nisë, si më tregonte Pula, bash si mue që më mbet shkolla përgjysmë!..

Atëherë Çuni, tue dashtë me e marrë me të mirë, i tha:

— I vjen radha çdo pune, o Lulë Gjeloshja, veç mjer zemër ngushti! Po due me thanë se edhe ti kot mërziqe për shkollën tande, si ishalla lirohet yt vëlla Gjonë, sa ma parë, e s'ta pengon kush shkollën e dijen, se ti mandej... i ke bukur do v'jet ma pak se unë! S'ka gja që nuk bahet, mjaft që të dojë njeriu!

— Eh, Çun Uka, a thue?! — filloi vajza me afsh, e sytë e saj shkëlqenin ndërsa e shikonte djalin gjithë ambëlsi e shpresë. Çuni mori guxim nga ky shikim dhe, si i dehun nga kënaqësia që ndjente, përgjegji me entuziazëm:

— Po, moj, po! Qe, unë kurrë s'e kisha mendue se vij me leje këtë herë e sidomos se të takoj ty sot nadje, por qe se erdha e jemi këtu bashkë! E nuk e

kishe as pikën e shpresës se do ta prekja shtëpinë e re, deri kur të merrsha lirim, ndërsa ja që erdhi kaktundi e shokët e mi deri prej këndeje e ma përfunduen që me u çuditë!

Lula u gëzue pa masë. Ajo tani ishte ulë fare përbri tij e po e shikonte aq me ambëlsi, saqë nga gjithë ai gaz që i vërshonte në shpirt nuk fliste dot ma. E koha ikte ashtu pa kuptim! Ndoshta edhe në këtë takim nuk do t'ja hapnin zemrën njeni-tjetrit... por ngjau e paprituna.

Ndërsa qëndronin ashtu të pafjalë, e vajza me gishtat e dorës së djathtë luente me thakët e parankut e me dorën e majtë ishte mbështetë në gurët e pushimit të kroit e ishte kredhë në mendime, Lapi, që ishte zgjidhë nga zinxhirët, erdhi tinës dhe iu hodh në shpinë vajzës, me një vrull të furishëm. Ajo gja e zezë dhe e randë, që nga mbrapa i kërceu sipër pa pritë e pa kujtue, e sidomos ato shputa kambësh të ftofta e të lagështituna që e prekën në qafë, e ajo di-hama e qenit që kishte ardhë me vrap tek ajo, e frikësuen vajzën aq keq, saqë Lula u tmerrue e qe tue u fikë. Ajo, si instinktivisht, tue lypë mbrojtje nga ndonji pusi që s'e kuptonte, u hodh në krahët e djalit dhe u lidh në qafën e tij me ata krahë, që i dridheshin ndërsa e shtrëngonte me sa fuqi që kishte. Çuni një herë ngeli si i ngrimë nga ky vrull përçafimi. Edhe ai një herë e shtrëngoi në mes krahëve të vet, si tue dashtë ta mbulonte vajzën me trup të vetin e ta largonte nga ai tmerr që e kishte kapë. Por mbas shpinës së saj pa turinin e Lapit, që e shikonte sikur tue kuptue çka kishte shkaktue; Çuni po të kishte qenë i papenguem duersh do ta kishte puthë atë qen, që i kishte sigurue atë kënaqësi aq të madhe që ishte tue ndie, atë kënaqësi që s'e kishte provue asnjiherrë përpara. Tue shtrëngue në këtë përçafim Lulen që dridhej në gjoksin e tij, ai ndjente si një ambëlsi pranvere që po ja përshkonte të gjitha pejzat e trupit. E Lula dridhej në përçafim përherë e ma të ngushtë

të djalit dhe strukej në gjoksin e tij të gjanë, si tue lypë siguri e mbrojtje, por edhe e shtyme nga malli i papërmbajtun të cilin tani po e shfrente në këtë për-qafim. Çunit ai trup i butë, i ngroftë, i dukej si një visar që e kishte andërrue tesh sa kohë e që tani duhej ta ruente të mos i shkiste nga dora. E rrinte tue ja lëmue gushën e mbushun dhe mjekrën e saj të bukur e ato çukat e faqeve. Por Lula ja muer dorën dhe, tue ja afrue anës së vet të majtë, i tha:

— Ndiej këtu, si më rref zemra keq prej frike. Ky dreq qeni s'dij pse qenka tërbue kaq shumë mbas teje, sot nadje!

Çuni ndjeu fortësinë e gjinit të vajzës, ndigjoi të rrafunat e zemrës së saj e mandej s'ndigjoi as s'pa ma asgja përveç buzëve të Lulës që nxirrnin një erë si ajo e vjollcave të para. Ai ja afroi buzët e veta atyne buzëve me atë rreshk, si i afronte në ujët e një gurre të freskët në ditët e zhegut të verës! Pastaj mbësh-teti faqen mbi faqen e saj, e i tha lehtë, sikur tue pasë frikë edhe nga vetëvetja:

— A më do edhe ti kaq shumë, sa unë ty? A do të më dësh edhe ma, si tash? A je gjithë e imja ti, lulja e jetës sime? Ajo nuk i fliste por faqen që i digjej e shtrëngonte në fytyrën e tij, e sytë e saj u njomën me lot ngashërimi. E ai vazhdonte t'i fliste me atë gjuhën e dashunisë, që i ngjet bisedës pa lidhje të fëmijëve të njomë:

— Të mos kishte qenë Lapi yt, unë as sot s'të kishe folë kështu... se unë s'kishe guxim me të thanë se sa më ke hy në zemër!

Pastaj Lula u largue pakëz prej tij e, tue e shikue me ata sy të njomun, që djalit i dukeshin si dy qershishelshani veshë nga vesa e agimit, i buzëqeshte e gëzueshme pa masë e qëndronte besueshëm si tue u përkundë në krahët e tij. Por ky që një çast i vetëm dhe sytë e saj u dukën si ato të pëllumbeshës së frikësue nga skifteri. Ajo, pa pritë, u shkëput prej krahëve të tij, ujdisi shaminë e kokës dhe hodh mbi

krahë gujën që kishte ra mbi gjunjët e Çunit. U struk në të e i foli me një za të lehtë, sa që Çuni mezi e ndigjoi:

— Më len, Çun-o, se në ndejsha edhe pak këtu me ty... po bahemi përralla e katundit! — e u ngrit të largohej. Por Çuni s'e la:

— Rri edhe pak, Lulë Gjeloshja, se s'jam tue e marrë ma në dorë as për katund tand as për timin! Rri, në qofsh për mue!

Lula qëndroi pranë tij dhe ai nxori nga xhepi pakon e vogël që i kishte sjellë dhe ja lëshoi në prehën tue i thanë:

— Na, merri këto, t'i kam pru prej Tirane... por s'di a kanë me të pëlqye ndopak!

Lula hapi paketën e vogël. Ajo shtriu mbi gjunjë shaminë e mëndafshtë e rrinte tue e lëmue. Mandej shikoi rruazat e luejti e kënaqun me kokrrat e kuqe e ma në fund u mori erë edhe sapunave. Gjatë kësaj kohe Çuni po e shikonte me vemendje: ajo dukej si e shndërrueme në fytyrë. I kishte ra një si të zbetë, sikur i kishte ikë gjaku. Ai të zbetë i papritun shfaqej sidomos te buzët e saj, që i dridheshin nga ndjenja që provon njeriu kur, për një çast, ftohet të shqiptojë një fjalë, e cila do të vendosë për të gjithë jetën e tij. Ajo ma në fund, ndërsa buzët i dridheshin dhe s'mund të fliste, se sikur diçka e pakuptueshme po ja zinte fytin, foli lehtë:

— Po pse je harxhue kaq shumë për mue, o Çun Uka?!

E Çuni:

— Më thuej: a të pëlqejnë?

Atëherë Lula uli kokën e, tue shikue dhuratën, i tha:

— Besa, po më pëlqejnë boll e tepër... por s'dij qysh mund t'i mbaj! Këto... e bash si peshqesh nusesesh janë kah më duken!

Nga ky ngurrim i vajzës Çuni pandehi se mos

ajo ishte, e fejueme gjetiu, ndaj e pyeti gjithë ankth:

— Po ti, Lulë Gjeloshja, veç në të paçin fejue tjetërkund se për tjetër s'ke pse mërzhite-ej! Folë, a mos të kanë dhanë njeti?...

Ajo ja nguli sytë dhe e shikoi gjatë, gjatë, pa folë. Ndoshta vërejti në sytë e tij ndrojtje, pritje të padurueshme e me një vrull afshi dashunor që ja pushtoi zemrën iu hodh në qafë, tue i folë kohë mbas kohe:

— Loçka e zemrës! qysh merr tjetër Lula jote... tue të pasë ty, sa për një dynja!...

Çuni nuk donte t'i prishte ato çaste lumtunie dhe për një kohë nuk foli; ai veç e shtrëngonte fort në një përqafim që s'kishte fund. Vetëm kur ajo u largue dhe mbante fytyrën e ndezun në mes shuplakave të duerve, ai i tha:

— Unë atëherë po i çoj haber qysh sonte Pjetër Ukës të dalë deri te shtëpia juej për ne... se s'di sodeja çka bie nesra! E ti si po thue?

Por ajo me majat e gishtave ja mbylli gojën e ai ja puthte bulëzat e gishtave, ashtu siç ua puthim fëmijëve të vegjël! Mandej Lula, si e puthi në faqe, mblodhi peshqeshin e futi në gjë e u ngrit tue thanë:

— Ika Çun-o, se robtë presin bucelën e ujit! — e zbritë te kroi. Mbylli me kujdes bucelën e mbushun, e hodhi në cep të krahut e, para se të largohej, i tha:

— Po ti dil sot kah na, se nana ka qejf me të pa! Por... eja pa u vonue shumë se ti e di që unë kam me lëshue lopët e, në u vonofsh, nuk më gjen te shtëpia! A more vesh?

Çuni rrinte gjithë buzagaz e tue pohue për çdo fjalë që ajo i thonte, derisa vajza iku me bucelë në cep të krahut, në majë të gishtave, si kishte ardhë: e Çunit iu duk si një vegim.

Mandej u ngrit edhe ai, ngarkoi bucelën e u kthye nga kulla e mikut. Ai ecte ngadalë-ngadalë e buzagaz si ai që asht me nge: sepse ai, në ato çaste, ndjente një kënaqësi të pamasë.

Të nesërmen Çuni u fal me motrën dhe u kthye në Apripë. Së pari foli me nanën e vet, Zogë Maxhunen, që u ba shend e verë kur mori vesh për çka kishte vendosë të bante ai. Zoga pastaj foli me Pjetër Ukën që, po atë ditë, në mbramje, ja mësyni kullës së Lulë Gjeloshes dhe fejesa u krye dhe u shpall. Të dyja palët caktuen që dita e martesës të vendosej mbasi të kthehej Çuni nga ushtria.

Kur Pjetër Uka u kthye në shtëpi të vet, e u tregoi të gjithëve se fejesa ishte krye e ja bani për hajr nusen vëllait, vetëm atëherë Çuni u përgatit për udhë.

E kur po nisej, Pjetër Uka u tall me të vëllanë:

— Mblidh rrypat, o Çun Uka e këqyr e mos u vono shumë, se me pasë marrë unë një fëllanxë si e zune ti në Rajë, mue gjumi i natës s'do të më zinte deri sata sillja te shtëpia!

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is too light to transcribe accurately.

IX.

ANDËRRIME NJERËZISH

Dikur Tuç Pali i thoshte Çunit se çdo njeri ka andërrimet e veta dhe se ai që s'i ka, asht i dështuem: ai ban hije kot mbi dhe!

E Çuni qeshej me kushërinin dhe i thoshte:

— Po si qenkam unë, që s'dij çka asht andrra? Sa ul kryet në jastek, më merr gjumi e flej një copet, deri në ferk të sabahit! — se Çuni ngatërronte deri fjalët: s'shikonte dallimin e andrrës me andërrimin. E kur Tuçi mundohej me ja shpjegue, ai thoshte:

— Pse s'thue andrra me sy çelë? Unë, Tuç-o, s'dij andërrime a çka thue ti: kur shikoj se një punë duhet ba, hyj dhe e baj! E pse të kem nevojë për andërrime?

E Tuçi i shpjegonte atëherë se njeriu ka disa detyra përtej punës që ban për të nxjerrë kashatën e gojës: se vetë natyra e shtyn të shikojë diçka ma përtej interesit e nevojës personale, se përndryshe njeriut puna i bahet barrë, i bahet e mërzitshme dhe nuk e tërheq, sepse...

Por Çuni s'e lente me vazhdue:

— Ti don të thuesh se njeriu duhet të dëshirojë

çdo ditë e ma shumë, çdo ditë e ma 'mirë! Këtë e di edhe unë! Atëherë: theje kurrizin e shtroju punës; ç'duhet andërrimi e pallavra të tjera?

E Tuçi niste atëherë t'i fliste për andërrimet e tij: si nuk ishte kënaqë me mësimet e mesme mjekësore e kishte hy në universitet, sepse andërronte të bahej mjeku i parë i malësisë së Pukës, donte të bahej sa ma i zoti si mjek, që të shëronte sëmundjet e katundeve të veta... Ai nuk po përpiquej për interesin e vet, por për me mujtë e me i ardhë në ndihmë të tjerëve. E i thoshte se dhe Çuni vetë kishte veprue po kështu, tue u ba propagandues i hapjes së tokave të reja, me shembullin e tij personal, e tani shumë 'ishin tue ndjekë shembullin e tij...

Por Çuni ja priste:

— Po, more, po... por si ato buburrecat: secili për vete! Kjo puna e tokave të reja s'asht porse me sigurue bukën: nevoja të shtyn e gjallnia asht burrë i fortë!

Por Tuçi ja kthente menjherë:

— Kjo, pra, asht që them unë: njeriu duhet të ketë andërrimet e veta: të shikojë përpara, të mendojë edhe për brezat që do të vijnë mbas nesh e jo veç për vete! Secili për vete, kjo ishte deri dje, sot duhet të gjithë për të gjithë! Ti duhet ta mendosh mirë këtë punë.

Tani që ishte kthye nga leja, që kishte pa edhe njiherë se sa forca ka puna e përbashkët, sa gaz u sjell kjo njerëzve (e kishte provue edhe në katund me ndërtimin e katit të dytë të shtëpisë së re), i kujtohe-shin shpesh e shpesh bisedat e Tuçit. Kushërini kishte pasë arësye: ai s'duhej të ndalej në rrugën e nisun nga mësimet e partisë, ai duhej të studjonte sa ma shumë, shumë ma tepër se këto vitet e fundit që nuk kishte lanë libër agroteknik pa studjue e pa konsultue me agronomë e me teknikë të ndryshëm të ush-trisë, gjithë tue vizitue ferma e kooperativa bujqësore.

Prandej, edhe kur takoi Tuçin për t'i tregue se ishte fejuje, ky, tue e urue, i tha:

— Ti ke pasë fat që paske marrë një shoqe fëminie, që e njëf e që të njëf edhe ajo; ke ba fejesë si duhet ta bajnë të gjithë të rinjtë e anave tona e jo me marrë një grue sa me u r a h a t u e! — e, tue theksue fjalën e fundit, qeshej me Çunin, që s'e duroi e ja priti:

— Po secili gruen e merr për vete, more Tuç. Ti s'e ke në fije bisedën sot!

— Ashtu si thue ti asht, por e kisha fjalën se tue u martue, do të vazhdosh punën e do mblidhesh me hallet e shtëpisë, sepse do të mendosh edhe për gruen që po merrke!

Por Cuni foli dhe e la Tuçin pa mend:

— Jo, Tuç, Lula ime ka andërrimet e saj. Ajo do të bahet mësuese e, edhe në mos u bafte, bukën e vet do ta nxjerrë dhe ajo me punën që do t'i takojë! Ti e di se sa punojnë malësoret tona, baras me burrin e shpesh bile dhe shumë ma tepër! Plasi Zef Delia e Pjetër Uka me mbledhje e konferenca t'ua shpjegojnë malësorëve sa keq e kanë që i randojnë gratë me disa hamallëqe, që veçse i rrënojnë gratë tona para kohet e ne zhburrnohemi faqe t'yne! Po gjithë e zeza jonë, asht që nuk kemi si bahemi kooperativë, se do t'i ndërrohej faqja edhe malësisë sonë e do të pastroheshim nga ai drau¹⁾ shekullor i zakoneve dhe i mënyrës së jetesës për faqe të zezë, e do të baheshim njerëz...

E Tuçi, tue u gëzue se edhe Çuni kishte andërrimin e tij, nuk e nguci ma, por bashkë me të shkuen të takoheshin me Gjonin, vëllanë e Lulës për t'i dhënë letrën që ja kishte sjellë e disa amanete. Ky u gëzue shumë për fejesën e së motrës me Çunin dhe e uroi. Pastaj i tregoi se ato ditë do të lirohej e se, po të donte me i çue letër, do t'ja çonte ai...

Kështu nisi letërkëmbimi i Çunit me Lulën, e cila qysh në letrën e parë e lajmëroi se Gjoni, sa ishte kthye, e kishte lirue të shkonte në një kurs njivjeçar për mësuese, që ishte hapë në Shkodër. Mandej ajo i

1) Zdrala, zgjyra, ndryshku.

shkroi se si ndodhej në Shkodër, me sa e sa shoqe e shokë malësorë, në atë shkollë e konvikt. Në letrat e tjera nisi t'i fliste për sa e sa. përshtypje që i bante jeta e qytetit e si i dukej vetja e veshun si qytetare. E letra mbas letrash, secila me nga ndonji andërrim për të ardhmen: si katundi kishte nisë me ja ndërtue shkollën, sa gëzim do të ndjente kur të bahej edhe ajo mësuese, me klasën e vet e se kur të lirohej nga ushtria, ai do ta gjente mësuese!

Po kur Tuçi e pyeste për këto letra, ai s'kishte ç'ti tregonte, por ja priste shkurt:

— Shëndoshë e mirë asht, të falet me shëndet dhe ty. Asht tue mësue me qejf sepse e ka merak shkollën!

Ai s'kishte ç'ti thoshte tjetër, sepse Lula kurrë s'bante fjalë në ato letra për dashurinë e tyne, për të ardhmen e tyne bashkë, siç i shkruenin të fejuemet ushtarëve të tjerë të repartit, e sidomos qytetaret: letra plot zjarr, që e futshin Çunin në dyshime të vazhdueshme se ndoshta Lula tani nuk do të merrte ma për burrë një si atë, që as shkollën nuk e kishte!... Ajo së paku t'i dërgonte një fotografi, që të çmallej me te për së largu, por... ndoshta ishte ma mirë ashtu. Ajo ishte malësore, e ai malësuer: ata i kishin dhanë fjalën njeni-tjetrit lirisht, pa i detyrue kush... e pse të dyshonin në njeni-tjetrin?

Këto mendime ai i mbyste me punë e me studim. Ai punonte ma me zell se përpara dhe mendonte për andërrën e tij, se dhe tek ai lindi dhe shkoi tue u zhvillue vështrimi kritik ndaj jetës; lindi në të dëshira me mendue për të ardhmen e malësisë e jo vetëm për Nik-Buqajt, për Apripën e Keqe... si mendonte dikur!

Tue vizitue uzina e fabrika, shikonte qindra e mijë punëtorë e punëtore që punonin me një gaz që s'e kishte pa ndonjiherë ndër punëtorët e tokës në malësi: i tërhiqte vemendjen sidomos puna e bujqve të kooperuëm, që punonin me skuadra e brigada, si ai me shokët e repartit: tamam një front i tanë pune. E

në këtë atdhe që ishte shndërrue në një kantier të madh pune kolektive, që po përmbyste shekuj brenda pak vitesh, ai e shikonte çdo ditë e ma mirë se ajo jeta e malësisë së tij ishte shumë prapa: njerëz që ngurronin me e kapë të renë që u fliste si rrezja e diellit, njerëz të mbyllun në atë botën e mykun të stërgjyshëve, njerëz që kënaqeshin vetëm të siguronin bukën e misrit! E andrra e tij, sa ma shumë që mendonte, sa ma shumë që njifej me njerëzit, merrte ngjyrë, i dilte çdo ditë e ma e qartë, ma e realizueshme...

Kur u kthye nga leja, ndërsa po priste autobusin për Tiranë, Çuni ndigjoi se Puka ato ditë po përpiqej të ngrinte aty, në qendër të rrethit, kooperativën e parë bujqësore të asaj malësie. Gjithë katundi ziente nga mblëdhjet, diskutimet e mendimet e ndryshme. Kishte entuziastë që deri emnin ja kishin gjetë kooperativës së ardhshme, do ta quejshin: Kooperativa bujqësore «Migjeni». Ata donin kështu të nderonin kujtimin e kryemësuesit të shkollës së tyne, të poetit të pavdekshëm që, në kohën e tiranisë së Zogut i kishin të këndue jetës së tyne të vështirë, kishte shkruar për hallet e asaj malësie të uritunish, ku misri ishte ba legjendë!

Porsa arriti në Tiranë, i shkroi Pjetrit për të gjitha këto e s'vanoi shumë e vëllai iu përgjegj:

«Çun, këto ditë katundi i Pukës u ba kooperativë e shembullin e këtij katundi e ndoqën edhe Qerreti e Komani! Ti mund ta marrësh me mend sa jam gëzue, sepse rruga u hap e po afrohet dita që edhe na të krijojmë kooperativën në fshatin tonë. Por kjo punë e mirë nuk po ndiqet nga katundet e tjera të rrethit tonë e tash po e shof sa të drejtë ka Zef Delia kur thotë se duhet ende punë e madhe me ua mbushë mendjen njerëzvet tanë që të ndryshojnë mënyrën e vjetër të jetesës. Mendo ti, Iballja, — që, sa kanë tokë buke Puka, Qerreti e Komani bashkë, ajo e ka fushë djerre — kjo Iballë nuk po dëgjon kurrqysh me u

ba kooperativë. Qesin gjithfarë arësyesh të kota, të pavend; po ngulin konakë të jetojnë si kanë jetue deri më sot... Prandej ti, lum vllau, hap sytë mirë e mendohu sa ma shumë që të mundesh e shiko se si janë kooperativat e fushës, si punojnë, si organizohen... Në të qittë rasa me pa ndonji kooperativë malore, sidomos aty ve mend dhe merr shënim çdo gja: për këtë të porosit edhe Zef Delia. Për këtë do t'i shkruaj edhe Lekës, sepse shpresën e kemi tek ju rinia!»

Çuni, i nxitun nga kjo letër, filloi të interesohej së afërmi për jetën e punën që bahej në kooperativat bujqësore. I rastiste shpesh të vizitonte edhe ferma shtetnore; ai njofti mirë edhe organizimin e punës bujqësore nëpër kooperativat e fushës. Fronti i punës së tij ishte lëvizës, sepse reparti kishte marrë përsipër të shndërronte në vneshta e pemishte kodrinat e pashfrytëzueme të katundeve gjatë rrugës së automobilit Tiranë-Durrës. Prandaj edhe pati mundësi të vizitonte një radhë kooperativash me kultura të ndryshme bujqësore. Çdo gja tani i tërhiqte vemendjen, e për të gjitha merrte shënim si do të vepronte ma vonë në katundin e vet. Por përfitimin ma të madh e pati kur vizitoi disa kooperativa malore të rrethit të Korçës.

Në skuadrën e tij Çuni kishte një shok me të cilin shoqnohej ma tepër se me të tjerët, sepse e shikonte punëtor e serioz. Ky ishte ushtari Lirak Shkëmbi, me të cilin, qysh në ditët e para të jetës ushtarake, ishte ba mollë e pandame. Çunit i kishte hy në shpirt ky djalë devollit, që e ndiqte kamba-kambës në punë; dhe në rastet kur puna ishte trupkapitëse nuk tregonte asnjë shenjë lodhjeje. E Çuni çuditej se sa i qëndronte lodhjes, ai trup i thatë, e i pakët. I dukej si një trup i shkrimë në çelik të gjallë. Një ditë që skuadra doli në pushim dhe Çuni po vazhdonte punën të përfundonte parcelën që kishte mbetë pa krye, Liraku i qëndroi pranë dhe nuk po e linte punën. Çuni i

tha të shkante dhe ai të pushonte, por Liraku, pa ngritë kokën nga puna, iu përgjegj:

— Unë jam mësuar të punoj krah për krah me brigadierin tim, atje në kooperativën tonë, të Vranishtit, dhe tani s'më ipet të të lë vetëm!

Çuni nuk i foli e ai vazhdoi:

— Në kooperativën tonë në valën e punës ka ditë që punojmë gjer më dymbëdhjetë orë e më shumë. Këtu në repart puna që bëjmë, më duket lodër! Bile unë e kam si një zbatimje, sepse më duket sikur s'më le të ndryshkem!

Te Liraku Çuni gjeti mikun e zemrës. Me të s'vonoi të bisedonte rreth punës që kishte nisë me rininë e Apripës së Keqe e të Poravit e mbi luftën që kishin ndërmarrë për të luftue zakonet e vjetra e botë kuptimet prapanike. Liraku e ndigjonte me vëmendje dhe interesohej të dinte sa ma shumë. Çunit i pëlqente devolltasi sepse dhe ai fliste për zakonet e krahinës së tij e për botëkuptimet e vjetra që kishin mbetë dhe në katundin e tij e mbi mënyrën se si i luftonin. Kështu sot një fjalë e nesër një tjetër e ata u banë si vëllazën, aq sa Çuni, kur u kthye nga leja, vetëm Lirakut i tregoi se ishte fejue e ç'plane kishte për të ardhmen. Edhe Liraku i tregoi mbi familjen që kishte në Vranisht, mbi punën që bante, mbi vajzën që e priste të martohej me të, sa të kryente shërbimin ushtarak. Ai i fliste se si zhvillohej jeta në kooperativën e tij, mbi kulturat që lëvronin, mbi shokët e shoqet e katundit e si punonin ata, sa kishin arritë të dallohen ndër bujqit ma të përparuem të Republikës.

Çuni një ditë e pyeti Lirakun si i kishin krijuar kooperativat, por devolltasi ja plasi gazit:

— Ore, Çun-buldozeri, sa vjeç më ditke ti? Kur u ngrit kooperativa jonë, unë isha foshnjë akoma, ç'të të them! Kam dëgjuar mbi atë kohë, kur bie rasti, dhe tregohen turlish për të qeshur e për të qarë. Babai im tregon se në fshatin tonë dy tri shtëpi

nguruan në fillim, por dhe ata s'u ndanë nga shokët. Po ka fshatra, nga ata të malësisë, lart, që nuk e ngri-tën kooperativën vetëm se kur shikuan përfitimet që nxirrnin fshatrat tona! S'do mend, prapanikë ka gji-thandej, kemi dhe tek ne trutharë të lidhur pas pronës private... Po ti duhet të vish tek ne, të rrish ndonjë ditë në fshatrat tona e të takonesh me fshatarët tanë më të moshuar, se ata të kanë për të treguar çudira që tani mua as që më kujtohen mirë.

Nji ditë komanda i dërgoi të dy në katundet e rrethit të Beratit të sillnin fidana fiqsh e hardhish. Çuni dhe Liraku shkuen me qejf, sepse u pëlqente të shifnin së afërmi punën e madhe që ishte ba dhe po bahej në ato katunde, ku male të tana ishin mbjellë me fiq, kumbulla, mollë e gjithfarë pemësh. Kur vizituen kooperativën e Roshnikut e ndigjuan se të ardhurat kryesore i nxirrnin nga pemishtat e sidomos nga fru-tat, u interesuen shumë të mësonin mbi punën që ata kooperativistë banin në pemishtet e tyne të pafund. Mbasi ndenjën disa ditë, u kthyen në repart me fida-nat e zgjedhun mirë e të ambalazhuem ma së miri e ja hynë punës së krijimit të pemishteve që do t'ua jepte ushtria fshatrave. Ata u banë krahu i djathtë i agronomit, që kishte ardhë i dërguem të sistemonte ato bloqe të tana pemishtesh të reja në tokat e çelu-na nga ushtria dhe si Çuni si Liraku përfituen shumë prej mësimëve të tija. Ky agronom bile i shtiu në krye Çunit dobinë e madhe që do të kishin katundet e zonës së tij po të shumëzonin pyjet e gështenjave e po të krijonin brigjeve të Drinit sa ma shumë pe-mishte me mollë e kumbulla hoshafi.

Kishin vu të gjithë fidanat që kishin sjellë nga katundet e Beratit e po merreshin me shërbimet e pa-ra që nevojiteshin që të mos u shkonte puna dam, por të zinin të gjitha pemët e mbjelluna, kur Lirakut i dhanë leje të shkonte në shtëpi, sepse kooperativa e tij festonte pesëmbëdhjetëvjetorin e krijimit. Këtë le-jë ja kishte nxjerrë kryesia e kooperativës së Vra-

nishtit, sepse Lirakun e kishin punëtor të dalluem; Liraku u gëzue pa masë. Por, mbasi e dinte sa interesohej Çuni për kooperativat malore, dha e mori me prororët gjersa i nxori leje dhe e mori me vete.

Kështu, Çunit iu dha rasti të shikonte me sy të vet se si punohej në kooperativat e përparueme të fushës së Devollit. Ai mbeti i habitun se sa me zell punonin ata bujq, nga i riu e deri te ma plaku, ndër ara, pemishte osë vneshta. Ai u çudit sidomos tue pa gratë që s'ua lenin burrave dhe që në anë tjetër i mbanin shtëpitë, fëmijët e jetën familjare gjithë si në qytet. I banë përshtypje të madhe ato katunde si qytete të vogla, me shtëpitë fare pranë njena-tjetrës, me dyqane artizanati, me mallna konsumi, me klube e shtëpi kulture e kinema: si në qytet. Ditën e festës ai u njof me kryetarë kooperativash të tjera, edhe nga ato të viseve malore që tash vonë ishin kolektivizue, e prej këtyne malësorëve ndigjoi se sa punë e madhe u ishte dashtë, sidomos për bashkimin e tufave, për zhdukjen e gjerdheve e për organizimin e punës. Ata bile përtinin të përgjigjeshin për disa hollësi që i pyeste Çuni, sepse nuk u vinte mirë as t'i kujtonin. Por kur morën vesh se në rrethin e Pukës kolektivizimi kish-te mbetë në tri kooperativa bujqësore të vetme, ata nuk u kursyen ma. Bile, kur u kthyen nga festa, ata i ftuen Çunin e Lirakun të kalonin nëpër malësi që të shifnin si kishin nisë hapjen e tokave të reja. Kështu të dy shokët nuk morën autobusin e Bilishtit për në Korçë, por trupuen¹⁾ mal në mal e fshat më fshat e ranë kambësorë në Korçë.

Kur kthyen në Tiranë, Çuni menjherë i shkroi Pjetrit e Zef Delisë për të gjitha sa kishte pa e ndigjue në ato katunde të jugut e sidomos për jetën që banin malësorët e atyne viseve.

Por nuk u shkroi për andrrimet që kishte ai për të ardhmen e malësisë, sepse dronte se mos e merrnin

---

1) Me kalue rrugë pa rrugë.

për një që nuk e njef realitetin, por që fluturon së tepërmi me fantazinë e tij. Sepse Çuni tani shpesh mendonte se sa bukur do të që sikur, sa të kthehej nga ushtria, kur të ngriheshin kooperativat edhe në malësinë e gurit, t'ja hynte një aksioni të madh; nga Vau i Dardhës e në Va të Firëzës, gjithë atë breg Drini, ta shpallin aksion masiv për të veshë me vneshta e pemishta kodrat e zhveshuna..., të vinin blloqe të tana kashnjetësh¹⁾, plepash të butë e... pse jo? dhe pyjet e damtueme t'i përtërinin me fidana pishash, siç kish-te veprue fusha e Arrësit.

Të gjitha këto mendime i silleshin nëpër tru, si domos nga dita që nga shtypi pat mësue se, me të përfundue ngritja e hidroçentralit mbi Bistricë, do të niste puna për shfrytëzimin e rrymës së Drinit e një seri hidroçentralesh do të ndërtoheshin në Va të Dejë, në Koman e deri në Va të Firëzës, fare pranë Apripës së tij. Dhe si do të ndryshonte jeta e malësisë atëhere! Rruga e automobilit — i kish shkruë Pjetri — nga Lu — Trueni po vazhdonte drejt Çiflikut të Dardhës e shpejt do të piketohej dhe traseja, që do të vazhdonte nga Mëziu, Arsti, Miliskau, Poravi e do të soste në Firëz, sepse aty, thuhej, do të ndërtohej një hidroçentral e, ndoshta ma i madhi i vendit tonë. Ngushtica në mes shkambit të gjallë të Trishes së Rajës dhe të Apripës së Gurit do të lidhej me një digë të lartë dhjetëra metrash e ajo portë, që për mijëra vjetësh ujët e Drinit e kishte hapë në shkamb të gjallë, do të mbyllej me çimento e hekur. Prej Kukësit e ma nalt e deri te kjo digë, ujët e Drinit do të ngjitej dhjetëra metrash; do të krijohej një liqen i gjatë, gjarpënues për bukur disa kilometra e brigjet e tij do të ndrisnin natën nga drita e elektrikut, që do të shpërndahej edhe në katundet ma të largëta.

Por kishte ditë që në mes të këtyne andërrimeve të bukura i hynte dyshimi se ndoshta as kështu malësori nuk do të ndryshonte.

1) pyje gështenjash.

Atij i dëlnin përpara disa tipa të zymtë, të hesh-tun, të mbyllun në vetëvete. Tepër të ngadalshëm i njipte ai disa nga njerëzit e vet, tepër skeptikë ndaj së resë, që po ecte gjithkund me vrull e ata sikur s'donin me e shikue.

A thue ai, me shokët e rinisë, do të mund t'i shkundte këta njerëz që herë-herë e dobësonin vru-llin e rinisë, pengonin fjalën e partisë me indiferentiz-min e tyne, me gadalësinë gjumashe para çdo pune, me besimin e vjetër te kismetit, që i bante të thoshin: «Këtë rrisk kemi ne, kemi le me nafakë¹⁾ të preme; kot që të mundohemi, sepse qyshse kemi lindë në kë-to ana, na asht pre edhe fati ynë?!»

Por pastaj i lindte shpresa pikërisht nga këto dy-shime. Ai e shikonte se komunistët ja kishin nisë luf-tës për të renë dhe e shikonte këtë luftë si betejë, ku ai do të sulej me dëshirë, sepse sa ma e ashpër që të jetë lufta, aq ma lavdi asht të dalësh fitimtar! Ai shpresonte se do të mund ta organizonte rininë e ka-tundit që ta bante levë të fuqishme të partisë. Ai e kish-te pa vrullin e rinisë në punë, e kishte provue kur kishte çel tokat e Vorfajve, të vetat e të shokëve të tjerë. E tani ai që kishte fitue kaq përvojë nga jeta ushtarake, do të dinte ta organizonte punën ma mirë se përpara. Mendja e tij ishte pasunue, synori i njofje-ve të tij ishte rritë.

Kur e lëshonte zemra e binte në dyshime, çonte mendjen te një leksjon që i kishte mbajtur një ditë ko-misari i repartit me temë: «Mbi zhdukjen e ndryshi-meve midis qytetit e fshatit». Çuni e kishte ndjekë me vemendje, por pastaj kishte thanë se kjo as që mund të mendohej se do të ndodhte në malësinë e tij! Por komisari i kishte përgjegjë:

— Çun Uka, ti je djalë dëshmori, ti je nga një familje komuniste e lidhun ngushtë me shoqëninë socialiste; ti s'duhet të dyshosh! Vetëm mendo se si e nisëm luftën! Ne s'kishim veç se dëshirën e pakufi

---

1) Faf.

për çlirimin e atdheut e të popullit, besimin e patundun se partia do të na udhëhiqte deri në fitoren e plotë! Dhe andrra jonë që ndokujt i dukej e çmendun, ja ku u arrit dhe u ba ky realiteti i bukur që po jetojmë! E sot, po atë parti kemi, por ma të kalitun e ma me përvojë... Kështu pra, dhe ne besimin duhet ta kemi të qindfishuem!..

E Çuni merrte guxim çdo ditë e ma tepër, e çdo ditë e ma qartë e shikonte të ardhmen e malësisë; çdo ditë e ma shumë i mbushej mendja se edhe andërrimet e tij do të realizoheshin domosdo! E në këto gjente kënaqësinë e jetës, sepse ai e kishte provue edhe gjatë përvojës së shkurtën të jetës të tij se gazi i punës shikohet sidomos atëherë kur puna asht ma e vështirë!

* * *

Me këto mendime dhe shestime nëpër kokë, me një punë kambëngulëse që po zgjanonte horizontin e njohunive mbi jetën e re, mbi kërkesat ma të ngutshme të kohës, Çuni kaloi dimnin. Erdhi menjherë edhe pranvera, e vera e dytë që po kalonte në ushtri. Por, kur doli vera, iu duk se koha s'po ecte ma!

Lula kishte përfundue kursin pedagogjik në Shkodër, ishte kthye në shtëpi e Raja i kishte ngritë shkollën e re. Letrat e para nga Raja ishin gjithë entuziazëm. Por, në letrat e saj të fundit ai diktonte edhe çaste lodhjeje, mosbesimi në forcat e veta. Ajo ankohet se kishte shumë pengesa, se pak gra ja ndigjonin fjalën e këshillat që u jepte e se disa burra kishin nisë ta shikonin si një që s'kupton fare ç'asht jeta:

«Kur u flas burrave të katundit që të kujdesen ma shumë për veshjen e fëmijëve të vegjël, pse sëmundjet i marrin tue fjetë pa shtroje e mbuloje të përshtatshme, ata më shikojnë si të isha unë një teveqe ose, ma zi, më thonë: — Se mos je rritë ti ma mirë se fëmijët tanë? Kështu e ma keq bile, e me gjithë

këtë je shëndoshë si kokrra e mollës! — Por kur u them se nana ka pas lindë nandë fëmijë e sot nuk ka por mue e Gjonin, ata qeshin e thonë: — Sa pemë që lidhin, nuk piqen! Njeriu len me exhelin e vet e kush e ka jetën të shkurtën, edhe me e rritë me të gjitha të mirat, nuk jeton! — ...Hajde e fol me ta!

«Nisa t'u flas mbi higjenën e shtëpive, t'u them se duhet të lyejnë dhomat me gëlqere e t'u sigurojnë grave ma tepër sapun për higjenën vetiake, por ata premtojnë e nuk bajnë gja. E më vjen plasja se as gratë nuk përpiqen për higjenën vetiake e të fëmijëve. Kur në një familje nisa t'i mësoj të luftonin plesh-tat e morrat dhe ma në fund ja dola në krye, një plakë më tha: — Mirë se u libruem tyne, por, qe besa... s'dij si më duket. Isha mësue të kruejsha shtatin e tash më duket se kam diçka mangut! — Por ka gra edhe që tek u flas për higjenën e nisem t'i këshilloj, ma presin shkurt: — Hiqnau qafet, çikë, se s'jemi fëmijët e shkollës na! S'ka mbetë halli ynë me marrë mend prej teje! Tash të shofim ty kur të shkosh te Nik-Buqajt e Apripës së Keqe si ke me jetue! — Por unë nuk lodhem. Baj si baj e shkoj e i ndihmoj të lyejnë dhomat e banimit, i mësoj si me rregullue rrobat e fjetjes e si me qepë e me arnue rrobat e shtatit. Kështu jam tue mbledhë rreth vetes disa aktiviste, sidomos disa gra të reja, që më ndihmojnë e më bajnë të mos e ndërpres punën. I kam ba për vete sidomos tue i mësue si të gatuejnë gjellët. Kam nisë me komshitë e shtëpisë e me shtëpitë që i kam afër shkollës. Jam tue i mësue si të pregatisin gjellët sa ma të shijshme e tue kursye bulmetin e harxhin, sepse, tek ne, gratë nuk njoftin masë në përdorimin e tëlyenit. Në fillim ato mërzhiteshin kur unë ngulja kambë, që çdo gja ta banin me masë, me kujdes: por kur burrat e fëmijët e tyne kënaqeshin e i lavdëronin për këto gjellë të reja, nisën ato vetë të më lypnin t'i ndihmoja e t'i mësoja për një mënyrë gatimi o një tjetër.

«Jam tue ba çmos që të shtojnë shpezët e furri-

kut e të mbajnë kopshte perimesh. Kopshti i shkollës asht tue më vleftë shumë. Kam mbjellë gjithfarë zarzavatesh e edhe asosh që nuk njifeshin fare në katundin tonë. Vijnë shpesh e më shikojnë tue punue me vocrrakët e mi e, tue pa barishtet që nuk i njoftin, zenë e tallen. Kur rrallova sallatat, një burrë që po më shikonte me vemendje, më tha gjithë tue qeshë: — Moj Lulë-shkollasja, pse lodhe me mbjellë lëpjeta¹⁾ në kopsht? Ato mbijnë kahmos pa i mbjellë njeri! — Dhe kur i thashë se sallatat ishin barishte të tjera e se ato ishin shumë të mira me i hangër, ai iku tue thanë: — Ndoshta ju që bani shkollë, mësoheni me hangër bar, se na të tjerët barin ua qesim bagëtisë e... — E iku e shkoi. — Por unë e mbajta mend e kur sallatat u rritën, e thirra këtë fshatar e, si përgatita sallatën, e bana ta shijojë. Ai një herë ngurroi, por tue pa se unë po e hajshe me shije, e provoi dhe ai e... iku thue thanë: — I paske qitë voj e ufull e krypë, por bosh: bari që asht bar, s'ka si bahet tjetër! —

«Kam vu dy oxhakë bostan, njanin pjepna e tjetrin shalqi. Disa pleq, tek i panë, më thanë: — Kot e ke, çikë, tek ne nuk lidhet bostani! Kurrë s'asht mbjellë në këto anët tona se kemi tokë të ftoftë! — Por unë u thashë se do t'i baja që të çuditeshin. E tash që kanë lidhë kokrra, vijnë shpesh pleqtë e çuditen tek i shikojnë se po rriten për bukuri, e më pyesin çka u kisha ba që po harliseshin në këtë mënyrë!»

Në këto letra Lula nuk i fliste për jetën që do të banin kur të martoheshin. Gjithë kujdesi i saj ishte shkolla, katundi, puna edukuese që bante me gratë e vajzat e Rajës. Asnji fjalë për të, asnjherë s'e përmendte martesën. Ajo mjaftohej në fund të çdo letre të nënshkruente «Lula jote» e asgja ma andej. Në një letër, në mes të të tjerave, i shkroi:

«Shumë vështirë e kam të punoj me gratë. Deri ndonjeha nga të rejat e fshatit, shoqet e mia që i kam

1) Gjethe të mëdha barishtesh të egra.

kohanike¹⁾ s'po ma ve veshin. Nisa t'u flas të pastro-
heshin e të laheshin çdo ditë, t'i mbanin rrobat e tru-
pit ma pastër e të kujdeseshin ma tepër për jetën e
tyne, e ato më thanë: — Ti flet kështu se ke rrogë e
mund të blesh çka të të pëlqejë, por ne ku t'i gjejmë
paret? Ç'ka të na japin, këto kemi...; e mandej kush
po na shef ne gjithë ditën malit e dushkajës? E nuk
më vijnë as në mbledhjet e rinisë. Shumë pak janë
anëtare të rinisë edhe këto shumë rrallë vijnë në
mbledhje. Qesin shkak se kanë delet, lopët, dhitë e
s'ka kush ua qet në kullotë; por unë e kuptoj se prin-
dët s'i lejojnë e ato nuk ngulin kambë të vijnë. Bile
njena më tha një ditë: — Nuk na lanë, moj Lulë, e
nuk kanë faj. Pse të hyjmë në gojën e djemve të ka-
tundit? — Kur i them se djemtë i kemi shokë e vë-
llazën, ato ulin sytë përdhe e ndizen fytyre tue më
thanë: — E ke në ujdj ti, se ti je e zanun e s'të ta-
non⁽²⁾ kush ty, pa i pasë luejtë mendja. —

«Mue më vjen plasja kur i shikoj kokuluna, si
gratë që deri kur bisedojnë me burrat e tyne, s'guxojnë
t'i shikojnë në sy e u flasin veç kur ndigjojnë za-
nin e tyne «a ndjeve, moj». Përpiqem t'u them se
grueja ka të drejta të barabarta me burrin e se nuk
duhet ta mbajë veten «rob i shitun», u them se si
gra ato duhet të mos jenë ashtu si skllave, mbasi pu-
nojnë dhe ato, punojnë, besa, ma shumë se disa bu-
rra! Mue më mori goja erë e ato të vetën se të vetën:
— Burri asht mbuloja e grues. Ai asht me urdhnue e
na me ndigjue, sepse grueja që nuk pyet burrin, ose
s'ka burrë që me i thanë burrë, ose asht lavire! E ka
thanë zoti që grueja të ndigjojë burin e vajza prindët;
bash keq me e pasë ato; ne do të bajmë si të na tho-
në, se vajza dhe grueja s'duhet të ndihen as për të
mirën as për të keq! — E kështu më pëlcet zemra tue
pa gra qe heqin e durojnë çka nuk do të duronte as
kafsha. Oh, Çun, si mund të shpresojë njeriu që do

1) Moshatare.

2) Nuk të shqetëson.

të përparojë kjo malësia jonë, kur këto gra janë më-
sue të jenë të nënshtueme gjithë jetën? Si mund të
ndërtohet e reja, kur grueja ban një jetë kaq të padu-
rueshme, merret nëpër kambë nga burri e s'i ndihet
fjala?! Ajo plaket para kohe».

Çuni mendohej gjatë rreth këtyne çashtjeve që i
shkruente Lula e kur i përgjigjej, e këshillonte të mos
i ndahej punës së nisun e sidomos të mos lodhej me
të rejat. E porositte që të bahej axhitatore e mirë e t'i
këshillonte vajzat të mos pranoin ma martesë çnje-
rëzore, me burra të kaluem në moshë ose të shiteshin
si bagëtia. E thoshte:

«Do të vijë dita, e s'do të jetë e largët, që edhe
në katundet tona të bahet kolektivizimi e në koopera-
tivat të rrojnë njerëz punëtorë që do të vlerësohen
nga puna që bajnë e jo a janë meshkuj a femna. Kur
të shikojë femna se do të shpërblehet ma mirë se
mashkulli përtaç, atëherë dhe burri ma prapaniku
dashtë e pa dashtë do t'i ulë pendët e do ta shikojë sa
pare i ban lëkura! Këtë punë që e ke nisë në Rajë, do ta
vazhdosh në Arip e Porav, në katundin tonë, me vajzat
e gratë tona. Do të punojmë së bashku e do të na
ndihmojnë Zef Delia, Pjetri ynë e komunistë të tje-
rë, sepse ti po e provon vetë: një njeri i vetëm, sado
që të përpiqet, s'qet gja në treg! Ki durim, pra, e mos
u mërzit se po afron dhe dita e bashkimit tonë...»

E i fliste për librat që kishte ble e do të lexonin
bashkë, mbi disa broshura për rritjen e pulave, për
mbajtjen e bletëve me zgjoje moderne e rritjen e
krymbit të mëndafshit; ai i shkruente edhe për plaç-
kat që kishte ble e që do të blente, me të cilat do të
pajiste shtëpinë e re dhe sidomos atë dhomën e ty-
ne, sepse ata do të jetonin si duhet, që të baheshin
shembull për të tjerët, sepse ma shumë se fjala vlen
shembulli. Me jetën e tyne do t'u tregonin atyne nje-
rëzve të ashpër se jeta për njeriun asht e mira ma e
madhe e prandaj duhet jetue sa ma njerëzisht. Duhej
t'ua mbushnim mendjen, me shëmbullin e jetës që do

të banim, se ligjet e barazisë në mes burrit e gruas duheshin vu në jetë sa ma parë, si ligjet themelore për përparimin e shoqënisë malësore..

Asnji fjalë për mallin e pamasë që kishte për të, asnji fjalë dashunie s'i shkruente, sikur dronte të prekte një plagë që, as ai s'po e kuptonte, po i hapej çdo ditë e ma shumë!

Ditët e fundit të shërbimit ushtarak Çuni i kaloi në Tiranë. Ai takohej pothuajë përditë me Tuçin, i cili çdo ditë e ma tepër po i hynte në shpirt! Ai i tregonte për përparimin e tij në shkencë, si e donin profesorët dhe sa e çmonin zellin e tij mjekët e spitalit, me të cilët bante praktikën mjekësore. Ai zotnonte qysh tash dy gjuhë të hueja dhe lexonte pa prerë libra e revista. Ai të gjitha paret që i binin në dorë i bante libra mjekësie, sepse e dinte që, si mjek malësie, pa libra shpejt do të harronte edhe çka ishte tue mësue. E Çunit i bahej zemra mal kur shikonte se edhe ai kushëri mendonte për të ardhmen e malësisë, edhe ai andrrën e vet djaloshare e kishte lidhë me të ardhmen e malësisë...

Kur u lirue, Çuni nuk u nis me të tjerët në shtëpi. Ndenji dhe disa ditë në Tiranë të priste Lekën, pa të cilin s'i pëlqente të kthehej: bashkë kishin dalë prej shtëpie e bashkë donte që të ktheheshin. Mandej do t'i fliste edhe atij për andrrimet e veta...

Sapo erdhi Leka, ata menduen se ç'u duhej për shtëpinë e re dhe blenë disa cikërrima që iu dukën ma të bukura se ç'i kishin pa në Shkodër. Të tjerat i lanë t'i blenin në Shkodër, para se të niseshin nga shtëpia. Të pavese e kursimtarë, ata kishin ruejt disa të holla e mendonin që me t'u kthye, ta përfundonin atë punë që u kishte mbetë pa ba, në shtëpinë e re e të hynin sa ma parë në konak të ri. Por para se të ktheheshin për në katund shkuen të vizitonin «oficerin e Nik-Buqajve, siç e thirrnin në Apripë Ndue Sadrinë e Sadri Buqës. Ai kishte ardhë disa herë me e

takue Çunin gjatë atyne dy vjetëve, bile edhe e kish-te marrë në shtëpi të vet disa herë, të kalonte në familjen e tij të dielat. Çuni s'mund të largohej pa e përshëndetë. Shkuen pra në Durrës e Ndue Sadria, dhe sidomos e shoqja, i pritën e i gostitën ma së miri. Ndou i shetiti mirë e mirë ngado. Ata panë fabrika e uzina, kantierin detar, portin e fermën e Xhafzotajt e ate të Sukthit. Mbas nji jave Çuni e Leka u nisën shend e verë, me peshqeshe të shumta që ua dha grueja e kushërinit si për nusen e Çunit si dhe për gratë e vajzat e Nik-Buqajve. Ajo i gëzoi sidomos kur i dha fjalën Çunit që për dasmë të tij do të vinte me Nduen e djalin, se kishte vjet që s'e kishte pa «familjen e burrit».

Prej Durrësit Çuni me Lekën shkuen në Rubik për të takue Keç Ukën, minatorin. Ky ua treoi minierën, i njofti me shokët e i futi dhe në galeritë e minierës, ku panë se si punonte Keçi me shokë. Në ato galeri të ngushta e të nëndheshme, dy djelmve të mësuem me jetë në ajër të lirë u dukej se nuk do të dilnin të gjallë, kaq u zihej fryma! E kur dolën prej galerive, Çuni i tha Lekës:

— Të vështirë e kena edhe na punën e tokës dhe të bujqësisë, por si u lodhkan këta shokë, ne nuk lodhemi as për të tretën e tyne! Ne, qe besa, ankohe-mi kot!

E Keçi i shoqnoi të vizitonin uzinën e shkrimjes së metalit, ku minerali hynte gur e dilte bakër i kuq, kallëpë-kallëpë... E ky vëlla i Çunit u foli për uzinën e re të pastrimit të bakrit që do t'i siguronte aq të ardhuna vendit, e sidomos do t'ja siguronte landën e parë fabrikës së telit që ato ditë po ndërtohej në Shkodër. E kështu nga çudia në çudi, dy djemve u shkoi dhe nji javë në Rubik. Kur morën udhën për në Shkodër, atyne u dukej sikur po dilnin nga nji botë e çuditshme, pothuej përrallore, sepse kurrë s'e kishin parafytyrue të tillë!

Në Shkodër Çuni dhe Leka blenë ç'kishin për të

ble dhe, sa gjetën mjetin, u nisën fill për në Fushë të Arrësit, ku kishin pasë lajmue Pjetër Ukën të dilte e t'i priste me hajvanë. Pjetrin e gjetën aty, te axhensia e Fushë-Arrësit. Me të ishte edhe Pal Delia me të birin, Marashin. Atë natë e kaluen në «apartamentin e sharraxhinjve», siç thoshte Pjetër Uka. Marashi me grue e fëmijë kishin një dhomë e plaku një tjetër, ku kishte përgatitë edhe krevatin për Lekën. Por ata u mblodhën në dhomën e kuzhinës, ku kaluen pothuaj gjithë atë natë tue bisedue e tue u çmallë me shoqishojnë. Mundoheshin t'i qitnin në gjuhë¹⁾ të rinjtë, por Leka, mbasi u tregoi me gjysma fjalësh mbi heroizmat e kufitarëve, asgja nuk u tha si i kishte kalue ata dy vjet. Ai veç tha: «Kreva detyrën time, si shokët!» e nuk fliste, ndërsa Çuni e bombardonte me pyetje Pjetrin, mbi çdo gja që kishte ndodhë në katund ato kohë, mbi tokat e mbi shtëpinë. Po Pjetri buzëqeshte dhe i thoshte:

— Po ti erdhe, more, e do t'i shikosh vetë të gjitha!

Kur u ngritën me ra, Pali i tregoi të birit krevatin dhe i tha se atë dhomë ja kishte përgatitë atij dhe Tuçit, kur të vinte, se ai vetë do të flinte në kuzhinë. Por Leka i tha:

— Bab-o, e gëzosh ti me Marashin e me të tjerë këtë konak që të paska dhanë pushteti, se unë nuk ndahem nga Çun Uka sa të jem gjallë!

E Çuni ndërhyri dhe ai:

— Qe ku po jua jap besën e burrave: pa Lekë Palin jo veç që nuk e kam mendën me e gëzue shtëpinë e re, se bashkë e kemi punue dhe bashkë do ta gëzojmë, por pa Lekë Palin asnjë javë nuk e plak në Apripë të Keqe!

Atëherë Pal Delia tha:

— More Çun Uka, unë fola si babë... e Lekës askush s'ja pret rrugën: të shkojë ku të dojë, shtëpi ka këtu e shtëpi atje! Kam ndie se nuk shkojnë dy vjet

---

1) Me i ba me folë.

e rruga e maqinës do të vijë dhe në katundin tonë e atëherë shkojmë e vijmë sa herë të duem! Na ndau puna!

Por Pjetër Uka i ndenji gati:

— Besa, more Pal, s'të lidh send ma shumë se puna! As gjaku as fisi nuk të lidhkan aq! Këta dy djelm të tanë i ka lidhë aq shumë puna e bujqësisë, saqë s'ndahen ma, sikurse ty me Marashin që ju lidh puna me pyjet e me landën e drunit!

Por Leka e Çuni ishin shtri mbi një dyshek e kohë më kohë po bisedonin nën za, sikur të mos kish tjetër njeri në atë dhomë. Ata kishin planet e tyne për të ardhmen...

Të nesërmen, pa ague mirë, u nisën me një kamion që shkonte të ngarkonte trupa në Lum-Dardhë, se Pjetri hajvanët i kishte lanë në Çibik, te lagja ma e epërt e katundit, që ndodhej fare afër skelës¹⁾ së ngarkimit të kamionit. Po aty gjetën Smajl Sadrinë që po i priste me kafshët, e menjherë u nisën për në Apripë. Pjetri u printe kafshëve të ngarkueme e mbas tyne vinin Leka, Çuni e Smajli. Ky u tregonte se si do t'i gjenin tokat e punët... por s'u foli gja për shtëpinë.

Kur sosën te kulla, të gjithë Nik Buqajt e Apripës së Keqe ishin mbledhë t'i pritnin. Ishte mbramje; dhe çobejt ishin aty e me ta ishte edhe Zef Delia, Frroku i Markolajve e shtëpiakë të tjerë komshi me Nik-Buqajt. Zoga u gëzue pa masë se edhe Leka kish-te kthye te votra e të parëve dhe s'pushonte tue i thanë:

— He ty, Lekë Pali, ty të gëzoftë zoti me një nuse të mirë, si ma gëzove zemrën ti mue sonte, që po më duket bash si me më pasë ardhë te shtëpia ai Uksin Lulashi i shkretë!

E Lulë Bicelja rrinte tue u sjellë në sofër të gjitha të mirat që u kishte gatue e i dukej se aty te vot-

1) Kështu i thonë vendit, ku grumbullojnë trupat për t'i ngarkue në kamion.

ra qëndronte ende plaku i votrës. Ajo, si tue folë me hijen e tij, murmuriste me vete:

— He, medet për ty, Lulash Preka, të ishe edhe ti sonte me i pa këta sokolat e tu që na u kthyen te shtëpia!

Atë natë e kaluen me kangë e gaz e të nesërmen Leka e Çuni ishin tue u ba gati të shikonin tokat e reja, kur Smajli u tha:

— Hajdeni pak, biem kah shtëpia e re! — e s'u tha tjetër.

Kur Çuni me Lekën arritën te Shtëpia e re, mbe-tën të habitun tue e pa të suvatueme brenda e jashtë e sidomos tue pa dhomat e ndame në të dy katet. Smajli ua tregonte gjithë krenari, si për një punë që e kishte përfundue ai vetë. E u tha se gjatë verës, me një usta që kishte ardhë të suvatonte shkollën e Poravit, ai kishte punue si ndihmës dhe ja kishte marrë zanatin. Drejtue prej këtij punëtori, ai kishte nisë me të suvatimin e brendshëm e mandej kishte vazhdue ai vetë, odë mbas ode e derisa i kishte dhanë fund. Veç një muej e kishte ndihmue në orët e mbaspunës ai usta gollobordas dhe me këshillën e tij e kishte lye mbrenda e jashtë bardh, që të lidhte ma mirë suvatimi e të mos plasaritej. Ai u tregoi dy të rinjve se Nik-Buqajt e kishin vendosë që me të dalë të dimnit të ndaheshin. Në shtëpinë e re do të vinin Lulash Nika me grue e fëmijë në njenin krah të katit të parë, e, në tjetrin krah, Mëhill Buqa me nanën e vet, Cube Sokolen, dhe me grue e fëmijë. Dhoma e mesit e katit të parë, ku përbri oxhakut kishin ba edhe një furrë buke, do të përdorej si kuzhinë e përbashkët e atyne që do të banonin aty. Në katin e sipërm, ku kishin dalë pesë të ndame, dy dhoma i kishin caktue për Çunin e dy për Lekën e Tuçin, po të vinte dhe ai. Dhomen e mesit, që ishte ma e madhja e kishte një ballkon të gjatë sa ishte gjatësia e shtëpisë, e kishin caktue ta kishin si odë miqsh e aty do të banonte Smajli Sadria. Ky, qysh tani, kishte vendosë një krevat dhe

rrasash e flinte çdo natë aty, megjithëse dyer e dritare nuk kishte askund. Kishte vu një post dashi te votra e mbi oxhak kishte varë çiften. Fëmijët asaj ode ja kishin vu emnin «karakolli i Smajlit», sepse në ballkon Smajli kish krijue një si vrojtore që shikonte përposhtë kershit të zi mbi hon deri ku zinte syni. E në atë ballkon kishte ndërtue shtëpi pëllumbash dhe kafaze me fëllanxa e zogj kangëtarë, që të kishte anda t'i ndigjoje. Të tjerët do të mbeteshin te kulla e vjetër. Pjetër Uka me grue e me nanë, Zogë Maxhunen, nuk do të largohej nga kulla e kështu as Vokërr Nika me grue e fëmijë e as vëllau i tij Ibishi, sepse si baring dhensh e dhishë, gjithë kohën e kalonin jashtë o ndër stane, e sidomos pse torishtat¹⁾ e bagëtive mbeteshin afër kullës, ku kishin qenë gjithmonë. Mandej Lulë Bicelja s'kishte ndigjue me u largue kurrsesi nga ajo votër. Asaji ishte mbushë mendja që nuk bante të largohej e të braktiste «hijen ogurmire» të plakut Lulash Preka. Ajo betohej se çdo mbramje plaku i fanitëj, ashtu si e kishte pa për kaq vjet: ndenjë buzë votrës, me ata sy plot ambëlsi, që i dukej sikur e lusnin të mos largohej andej! E Smajli i bani të rinjtë të gajaseshin gazi, kur u tregoi se Cube Sokolja i kishte thanë Lulë Biceles: «Ti, nusj-o, ke hall tjetër e këto janë demeket²⁾ e tua: ti e di se në shtëpinë e re do të vijë. Lulë Gjeloshja e Rajës e... dy lule në një saks i s'kanë si rinë bashkë!»

Leka, Çuni e Smajli kaluen ndonja një orë tue bisedue e tue ba plane mbi plane rreth sistemimit përfundimtar të shtëpisë së re. Menduen edhe që të paktën dyer e dritare t'ja siguronin pa hy dimni e dhomën e Smajlit ta kryenin sa ma parë. Ata deri në pranverë do të jetonin bashkë, te kulla e vjetër, E Smajli i gëzoi pa masë kur u tregoi se Pal Delia dyer e dritare e çmos ishte tue ua ba gati e se kishte kalue disa ditë aty tue marrë masa për çdo gja, bile çuditej

1) Shtrungë, vath.

2) Shfajsim i kotë.

si s'u kishte tregue. Ai do t'i sillte vetë me Marashin e do të punonin për vendosjen e çdo gjaje në rregull, sa të merrnin lejen e zakonshme vjetore. E me këto biseda shkuen te tokat e reja e atë ditë të tre e kaluen jashtë.

Mbasdite të rinjtë u kthyen te kulla, u lanë e u ndërruen e dolën nëpër katund të takoheshin me shoqë e miq e kumbarë. E atë natë, fill mbas darke, Zogë Maxhunia i tha Çunit e Pjetrit, që po bisedonin geshtje të katundit:

— More, ju të dy mjaft biseduet për tokat e reja, për shtëpinë e re e tash ja keni marrë shtrua për halllet e katundit, që s'kanë të mbaruem... po për atë Lulë Gjeloshen tonë s'po u ndiej se çka keni pleqnie me ba! More, bini mbrapa punës e shkoni e ndanjen orokun e martesës se, besa, boll po drue se me të gjitha këto shestime e punë po na gjen ndonji taksirat!

Pjetri, që s'duronte këso lloj fjalë plakash, nuk u përmbajt por shfreu:

— Le, Zog Maxhunia, se më je ba si Lulë Bicelja edhe ti, e shef andrra me sy çelë! Tash po shkojmë edhe të jot e re e ta biem, por njiherë s'jemi kurrkund gati!

E Zoga, e inatosun, ja ktheu:

— Shkoni, more, e bani si po ju them, se, besa, synit të keq duhet me iu tutë kushdo e, mana, si ja keni nisë ju, kaq me të madh, a droe se na gjen ndonji e papritun!

Qeshi Pjetri e qeshën të gjithë të rinjtë e Cubja vërejti:

— Besa, ti ke hall tjetër Zogë Maxhunia: ti do me na qitë kulle sa ma parë e me u lirue punësh, e s'ke faj... Po mos u mërzit se unë me nusen time i rathojmë boll Çunin e Lekën e Smajl Sadrinë derisa të bahen me nuset e veta edhe këta, e na ndihmon

---

1) Me sqimë.

edhe grueja e Mëhillit! Por edhe faj s'ke: puna që asht fillue, duhet të kryhet sa ma parë, se s'del hajr prej punës që zgjatet tepër!

E kështu u vendos që të nesërmen Pjetri me Çunin të niseshin për në Rajë.

Në Rajë mbërritën nga mbramja, sepse gjithë ajo ditë u shkoi tue u pjekë herë me një mik të Pjetrit e herë me shokë të Çunit, që gëzoheshin me të që kishite krye shërbimin ushtarak: në gropat e poshtra, në Firëz te Preka i Vokrrit e kudo përshkohej rruga. Mandej u ngjitën te Pulë Ukja që u gëzue shumë kur pa Çunin e liruem dhe i dërgoi fjalë menjihërë Lulës. Ndërsa Pjetër Uka me burrin e Pulës shkuen te nusja, që të caktonin ditën e martesës, kjo veç kur ja mbërrini, si era. Çuni s'u bësonte syve tue e pa, e Pula iku e i la të çmalleshin me njeni-tjetrin. Lula nuk ndenji veç se pesë minuta. Ajo kërkoi lejë të ikte në shtëpi të vet se duhej të ndodhej aty. E Pula, që shikonte se Çuni s'e shkëpuste dot Lulën nga krahët, iu drejtue:

— Lëshoje vajzën, more, se ti je kail ¹⁾ me e marrë njetash fill e me e çue në Apripë!

— Lula iku si era, ashtu si erdhi dhe Çuni mbeti keq. Ai nuk i kishte thanë asnji fjalë Lulës, e pra kishite aq shumë me i thanë. Por nuk vonoi e erdhi Gjoni, vëllai i Lulës dhe e ftoi dhe atë me Pulën të shkonin atë natë për me bujtë edhe ata në shtëpi të tij, Pula vërejt:

— Jo, more Gjon Gjeloshi! nuk asht ba zakon që dhandri të shkojë te nusja për darkë, kur asht tue u caktue oroku i martesës!

Por Gjoni ja preu:

— Po pse, moj Pulë Ukja, a e lejueka zakoni që

---

1) Je i mendjes, je i gatshëm.

unë të vij me u thirrë a? Po kush i ndjek ma zakonet e vjetra!? Ne sot e mendojmë ndryshe!

Deshi s'deshi, Pula shkoi e u ba gati e me Çunin shkuen atë natë me bujtë te shtëpia e nuses.

Atë natë u caktue që martesë të bahej në pranverë e Pula, që ra me fjetë me Lulën, tanë natën ndenji tue bisedue me të se si ta banin dasmën e sa do të gëzoheshin Nik-Buqajt kur t'u shkonte nuse ajo.

Të nesërmen, ishte e dielë, Lula e mori Çunin për dore dhe e ftoi të vizitonte shkollën e re të katundit. Sigurisht ajo kështu donte të kishte rast të rrinte vetëm për vetëm me Çunin dhe t'i tregonte klasën e saj. Shkolla ishte e vendosun në mes të katundit, mbi një si tarracë shkambore. Ishte një godinë e vogël, si një kuti shkrepsh në mes gjithë asaj madhështi natyre. Ajo ishte e vendosun në një pozicion prej nga shikohesh gjithë lugina e Drinit dhe edhe ajo e Valbonës. Por atë mëngjes qielli qe krejt i mbuluem me re e natyra ishte si e përhimtë, si e veshun nga një tym-tajë. Kur iu afruen shkollës fare pranë, Lula e pyeti:

— Çka po të duket?

Çuni që gjithë rrugën nuk ngopej tue shikue Lulën me krye të zbuluem, me flokë të premë shkurt si djalosh e me atë grykëse të zezë sateni, i tha menjherë:

— E bukur, si mësuesja e saj!

Lula e shikoi gjithë buzagaz dhe, si çeli shkollën, i tha:

— Hyn brenda, në daç me e pa sa e bukur asht, se nga jashtë s'ke çka shef në te. Katundit s'i duel rend me e suvatue jashtë, mbasi nisa mësimet. Bile edhe këtu mbrenda vetëm klasën kanë krye! — dhe i tregoi klasën tjetër të pasuvatueme, dhomën e mësuesit me oxhak e, në fund, i hapi derën e klasës dhe e shtini brenda. Ajo i tregoi fletoret e nxanësve, detyrat e tyne të korrigjueme prej saj. Si e ndërrueme në fytyrë, i tregonte se cili nxanës a nxanëse rrinte në këtë apo atë bankë dhe ja përshkruente me hollësi tipat, temperamentet dhe sjelljet e tyne. Mandej

ajo i tregoi se si çdo mbasdite vinte aty e ose bante kurs me vajzat e katundit e gratë, ose përgatitej për provimet e pedagogjikes me korrespondencë, që kishte caktue ta kryente sa ma parë. Ajo në janar do të zbriste në Shkodër, për të dhanë provimet e së dytës pedagogjike...

Ajo fliste e fliste, e Çuni kishte ndenjë dhe e shikonte. Ai nuk ngopej tue e pa e tue e ndigjue. E sa ma shumë që e ndigjonte, aq ma tepër i hynte si një të ftoftë në zemër, si një frikë e pakuptim. I dukej sikur Lula ishte e një bote tjetër, i dukej se ai ishte fëmijë e Lula kishte zanë vendin e mësueses së dikurshme të Firëzes, kur banin bashkë klasën e parë fillore!

Lula u prek ma në fund nga heshtja e tij. Diçka kuptoi nga sytë e tij lutës dhe mori dy karrige, i afroi përpara dritares së klasës dhe u ul përbri Çunit. Nji rreze e zbetë dielli kishte shqye perden e dendun të reve dhe zbulonte tani ate panoramë të bukur malësie. E Lula, tue shikue jashtë, i tha Çunit:

— Sa herë që nis mësimin, më asht ba si zakon të shikoj andej kah Aripa e Keqe e më bahet se jam atje me ty!

Por panorama që shikonte atë mëngjes Çunit i dukej aq e pangjyrë, aq e përhimtë, saqë sikur ja mbulonte zemrën me një zyrti të randë, të padurueshme. Ndjaj dhe nuk fliste e as nuk sillej ta shikonte Lulën që birej¹⁾ në sytë e tij! Asaj s'iu durue ky qëndrim i djalit dhe, ma në fund, ja kapi duert dhe e detyroi të kthehej kah ajo, ndërsa i thoshte:

— Po çka të mirën ke sot nadje ti, Çun Uka, që qyshse dolëm nga shtëpia e deri tash asnji fjalë s'po ma thue?! Fol more, çka ke? e si tue dashtë ta sillte në shaka këtë vërejtje, që i bante, shtoi: — A ndosh-ta ke gjetë ndonji tjetër atje në Tiranë dhe e ke mendjen tek ajo!...

---

1) Humbte.

Çuni buzëqeshi i mërzitun e i tha:

— Asgja s'kam, Lulë, por veç po baj seri me ty! Bash inspektor arësimi me pasë kenë, ishe mërzitë deri tash tue të ndigjue! Ti e di se unë gjithë këta muej veç për ty kam mendue, për këtë ditë, që të të shof e të kënaqem me ty, e ti s'po di më: më thanë gja tjetër por shkollë, e klasë, e fëmijë!

Vajza e kuptoi ankthin e djalit e, tue drashtë se mos e kishte fye, ja lëshoi krahët me një përqafim të vrullshëm dhe u shtrëngue me dëshirë të papërmbaj-tun në gjoksin e tij. E Çuni i fliste:

— Më fal, Lulë, sot nadje nuk e di çka kam... por m'u duk sikur ti ishe largue prej meje, sikur veç për shkollën je tue mendue! — kështu i fliste ndërsa e puthte me dëshirë, me atë zjarrin e pritjes së gjatë, si tue u druejt se mos i hynte ndërmjet diçka që t'ja hiqte duersh!

Dhe Lula u përgjigjej puthjeve të tij me afshin e papërmbajtur të dëshirës së gjatë, që e kishte shkru-mbue tash sa muej e muej e ndërsa i thoshte:

— Uh ti... Çun Uka!... ti, ujku i dushkajave të Apripës... qysh të lëshueka zemra kaq menjihërë!... Fol, more, se ti një hall e ke!...

Çuni e shikoi drejt në sy, në ata sy që i ndrisnin si dy gurra drite, e i tha:

— Tjetër hall s'kam, por me të marrë ty, Lulë! Fol ti tash, si e ke qitë cekën¹⁾ me veprue!

Lula u ngrit në kambë, shikoi pak nga dritarja e, tue u sjellë nga ai, i tha:

— Njashtu si thue ti, Çun-o! si e vendosët mbra-më! Ti mirë boll e di që unë jam krejt jotja! — dhe tue pa sytë e tij joshës, u ul në prehën të tij e, ndërsa ai e përkundte si fëminë e vogël gjithë tue e përkë-dhelë me dëshirë, ajo i tha:

— Në daç ti, sa të mbyll mësimet, po vij flutu-rim, se as unë s'jam kah duroj ma! — e sytë e saj

---

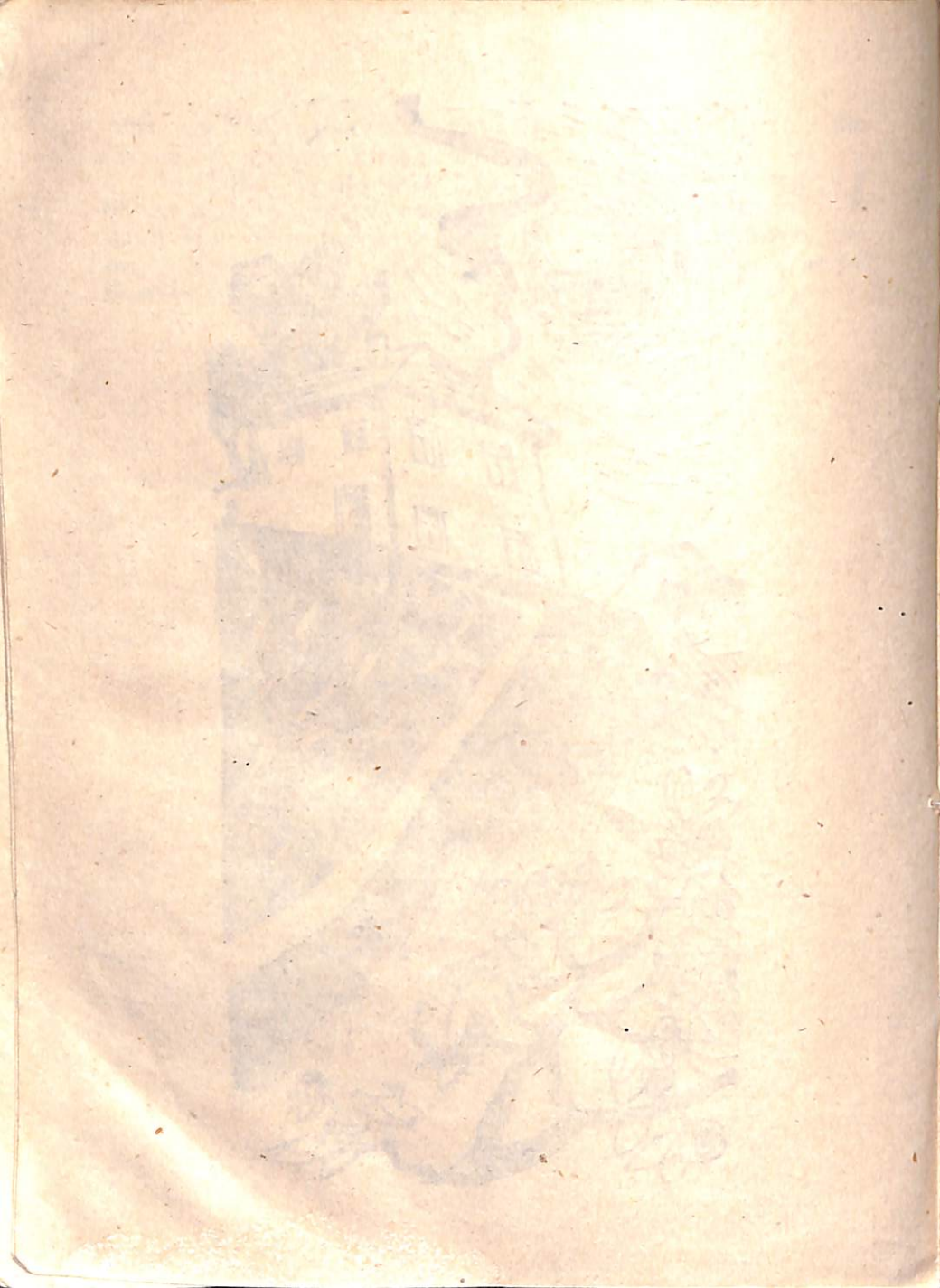
1) Ke vendosë.

ishin dy burime lotësh malli që Çuni ja fshinte me puthje të zjarrta, ndërsa i thoshte:

— Lule,... lulja ime... — e i fliste për shtëpinë e re, se qysh do ta pajiste e si do ta banin dasmën. E dielli herë qiste synin në mes të reve mbi kokët e tyre të bashkueme, e herë mshifej, si të donte mos ta shqetësonte përqafimin e tyre të gjatë.

X.

MUSHTI I TOKËS

Erdhi dimni. Katundet e bregut të Drinit deri poshtë u mbuluen me borë. Kishte ditë që çonte pjalm e borë saqë nga fërfillaza e motit nuk dilje dot nga shtëpia. Gjithë katundet e patën pisk me ushqimin e gjave, me dru për djegje, me punën për të shpëtue nga ngrica fidanet e reja të pemëve frutore e sidomos vneshtat. Çuni atëherë ja nisi punës së axhitacionit e të organizimit të rinisë për këto kërkesa të stinës. Atë e zgjodhën sekretar të organizatës së rinisë së zonës dhe, ndihmue nga Zef Delia e Pjetër Uka, Çuni me Lekën e me shokë të tjerë që ishin lirue nga ushtria atë vit organizuen skuadra pune: për të ruejt vneshtat e pemët nga ngrica, si dhe për të lehtësue furnizimin me dushk të thatë dhe me dru të shtëpive të katundit që kishin krahë të pakët pune. Ata nuk lejonin ma gratë e moshueme të dilnin për këto punë që janë të randa edhe për meshkuj dhe në mbledhjet e rinisë kritikonin ata të rinj që duronin ndonji shkelje të tillë nga shpiakët e tyne. Çuni krijoi kështu një shtab të vërtetë, që merrte pjesë dhe në mbledhjet e katundit, që në këtë stinë organizohe-

shin dhe ma kollaj, mbasi pjesmarrja e popullit ishte ma e madhe se ndër stinët e tjera. E ndër këto mbledhje ai filloi të sprovonte veten për fushatën e madhe që do të niste për mbjelljen e kashnjetit të ri të katundit, si dhe për zhdukjen e disa të metave në jetën e mbrendshme të familjeve malësore; që tashti atij dhe shokëve të tij u dukeshin të padurueshme. Ai nisi të luftojë që në lindje çdo fejesë të bame për interesa spekulimi nga baballarët e disa vajzave, të cilat, meqë ishin të paorganizueme, nuk e kishin guximin t'u kundërshtonin dëshirave të prindëve, tekave të tyre e veç ulnin kokën e i nënshtroheshin fatit!

E, një ditë, në një mbledhje të fshatit, plasi potera! Nji shpijak i Poravit, që kishte dhanë vajzën te një burrë në moshë të kalueme, veç pse ja kishin mbyllë gojën me pesëdhjetë mijë lekë, gjithë inat u ngrit e tha:

— Në shpi time urdhnaj unë, e çka baj unë me robtë e mi nuk i duhet as katundit, as rinisë, as njeriut të gjallë, derisa të baj hijë unë mbi dhe! — e mori me dalë. Por Zef Delia e ndali:

— Ulu edhe pak, more shok, se nuk e ke bash mirë! Kështu flitej dikur, por kështu sot flasin vetëm anmiqtë tanë!

E i poravsi u ndez:

— More sekretar, a kam ardhë unë ndonjiherë me t'u përzie në zorrët e barkut? Unë jam me parti-në, po partia s'thotë që t'i vemë minat familjes ta lamë pa krye e të bajë secili femijë si të dojë! — e shikonte a gjente ndonji përkrahje nga të tjerët shpiakë, që pak a shumë ja miratonin mendimin.

Por Çuni i ndenji gati:

— Pa na thuej ne të rinjve, o shok, a e ke pyetë vajzën tande kur e fejove? A e di ti se ajo derdh lotin sa grushti sa herë që mendon se me kë do të lidhet për jetë e ku do të shkojë?

E mori fjalën atëhere Dila e Markolajve:

— Ashtu si thotë Çun Uka asht, e bile ma zi!

Ajo motra ime, Gjela, që ju e njifni se këtu në katund ka rritë shtatin, asht ba që me e pa, s'e njifni ma! Për dy vjet martesë s'ka mbetë gjysa e s'e besoj se e kap të tretin vjet... — e vajzës iu zu fryma nga dënesat e s'foli ma. Por vazhdoi i ati, Frroku:

— Besa, ashtu asht, more shokë, e unë e mora në qafë vajzën time, me duert e mia. Më vinte keq me prishë fjalën e dhanun edhe kur ajo e shkreta më tha se donte një tjetër, edhe m'u lut ta leja së paku në shtëpi se, për të mos më sjellë trazime, nuk do të martohej për jetë! Por unë e detyrova të merrte një njeri që nuk donte me marrë!

E Leka, që fliste rrallë herë, shfreu:

— Edhe ti, shoku i Poravit, na thue tash se me robin tand mund të bajsh si të duesh e? Po na thuej, a asht burrni me shtypë vullnetin e vajzës sate, me dhunue vullnetin e saj? Po djalit tand, që të ka thanë kaq herë të mos e bajsh këtë paburrni, a ke me kenë i zoti t'ja japësh një vejushe me dy fëmijë, njëzet vjeçe ma të madhe se djali yt, si paske pleqne me ja dhanë vajzës sate burrin?

I poravasi e pa pisk. Atij ja kishin zbulue të gjitha, e kishte dënue edhe djali i vet. Ndenji një copë herë pa fjalë, e tha:

— Na malësia kështu jemi mësue, në një pleh këndon vetëm një gjel e, me m'u mbushë mendja mue dhe tim biri, mos me ba çka t'i them unë, i jap rruget ose ja baj shpinën ma të butë se barkun! E s'ma heq doret as ti, Lekë Pali, as me u çue jo katundi po me u çue në kambë malësia mbarë! — e dridhej shpiku bash si me e pasë kapë ethet e vdekjes.

Por i biri, që e shikonte se me babën e vet do ta kishte keq mbas kësaj mbledhje, u ngrit e lypi fjalën. Ai ishte një goxha djalë, ku e ku ma i gjatë se i ati dhe i fortë që me të thanë mendja mos me e rrëzue as pesë burra. E ky ja nisi si me shaka:

— Jo, bab-o, bash qashtu s'je kah ban me mue, as sonte as kurrnjherë! Se tash jam ba i zoti i vedit

e bukën time e nxjerr me djersën e ballit e me kra-
hët e mi. E sa për atë motër që e paske qitë cekën me
e dhanë kundër dëshirës së saj, qe ku po të them faqe
të gjithë katundit: pa hi në dhe unë, s'e prek kush
me lul' të dorës, se nuk asht motra ime si ajo Gjela e
Markolajve, motër e pavëlla! Se, bab-o, s'thotë as
partia as pushteti as burrnia me shitë baba vajzën si
ndonji dhi në teqe! — e gjithë ai djalë doli nga
mbledhja tue thanë: — Shokë, nuk asht mirë me u
kapë djali me babë, por disa punë ma mirë me i dijtë
katundi, se si im atë ka edhe të tjerë që ne rinia s'do
t'i lamë rahat, derisa t'i detyrojmë t'u binden ligjeve
të shtetit!

Mbledhja mori zjarr. Baba i çnjerëzuem u de-
masku nga të gjithë si egoist, si interesaxhi, si de-
mbel e prapanik!

Ai kishte mbetë aty e s'bante ver me gojë. Ndi-
gjonte e nuk nxirrte za. As me u ngritë nuk ngrihej,
sikur diçka e tmerrshme e kishte shtangë në vend,
sepse tashti askush nuk e shikonte ma me sy. Ai shi-
konte kohë pas kohe herë njenin e herë tjetrin, si tue
lypë ndihmë, por asnjëni s'kishte guxim as ta shikonte.

E Zef Delia, para se ta mbyllte mbledhjen, tha:

— Shokë, ndoshta ndokujt do t'i duket kjo
mbledhja e sotme kundër zakoneve, kundër lirisë,
por unë po ju siguroj se kjo mbledhje duhet t'ja hapë
sytë secilit nesh. Nuk ka si ecim qysh na thotë partia,
kur vazhdojmë ta mendojmë jetën si gjyshat tanë...
Gjithë e zeza jonë asht se kur preket interesi ynë
personal, ne ngrehim lafshën si ata gjelat dhe me-
ndojmë e s'ja pritojmë edhe me e thanë se na u ce-
nue liria! Sepse ne e kuptojmë keq lirinë, sepse e kup-
tojmë dallash jetën, bile s'e kuptojmë aspak. Vazh-
dojmë ta mbajmë kullën tonë, votrën tonë si diçka
më vete, të shkëputun, deri nga komshitë e shokët e
lagjes, se ma nga katundi po e po! Prandaj edhe pu-
nojmë në krye tonë, pa pyetë njeri, pa ja lypë mendi-

min as pjesëtarëve të familjes... pa mendue se ai që shpërfill e merr nëpër kambë lirinë e tjetrit, s'ka si të ngulë kambë e të jetë i lirë vetë! Të zezë liri kanë disa nesh që u nënshtrohen zakoneve të vjetra, si skllavë, si të verbëtit që nuk kanë sy! Ngulin kambë e duen që t'u shkojë e veta, edhe kur e shofin mirë se e kanë gabim.... Po deri kur ne do të rrimë veç shokësh, tue mendue veç për vete?! E, mbasi ra fjala, që ku po ju them se Puka, Qerreti e Komani, që u banë kooperativa vjet, këto ditë po ndajnë të ardhurat vjetore. Ata kanë çka ndajnë, se i janë shtruar punës e nuk i qesin vetes telashe të kota. Ato tre katunde qysh tash i kanë thanë së keqes lamtumirë e kanë nxjerrë ma mirë se mund të ketë nxjerrë ma i miri nesh tue punue veç për vete!

Nga ajo mbledhje Çuni mori shkas e-ja nisi të punojë me shpiakët e ndryshëm, ku vetë ku me anën e të rinjve të katundit, që t'ua mbushnin mendjen malësorëve të ngrinin sa ma parë kooperativën bujqësore, se duhej të baheshin shembull për të gjithë atë skaj malësie!

Çuni me disa shokë të vet shkuen e panë vetë se si ushtria u kishte shkue në ndihmë kooperativave të para të rrethit, e Qerreti e kishte hapë dushkajën e kishte rritë tri herë sipërfaqen e tokës së bukës që kishte përpara se të bahej kooperativë... Këto e sa të tjera ua tregonte katundarëve e tok me shokët e vet nuk lodheshin as kur ndeshnin në kryeneqësinë e shumicës së shtëpiakëve, që kishin të gjithë një fjalë:

— Iballja, që asht fushë, e ka tokë sa edhe me lanë djerr, s'e ka vu këta ujë në zjarm e ne, që s'ke mi tokë as krahë, kot që ja hyjmë! Këtu tek ne traktori s'rri pa rrëshqitë në Drin, sa t'ja nisë me na ndihmue, e bile, derisa të dalë rruga deri këtu, as nuk ka si të vijë deri këtu, veç në na e prufshin me helikopter!

Por Çuni kishte mësue nga ushtria, e këtë ja kishte ndikue edhe shokëve të tjerë të rinisë: s'ka gja që

nuk bahet, po të jemi të vendosun! Me këtë parim ai vazhdonte të shkonte mbas shembujve që kishte pa nëpër kooperativat që kishte vizitue, ai vazhdonte të punonte për të vu në jetë fjalën e partisë, qëllim, të cilit ja kishte kushtue të gjitha përpjekjet e tij djalo-share...

* * *

Lejen e zakonshme Pal Delia, me të birin, Marashin, e kaluen krejt tue punue në shtëpinë e re. Shtruen tavane e dysheme, sollën rrobat e fjetjes e krevatin e Lekës; e pajisën edhe dhomën e Çunit me tryezë, raft e çdo gja që i nevojitej. Ata kishin sjellë dhe një duzinë karrigesh të Pogradecit, e ky qe peshqeshi i tyne për shtëpinë e re. Ata, sa ndenjën, me almise në dorë e tue punue i kaluen ato dy javë, sepse për dasmë nuk kishin mundësi të vinin, mbasi ishte vala e punës në sharrat. Edhe Tuçi shkroi se nuk do të vinte sepse kishte mësimë e s'largohej dot nga spitali. Po kështu shkroi edhe «oficeri i Nik-Buqajve» Ndue Sadria, që diku ishte caktue me shërbim e nuk mund të vinte. Ai u dërgoi letër për Keç Ukën, tue urue shtëpinë e re dhe martesën e Çunit e i premtonte se do të vinte me grue e djalë të kalonte lejen në verë. Ai i dërgoi gjithë takamin e sofrës me pjata e lugë, thika e pirunj, nga një duzinë, e ç'i nevojitej një shtëpie të re për kuzhinë. Por dhuratën ma të bukur ja dërgoi nusja e tij: një radio që punonte me vajguri. Keç Uka nga ana e tij solli tri susta krevati: dy oër dhandrrin e nusen e një për Smajl Sadrinë, sepse kishte mendue se në shtëpi të re «rinia e Nik-Buqajve» s'duhej të jetonte ma me cumër nën krye e me çalën e firit nën bri. Keç Uka mezi e kishte sjellë kashunin e Ndue Sadrisë e peshqeshet e tjera deri në Lum-Dardhë. Prej andej e në shtëpi i takoi Smajl Sadrisë me ba disa rrugë me mushk për me i pru pa i damtue. Prek Vokrri vinte shpesh e kënaqej tue pa

shtëpinë e re e, sa herë që vinte, sillte nga dyqani i vet herë ndonji perde, herë ndonji këllëf dysheku o jastëku, e çikërrima të tjera që e shikonte se i mungonin. Ai i solli dhe jorganat e çarçafët e krevatit të dhandërrisë, tue u dhanë fund kursimeve të tij pa mendue se ai vetë, në atë dhomën e tij përbri dyqanit, në Firëz, jetonte si në një kazermë ushtrie, në një dhomë që s'kishte veçse një krevat ushtarak, një karrige, një tavolinë e asgja tjetër!

Kështu me ardhjen e Keç Ukës, ato dhoma, që gjatë dimnit kishin kenë si shesh lodrash të fëmijëve, tani morën pamjen e një shtëpie të banueme. E, një javë para dasmës, vendosën që ata që do të banonin në shtëpinë e re do të largoheshin nga kulla e vjetër e do të bahej gostia e shtëpisë. Thirrën shtëpiakët e Apripës, shokë të Çunit e të Lekës, thirrën edhe Zef Delinën e Frrokun e Markolajve, që e kishin të vetin. E u ba ndamja e Nik-Buqajve që, nga një, u banë tri votra. E atë natë u grumbulluen të gjithë në votrën e dhomës së madhe, ose «në karakollin» e Smajlit, siç i kishte mbetë, ku do të ndizej së parit zjarri. Lulë Bicelja nuk i kishte lanë deri atë natë me ndezë zjarr në atë votër të re, ishte që të mos nxiheshin prej tymit muret para dasmës. Por si u muer vesh atë natë, ajo kishte veprue ashtu sepse donte t'ja mbante amanetin Lulash Prekës, plakut të votrës që s'ishte ma. Ajo u tha se s'bante me e ndezë zjarrin me pishë e me shkrepse, porse ishte mirë me e sjellë nga votra e vjetër në këtë votër të re. E ashtu bani, e nuk ja prishtë tue e pa se ishte zbe e ba në fytyrë si flaka e qiriut, kur ua lypi atë nder. Kjo grue e re, pra, solli njenin gur të caranit dhe e vendosi në votrën e re dhe, me një lopatë solli dy tri una e pak hi e prushi zjarri nga votra e kullës në shtëpinë e re. I uli të gjitha këto pa nxjerrë fjalë nga goja, si tue ba një rit të vjetër sa asht i vjetër njerëzimi.

Çunit s'i pëlqeu aspak kjo sjellje e pakuptim e Lulë Biceles. Shikoi Lekën e të rinjtë e tjerë, që edhe

ata kishin mbetë si të hutuem dhe qesheshin me një-tjetrin. Deshi të ndërhynte e të mos lejonte të basheshin këto zakone që përkujtonin besime të vjetra të kohëve të para, kur njeriu i pakulturë frikësohej nga elementet e furishme të natyrës dhe, ngaqë nuk i zotëronte dot, i dronte dhe i adhuronte si perëndi. Tue mendue për adhuruesit e vjetër të zjarrit, ai qeshi me vete e tha:

— Ç'janë këto budallallëqe? Mbas disa vjetësh bile dhe votra s'ka me na u dashtë gja, sepse sot gjithkush përdor shporetin, që edhe të ngrof edhe pregatit gjellën në të, e pa nevojë të shumë druve. Bile do të vijë dita që çdo gja do të bahet me elektrik, s'do të lodhemi me bajtë dru me shpinë.

Por pleqtë e shikuen si tue iu lutë të mos ja prish-te qejfin Lules e cila vepronte si e shtyeme nga një bren-gë, që po e mundonte. Çuni vërejt i lëvizjet e saj. Ishin lëvizje mekanike, të pavetëdijshe. Ajo dukej sikur s'ishte në vete, sikur çdo gja e bante si në jerm¹⁾ Ajo ishte si e shpërfytyrueme, si e hutueme krejt, sa-që Çunit iu dhimb e s'foli ma. Ajo uli unat e gurin e caranit mbi të cilin i kryqëzoi, u afroi prushin e zjar-rrit dhe, ndërsa sytë iu mbushën me lot, tue shikue nga praku i votrës ku po të kishte qenë gjallë, do të ishte ende Lulash Preka, iu drejtue Vokrrit që me të tjerët ishte në kambë e po e shikonte pa za çka po sa-jonte ajo grue:

— Ugju²⁾ pak, o Vokërr Nika se, për mbas Lu-lash Prekës, ty të takon me da zjarmin, mbasi po ndahemi me shpi! — e shikoi kah posti i plakut, që e kishte vendosë në ate prak votre të re, e u shkref në dënësë. Kjo skenë e papritun i preku të gjithë; të gjithëve iu ba se aty të votra e re ndoshta kishte ardhë e po rrinte hija e Lulash Prekës. E të gjithë e harru-ën zjarmin, sepse nuk po e kuptonin pse Lulë Bicel-

1) Killapi ethesh.

2) Ulu.

ja, gjithë ajo grue, po qante si fëmijë. E ndërsa Zogë Maxhunja, me lot për faqe edhe ajo, po e nxirrte për krahësh nga dhoma, Vokërr Nika, si i turpnuem nga sjellja e së shoqes, po grumbullonte rreth unave të zjarrit karthia dhe ashkëla dërrase që t'u jepte zjarr. Ai shikoi nga Cubja e i thirri:

— Mule ¹⁾, oj Cube! gjejmë atë Lulashin e Mëhillit tand, se pasha bukën, me pasë kenë Lulash Preka gjallë, atë kishte shënue me e përtëri këtë zjarm, e asnjë tjetër, se betëri ja pat marrë krejt zemrën plakut tonë!

Lulashi, që ishte në katin përdhes, tue luejtë me moshatarët e vet një lojë që nuk merrte fund tash sa kohë, erdhi gjithë inat se e kishin heqë loje kur po fitonte. Ai u afrue e u çudit kur i thanë të ndizte zjarmin. U fryni unave me sa pat bulshijë dhe flaka shpërtheu e vrullshme në votrën e re e u ngjit për herë të parë nëpër atë oxhak të ri, çuditërisht të bardhë! E, si tue u habitë se të gjithë po e shikonin, iu drejtue gjyshes:

— Boll dam për ty, moj nanëgjyshja, që je plakë kaq shumë sa, tue pasë gjithë këta njerëz, më thirrë mue me i frye zjarmit, a thue se s'u ka mbetë frymë në trup!

Të gjithë ja dhanë gazit e ajo atmosferë e mërzitshme u thye. Ata ja dhanë përsëri gazit kur Cubja iu drejtue djalit:

— Dil tash, lokj-o, se s'na qite çirak de!? ²⁾

E djali duel tue thanë:

— Zini vend burra, se qe besa ta kishe ditë se më keni thirrë për rrshiq farke, kurrë s'isha ngjitë nalt sonte! — e doli me vrap.

Atëhere vërejti Leka:

— Na çuditi Lulë Bicelja sonte, bash si plakë hutrrojë ³⁾ na u duk! Po a ti, Cube, e ke mësue a?

1) Nxito, shpejto.

2) S'po na ban ndonjë gja të madhe.

3) E humbun, pa mend.

Cubja deshi të fliste, por mbasi aty ishin edhe të huej, e ishte mbramje gostie, s'e çoi ma gjatë!

Po askush s'u ul rreth votrës. Tryeza ishte e gatshme, në mes të dhomës, shtruar me të gjitha të mirat. Ata që qenë të moshuem zunë vend në të me Pjetrin, që u bante nder, Çuni e Leka ua mbushën gotat me raki. Mandej rinia zuni vend në një tavolinë më anë tjetër të votrës dhe ja nisën kangëve e çiftelisë e kërcimit e lodrave sa bani nata. Me burrat ishte ulë edhe Cube Sokolja e Zogë Maxhunja, me të rinjtë kishte zanë vend Raza e Vokrrit me Dilen e Markolajve. Kishte ardhë dhe një vajzë e Vorfajve moshatare e tyne, si dhe ajo poravcja e fejueme që kishte ardhë me të vëllanë, e i këndonte buza ma shumë se të tjerave, sepse fejesa që asaj i dukej vdekje, ishte prishë. Sytë e saj tani s'ishin për asnjeri në atë tryezë, por për Lekë Palin që, tek e shikonte, skuqej si të ishte ai vajzë e ajo djalë! Askujt në atë shtëpi s'i ra në mend se ku do të ishte Lulë Bicelja që duhej t'i ndihmonte grues së Losh Nikës e asaj të Mëhill Buqës, për të përgatitë mezet e gjellët. Ata kujtuen se ishte largue për ndonji punë nga kulla e vjetër, ndoshta të mendonte për fjetjen e gjithë atyne miqve që kishin atë natë. Por Lulë Bicelja kishte ra teposhtë e ndër vorrezat e katundit. Sikur e kishin çue kambët vetë, drejt e te vorri i plakut, ku ra dhe shfreu lirisht dënesat e veta. Kur u ngrit, ndërsa po lëmonte barin e njomë që kishte mugullue mbi atë vorr që ajo shkonte shpesh me e pa, iu ba grues së re se sikur diçka që e kishte shtypë deri tash, nuk po e randonte ma. Ajo lëmonte atë bar e i dukej se po lëmonte fytyrën e një foshnjeje në djep. E kush e di sa do të kishte ndenjë aty Lulë Bucelja, tue lotue mbi vorrin e plakut, kush e di çka do t'i kishte thanë erës së natës aty, në hijen e lisave të atij rrahi të shkretë, po të mos e kishte gjetë aty Lulash Mëhilli, që e kishin dërgue gratë ta gjente e ta thirrte te shtëpia. Djali e kapi për krahësh

dhe, i mërzitun se ajo po qante me kuje mbi atë vorr, i tha:

— Çou, Lulë Bicelja, se bash si ato haxhuzet¹⁾ e përrallave të fëmijëve që m'i dëftonte nanëgjyshja, bash ashtu po më duke! Ecë se s'mund po i bajnë ballë punëve pa ty. Çou bre, se po qeshin gurët e vorreve me ty që vjen e kjan për një plak 100-vjeçar! Bile mos i difto kujt se të gjeta këtu, se po na mbajnë si të luejtun mendsh, e me të drejtë, qe besa!

Lulë Bicelja u ngrit, u mbështet në krahun e djalit, e tha:

— Mirë e ke, të pastë Lula ty, he sokol! I gjalli me të gjallë e i vdekuni me të vdekunit!

Tue u kthye nga shtëpia e re, që, e veshun nga drita e hanës, dukej edhe ma e bukur, Lula vërejti oxhakët që nxirrnin tym për bukuri. Tymi ngjitej fjollë nga qielli mbushun me hyj, e Lulë Bicelja fshiur lotët, ujdisi rrobat e rubën e kokës dhe, si e lehtësue me nga një ankth i kaluëm, hyni t'u ndihmonte kunatave të veta në gjellët e gostisë së shtëpisë së re. Ajo mendonte se atë natë, mbasi të binin të gjithë, do të mbushte dyshekët e dhandrrit e të nuses së re të Nik-Buqajve me lesh delje rudë, që Vokërr Nika ja kishte nda Çunit qysh në verën e kalueme e ajo e kishte la e tha e shprishë e ba si fije mëndafshi. E do t'i ndihmonte Raza me dy shoqet e saj që, lum nana, këndonin të trija si zana mali:

**Na ecim përpara... përpara gjithmonë!
se na prin fitimtare partia jonë!**

Kështu këndonin në tryezën e të rinjve, e të rriturit kishin ndërpre muhabetin tue i ndigjue. Çuni, që nuk e duronte tymin e duhanit, i cili në atë dhomë të mbyllun si kuti ishte ba re, u ngrit dhe hapi derën e ballkonit që të ndërrohej ajri. Por në atë çast, poshtë nga lugina e Drinit gjëmuen tri plasje si tri shprazje bombash. Të gjithë u ngrinë, kur fill mbas dhe pesë

---

1) Shtriqat.

të tjera shungulluen në heshtinë e natës. Çuni u suell e shikoi nga Pjetri si tue dashtë ta pyeste çka ishin ato plasje. Pjetri instinktivisht ishte ngritë në kambë e shikonte Zef Delinë, tue u çuditë pse s'po ngrihej dhe ai. Por Zefi buzëqeshi dhe e-pyeti:

— E pse u çove, o Pjetër?

— Paj duhet të dal, more, e të marr vesh çka janë këto plasje që bash si granata franceze po më gjasohen! — e fytyra e Pjetrit ishte e vrantë e shumë e vrame. Ai mendonte se ndoshta po niste përsëri ndjekja... Kush di, ndoshta ndonji faqezi kishte ardhë me prishë qetësinë e vendit, ndoshta ai Gjergj Kecanaj... E Pjetri mprehte veshët si ai gjahtari që përgjon mbas gjahut. Por Zef Delia e uli tue i thanë:

— Rri, Pjetër Uka, se s'janë tjetër por plasje minash! Sot gjithë ditën kanë nisë me birue në shkamb të Hordopit!

U çuditën të gjithë sa qenë dhe shtëpiaku i Vor-fajve e pyeti:

— Po pse? a kah Arsti do të bjerë rruga a? Unë kam kujtue se do të ulet për gjatë bregut të Drinit!

E Pjetri, tue zanë vend i qetësuem, tha:

— Jo, more, për gjatë hijes së katundeve do të kalojë; mbi Mëzi e mes për mes Arstit e Miliskaut kalojnë shenjat. Por s'ma hante mendja se ja nisin minave te shkambi i Hordopit pa ardhë rruga deri aty!

E sqaroi Zefi:

— Janë nda dy grupesh: një palë punojnë nga Arsti me zbritë deri te lumi i Miliskaut. Prej andej grupi tjetër don ta çelë gjurmën e rrugës nëpër shkamb të gjallë të Hordopit e të dalë këndeje kah katundi ynë, që rruga ka me e nda lik përgjysmë: mbi rrugë Pora-vi e nën rrugë Apripa.

E Frroku i Markolajve vërejti:

— More Zef Delia, a ka se si? Qysh shkyhet guri i Hordopit që asht sall si çeliku e thikë si balli i njaj shtëpie?

Qeshi Keç Uka:

— Mos u çudit, burrë i malësisë, se me mina ta çoj në hava krejt e ta baj spirra-spirra! Ne me mina kemi hy me kilometra në gji të malit e jo ma në sipërfaqe, që asht' qind herë ma kollaj!

Kështu biseda u suell tash rreth rrugës dhe vajzat vazhduen kangën e nisun ma me hov, sikur të gjallnume nga ato plasje që vazhdonin:

**Ndër ara, fabrika e kantiere,
vlon puna e kanga ushton:
atdheu, si lule pranvere,
çdo ditë e ma bukur lulzon.**

**Të etshëm anmiqt' kobëtarë
kërcellojnë ata dhambët me mni,
po s'trembet jo populli shqiptar
se kemi shqiponjën-parti!**

Çuni doli në ballkon: një det drite hane e vishte katundi, që dukej si ditën. Nga poshtë thepit të zi vinte erë vjollcash, dhe nga degët e rrapit shekullor një kor bilbilash sikur banin garë me kangën që dilte nga dhoma. Brinjat e mbjelluna me elb frushullinin në puhinë e natës e dukeshin si shtroje cohe e gjelbërt në mes bardhësisë argjentore të malit. Larg nga pylli, përzie me thirrjet e qokthit, vinte vaji i qyqes, lajmëtares së pranverës! E aty, mbi kokë të tij, në prakun e shtëpizës së tyne prej dërrase, një çift i ri pëllumbash po gugatnin si të qe agimi. Ndoshta edhe ata ishin dehë nga gjithë ajo dritë hane. Mashkulli i sillej femnës gjithë thirrje dashunie dhe ajo drejtonte qafën krenarisht, si me mospërfillje e nxirrte si ankime të shqetësuese.

Instiktivisht Çuni shikoi nga shpati kundruell, nga ai shtegu i ngushtë malor, që sapo dallohej, e prej nga, mbas pak ditësh, do të vinte Lulë Gjeloshja e Rajës, nusja e tij. Ajo do të vinte në atë truall të vjetër ku

po ripërtërihej jeta dhe ku do të jetonin, pa u dëshirueshëm ma, një jetë të tanë!

E djali, tue u shpi, hapi krahët, sikur të donte me përçafue gjithë atë natyrë të bukur, e ndjeu në gjoksin e tij leshtor freskinë e të ftoftit, që ngjitej nga honi nën shtëpi. I dukej sikur era e natës me gishta të padukshëm po ja hapte gjoksin e po ja nxirrte zemrën jashtë. E mori frymë thellë, dëshirueshëm. Atëherë nga arat ndjeu aromën e tokës, atë parfum që s'ka të krahasuem me asnjë tjetër erë të kandshme: erën e vlagës së dheut. E Çuni e thithi me afsh, sepse i dukej se po thithte mushtin e ri të tokës e po dehej prej tij...

Por nga bjeshka erdhi era e ftoftë dhe Çuni mbloqti krahët. Ajo erë kishte lëmuesigurisht tokat e reja, ato tarracat ku kishte zanë fill andrra e tij e prej nga ishte lëshue me besim drejt së ardhmes. Nga torishtat, andej nga kulla e vjetër, vinte cingrimë e lehtë zilesh. Nga katundi ngrihej një mjegull e bardhë, si shkula-shkula pambuku, që lartësohej nga lumi.

Kishte ardhë stina e jetës, stina e punës dhe e prodhimit e me pranverën e bukur po vinte dhe Lula. E iu mbush zemra me gaz... Mendonte se fill mbas duhej të nxirrte plehun, të mihte vneshtat, e do të dilte në lavër... e para kuqojve të tij do të printe Cube Sokolja, tue hedhë farën, si çdo pranverë...

Fund

Tiranë 1964 — Pukë 1966

45131

BIBLIOTEKA E SHTETIT
TIRANË